

370:9593
72267
ร.3

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

24559

การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ
10 ปี ก่อน พ.ศ. 2475

เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้า
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

31 สิงหาคม 2516

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
วิทยาลัยวิชาการศึกษาได้.

วราวุธ รุ่งเรือง ประธาน

กรรมการ

10/12/2562 กรรมการ

ประกาศคุณประการ

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลงได้ด้วยการแนะนำช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากคณะอาจารย์
ผู้ทรงคุณวุฒิ อันประกอบด้วย อาจารย์ ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง ผู้อำนวยการกองการประถมศึกษา
กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ อาจารย์ ขจร สุขพานิช และ
อาจารย์ คุณวรมณยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
ซึ่งทั้งสามท่านนี้ได้เป็นคณะกรรมการที่ปรึกษา ผู้เขียนจึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้
อนึ่ง ผู้เขียนขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ประจำหอสมุด
ศูนย์วัสดุกระทรวงศึกษาธิการ และเจ้าหน้าที่แผนกเก็บกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ ที่ให้ความสะดวกต่อการค้นคว้าเอกสาร และหนังสือต่าง ๆ ที่ใช้เป็นหลักฐาน
อ้างอิงทั้งแต่ต้นตลอดมาด้วยดี.

จารุวรรณ ไวยเจตน

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ

1	การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
1.1	จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา	
1.	เพื่อต้องการคนเข้ารับราชการ	1
2.	เพื่อคุณประโยชน์แก่วัยราษฎร	5
3.	เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา	8
1.2	วิธีดำเนินงานการศึกษาและผล	
1.	ก่อน พ.ศ. 2441	10
2.	หลัง พ.ศ. 2441	15
1.3	ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษา	
1.	ความเข้าใจผิดของราษฎร เกี่ยวกับการจัดการศึกษา	25
2.	อุปสรรคด้านการดำเนินงานของกระทรวง	27
3.	การขาดตัวบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถในการจัดการศึกษา	28
2	การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	
2.1	การจัดการศึกษา และวิธีดำเนินงาน พ.ศ. 2452-2456	31
2.2	โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2456	36
2.3	โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2458	44
2.4	โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2464	47
2.5	นโยบาย และวิธีดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2464	54

3	ผล ปัญหา และการแก้ไขการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	
3.1	ผลทางการศึกษาของประชาชน	71
3.2	ผลทางความป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของประชาชน	83
3.3	ผลทางการเมืองการปกครอง	90
3.4	ผลทางการประกอบอาชีพของประชาชน	95
3.5	ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา	
1.	ปัญหาคณาครูสอน	100
2.	ปัญหาแบบเรียน	101
3.	ขาดทุนทรัพย์ในการดำเนินงาน	102
4.	ทัศนคติของประชาชน	105
4	การจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงก่อน พ.ศ. 2475	
4.1	การดำเนินงานการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในกรุงเทพฯ	108
4.2	การดำเนินงาน และผลของการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2469 ถึงก่อน พ.ศ. 2475	110
4.3	ปัญหา อุปสรรค และวิธีแก้ไขการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2469 ถึงก่อน พ.ศ. 2475	118
1.	ปัญหาคณาครูสอน	118
2.	ปัญหาคณานักเรียน	119
3.	ปัญหาคานการเงิน	122
5	สรุป	126
	บรรณานุกรม	
	ภาคผนวก	
	บทคัดย่อ	

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 เปรียบเทียบจำนวนอาจารย์ โรงเรียน และนักเรียน พ.ศ. 2440-2442	17
2 จำนวนโรงเรียน นักเรียนในกรุงเทพฯ และมณฑลต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2454	23
3 จำนวนนักเรียน โรงเรียนพิเศษใน พ.ศ. 2454	24
4 เปรียบเทียบงบประมาณแผ่นดินกับที่กระทรวงธรรมการได้รับ ระหว่างปี พ.ศ. 2435 - 2454	30
5 เปรียบเทียบการศึกษาของประเทศไทย และประเทศใกล้เคียง	49
6 อัตราเวลาเรียนชั้นประถมศึกษา (ชาย)	66
7 อัตราเวลาเรียนชั้นประถมศึกษา (หญิง)	67
8 แสดงจำนวนเพิ่มของโรงเรียน นักเรียน และครูในระยะเวลา 10 ปี (โรงเรียนรัฐบาล พระศาสนา และราษฎร์)	72
9 แสดงจำนวนเพิ่มของนักเรียนหญิงในระยะเวลา 10 ปี	73
10 จำนวนนักเรียนมัธยมในโรงเรียนรัฐบาล ตั้งแต่ พ.ศ. 2459-2468	77
11 จำนวนตำบลที่มีประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เดือนมีนาคม พ.ศ. 2464	78
12 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2465	79
13 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2466	80
14 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2467	81
15 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2468	82
16 จำนวนเงินศึกษาฟรีที่เก็บได้ในปี พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2468	104
17 จำนวนนักเรียนชายหญิงในโรงเรียนรัฐบาล และพระศาสนาเพิ่มขึ้น ในระหว่าง พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2467	105
18 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464	112
19 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2469	113

การวาง	หน้า
20 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2470	114
21 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2471	115
22 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2472-2474	116
23 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2475	117
24 เปรียบเทียบงบประมาณกระทรวงธรรมการและกระทรวงอื่น ๆ	124

บัญชีแผนภูมิ

แผนภูมิ	หน้า
1 แผนการศึกษา ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)	19
2 แผนจัดการจัดประเภท และภาคการศึกษา พ.ศ. 2456	39
3 โครงการศึกษา พ.ศ. 2458	43
4 รูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2464	50

บทนำ

ตามขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของไทย วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ประชาชน แต่ยังคงอยู่ในวงจำกัด ทั้งนี้เพราะรัฐยังมิได้เป็นผู้จัดการศึกษาให้แพร่หลายโดยทั่วถึงกัน ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นประโยชน์ของการศึกษาว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น พระองค์จึงมีพระบรมราโชบายให้รัฐจัดการปฏิรูปการศึกษา และทรงขยายงานด้านนี้ออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและประชาชน การศึกษาที่จัดขึ้นในสมัยนี้จึงเป็นต้นกำเนิดของการจัดการศึกษาที่ยึดเป็นแนวปฏิบัติสืบต่อมา โดยเฉพาะการศึกษาของทวยราษฎร์ ซึ่งประกาศให้เป็นการศึกษาภาคบังคับ โดยพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ตลอดจนการจัดการศึกษาในระดับสูงที่เริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้เขียนจะมุ่งคนควาการศึกษาภาคบังคับของไทยในช่วงระยะ 10 ปี ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพราะพิจารณาเห็นว่า เป็นเรื่องสำคัญซึ่งต่อเนื่องมาจากการจัดการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีผู้คนควาวิจัยไว้อย่างละเอียดแล้ว¹ อีกประการหนึ่ง ประวัติการศึกษาของไทยยังไม่ได้รับความสนใจโดยละเอียดกว้างขวางเท่าที่ควร ผู้เขียนจึงหวังว่าการคนควาเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์ทั้งในคานประวัติการศึกษาของชาติ และประวัติศาสตร์ไทย อันอาจนำไปประกอบการพิจารณาปรับปรุงการศึกษาและการพัฒนาประเทศชาติให้เหมาะสมกับพื้นฐานและความจำเป็นยิ่งขึ้น ดังพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงตรัสไว้ว่า

".....ประเทศทั้งหลาย ย่อมเจริญไคดวยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษา ประเทศนั้นตองเป็นป่าเถื่อน....."

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² พระบรมราโชวาทวันพระราชทานเสื้อครุยอาจารย์และครู โรงเรียนมหาดเล็กหลวง วันที่ 27 ธันวาคม 2456 วิทยากรย์ เล่ม 20 หน้า 1818.

ความมุ่งหมายในการศึกษาคนควา

1. เพื่อศึกษาการศึกษาภาคบังคับของไทย ซึ่งมีรากฐานมาจากโครงการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และดำเนินต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาถึงจุดมุ่งหมาย วิธีดำเนินงาน อุปสรรค และปัญหาต่าง ๆ ในการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464
3. เพื่อศึกษาและติดตามผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ถึง พ.ศ. 2475
4. เพื่อวิเคราะห์และวิจารณ์ถึงผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในแง่ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาสมัยรัชกาลที่หก

ความสำคัญของการศึกษาคนควา

1. ผลของการศึกษาคนควา จะให้ความรู้ทางความรู้วิชาการศึกษา โดยเฉพาะประวัติการศึกษาภาคบังคับของไทย
2. ผลจากการศึกษาคนควา จะทำให้ทราบถึงแผนการศึกษาของชาติ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้า และทำสำเร็จประกาศใช้ในสมัยรัชกาลที่หก
3. ผลจากการศึกษาคนควา จะชี้ให้เห็นทั้งความสำเร็จ และข้อบกพร่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาและอุปสรรค ซึ่งนำมาใช้เป็นแนวทางสำหรับปรับปรุงแก้ไขปัญหาการศึกษาของชาติในสมัยต่อมา

ขอบเขตของการศึกษาคนควา

1. ศึกษาโครงการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นพื้นฐานของการศึกษาภาคบังคับที่จัดทำต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. ศึกษาจุดประสงค์ วิธีดำเนินงาน ปัญหาต่าง ๆ อุปสรรค และผลของการประกาศ
ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ถึง พ.ศ. 2474

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ Historical Approach
และเสนอรายงานแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการ
ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) เป็นหลัก และต้อง
อาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นสอง (Secondary Sources) ด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญคือ

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. กองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
3. หอสมุดแห่งชาติ
4. แหล่งอื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น หอสมุดดำรงราชานุภาพ หอสมุดศูนย์วิจัย

การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ฯลฯ

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

สำหรับเอกสาร จะใช้เอกสารดังนี้

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) ได้แก่
 - หนังสือทูลเกล้า ฯ ถวายบันทึกแผนแห่งการศึกษาสำหรับชาติ
 - ความเห็นเรื่องจัดการศึกษาของเสนาบดี
 - ร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464
 - รายงานกระทรวงธรรมการ เล่ม 1 ถึงเล่มที่ 25

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นที่สอง (Secondary Sources) ได้แก่

2.1 หนังสือต่าง ๆ เช่น

- ประวัติการศึกษาไทย
- เอกสารของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
- พระราชประวัติ
- ประวัติบุคคลสำคัญซึ่งเกี่ยวข้องกับวงการศึกษา
- ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ

ฯลฯ

2.2 วารสาร และ หนังสือพิมพ์ เช่น

- วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์
- วิทยาราย
- เติลเมล (สมัยรัชกาลที่หก และ รัชกาลที่เจ็ด)

ฯลฯ

การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ของการศึกษาที่จะส่งผลถึงงานปฏิจนุปการอื่น ๆ ในบรรดูลดผลสมความมุ่งหมาย ดังพระราชดำรัสที่ว่า

"...วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ และเป็นที่น่าสรรเสริญมาแต่โบราณว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่เป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้นมาตลอดราชวรพลเมืองสมควรและจำเป็นจะต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง..."¹

เหตุนี้พระองค์จึงทรงเริ่มขยายงานทางการศึกษา และทรงเห็นว่า หน้าที่อย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์นั้นจะต้องให้ความรู้และการศึกษาแก่ราษฎร ดังพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า "ราชการของพระมหากษัตริย์ คือต้องให้ความรู้และความประพฤติแก่ประชาราษฎรในราชอาณาจักร..."²

* จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา

1. เพื่อต้องการคนเข้ารับราชการ เนื่องด้วยเป็นระยะที่ราชการต่าง ๆ ขยายตัว และมีความจำเป็นที่จะหาตัวบุคคลเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่เป็นจำนวนมาก จึงจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนักเรียนเมื่อ

พ.ศ. 2440 ว่า

"...เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบกิจการต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริง

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนา 17

² พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

และไชยติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ และวิชาความรู้และการช่างเพื่อองฟุ้งแพรหลายเสมอเหมือน
ชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก.....¹

การที่ประเทศไทยขาดปฏิบัติหน้าที่ราชการ เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงทรงจางชาวต่างประเทศเข้ารับราชการ อันมีทั้งผลดีและผลเสียดังที่
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงปรารภกับพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์* เมื่อ ร.ศ. 117
(พ.ศ. 2441) ว่า

".....การที่ไซคนต่างประเทศมาก มีทางที่เสียเปรียบเหมือนสุนัข แรก ๆ สุนัขมีคุณ
อยู่บ้าง ถ้าสุนัขไปปลายมือก็ลงแดงใจเหมือนกัน แต่จะหยุดไม่จัดการเล่าก็ไม่ได้ ครั้นทำ
ไปก็ท้องฟุ้งฟุ้ง เพราะคนเราไม่ทันการ ถ้าการเดินไปในทางนี้ ไม่เดินตามรอยเท้า
ซึ่งเขาไซฝรั่งแต่เพียงเป็นครูให้หัดคนของเขา พอเป็นแล้วเขาเลิกฝรั่งใจเขามั่นแล้ว เมืองไทย
จะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่งโดยเราไม่รู้ตัว และไม่ต่องมิกองทัพฝรั่งยกมาตี จึงคิดเห็นว่า
การที่เป็นอยู่ดังนี้เป็นทางที่อาจจะเป็นอันตรายได้ในภายหน้า การที่จะแก้ไข เห็นอย่างเดียว
แต่ของจัดการศึกษา..... ต้องคิดฝึกหัดคนของเราขึ้นโดยเร็ว.... เห็นว่าในเวลาที่จะ
อย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี....."²

โดยเหตุที่ไม่ต้องการพึ่งชาวต่างประเทศแต่เพียงฝ่ายเดียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น และทรงสนับสนุนเด็กหนุ่มไทยที่มีความรู้ดี
ออกไปศึกษาต่อในประเทศตะวันตก เริ่มด้วยทรงส่งพระราชโอรส พระบรมวงศานุวงศ์
บุตรหลานข้าราชการ และผู้มีความรู้ความสามารถไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ³ บุคคลเหล่านี้
นับได้ว่าเป็นกลุ่มผู้นำสมัยใหม่ (Modern Elite) อย่างแท้จริง นอกจากนี้พระองค์ยัง

¹ พระบรมราชาโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์อนุสรณ์งาน

ฉาปนกิจศพ นางสมพร เทียนเงิน 18 พฤษภาคม 2515 หน้า 71

* ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ภายหลังดำรงตำแหน่ง เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

² พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
ภาคผนวก ล.ค. หน้า 230

³ เกษม ศิริสัมพันธ์, นิธิอิน สนิทวงศ์ แนวพระราชดำริทางการเมือง ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 17

โปรดเกล้า ฯ ให้ขยายการสอนของโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก (โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ) ซึ่งเดิมมีวัตถุประสงค์แต่เพียงมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อย นายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก เท่านั้น โดยเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพลเรือนเมื่อ พ.ศ. 2427 เพื่อฝึกสอนผู้ที่สนใจให้เข้ารับราชการบาน เมืองกาอื่น ๆ นอกเหนือจากการเป็นทหาร เหตุที่พระองค์ทรงขยายการศึกษาของโรงเรียน เพราะทรงเห็นความต้องการของประชาชน และประเทศชาติมากกว่าวัตถุประสงค์เดิมที่ทรงวางไว้ ยังมี พระราชดำริว่า ".....การเล่าเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่างยิ่ง เมื่อความ นิยมเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วที่จะสกัดกั้นเสียด้วยหวังแต่ประโยชน์ของกรมทหารมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้น หากจริงไม่ ในกระทรวงราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนวิชาความรู้เข้ารับตำแหน่ง ราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน ให้จัดตั้งเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับพระราชวงศ์ และผู้ที่จะ เป็นข้าราชการให้เป็นประโยชน์กว้างขวาง สำหรับราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด....."

นอกจากโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กนี้แล้ว กรมต่าง ๆ ยังได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นอีก หลายแห่ง เพื่อผลิตคนให้ทันกับการขยายงาน เช่น

ก. โรงเรียนท่าแผนที่ สังกัดในกรมทหารมหาดเล็ก	ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2425	4
ข. โรงเรียนฝึกหัดครู ของกระทรวงธรรมการ	ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2435	5
ค. โรงเรียนกฎหมาย ของกระทรวงยุติธรรม	ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2440	6

1 ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ หน้า 34 - 36.

2 ก.

3 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และยอนสัน ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของ ประเทศสยาม หน้า 8 - 9.

4 ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 53.

5 บำรุง กลัดเจริญ ประวัติกรมฝึกหัดครู หน้า 43 - 44.

6 วุฒิชัย มูลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 68.

ง. โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือน (โรงเรียนมหาดเล็กหลวง)
ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2442 อันเป็นต้นเค้าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งตั้ง พ.ศ. 2459¹

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายในการ
"พัฒนาคน" ขึ้นใช้ในราชการ และแทรกคนหนุ่มรุ่นใหม่ซึ่งมีความรู้ความสามารถเข้ารับหน้าที่ตาม
ความต้องการ และเหมาะสมกับงานที่กำลังขยายตัว ดังเช่น

นายขวัญ ณ ป้อมเพชร	ภายหลังได้เป็น	พระยาจักรีกรมสิทธิ์
นายเลื่อน ณ ป้อมเพชร	—	พระยาชวากิจบรรพการ
นายสวัสดิ์ มหาากายี	—	พระยานครพระราม
นายทอง จันทรางสุ	—	พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์
นายสว่าง จุลวิบูล	—	พระยาอรรธศาสตราไสถน
นายสงวน สทริต	—	พระยาอรรธกวีสุนทร
นายเปา จารุเสถียร	—	พระยาพายัพพิริยกิจ ³

นอกจากนี้พระราชอนุชายังได้ช่วยเหลือกิจการในด้านต่าง ๆ และเป็นพลังสำคัญอย่างยิ่ง
ในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง เช่น สมเด็จพระปิยมหาราชานุภาพ (พ.ศ. 2405 —
2486) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
(พ.ศ. 2402 — 2464) ญาณวิชาการจัดการศึกษาหัวเมือง⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
เทวะวงศ์วโรปการ (พ.ศ. 2401 — 2466) เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ⁶ เป็นต้น

¹ สมเด็จพระปิยมหาราชานุภาพ นิทานโบราณคดี หน้า 289 — 300.

² เกษม ศิริสัมพันธ์ นิตยสาร สนิทวงศ์ อ.อ. หน้า 17.

³ สมเด็จพระปิยมหาราชานุภาพ อ.อ. หน้า 292 — 293.

⁴ จักรกฤษณ์ นรนิติคณาการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจักรี
กับกระทรวงมหาดไทย

⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระประวัติวิเศษ

⁶ สมเด็จพระปิยมหาราชานุภาพ พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอีกเป็นจำนวนมากที่ได้ทำประโยชน์แก่ราชการ สมดังพระบรมราโชบาย
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไต่ทรงวางรากฐานและจุดมุ่งหมายไว้ แต่อย่างไร
ก็ดี การศึกษาในขณะนั้นมุ่งผลิต คนชั้นนำ (elite) เพื่อเสริมกำลังกลุ่ม "สยามใหม่"
(Young Siam) ของพระองค์มากกว่าไปประโยชน์แก่ทวยราษฎร์ โดยกว้างขวางในเวลา
ต่อมา¹

๒. จัดการศึกษาเพื่อสนองประโยชน์แก่ทวยราษฎร์

".....พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาแกไฟรฟ้าประชากร มีพระบรมราช
ประสงค์ที่จะให้เรียนวิชาหนังสือ แลภาษาต่างประเทศ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่มาก เพื่อ
ได้ประกอบกิจการเลี้ยงชีพได้โดยสะดวก ด้วยการศึกษาหนังสือนั้นได้ความฉลาดมากยิ่งขึ้นกว่าไม่รู้
หนังสือเป็นภาคพื้นก่อนแล้ว อาจที่จะทราบได้ตลอดและแม่นยำในวิทยานั้น ๆ ทุกประการ ทั้งจะ
ได้ความฉลาดรอบรู้กิจการต่าง ๆ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ โดยชัดเจนเป็นความเจริญของประชาราษฎร์
ด้วย....."²

จากข้อความตอนหนึ่งของประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงประโยชน์ที่จะให้ประชาราษฎร์ได้รับการศึกษา และในปี
พ.ศ. 2427 พระองค์ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นครั้งแรกที่วัดมเหยงคณ์พาราณ
สีห์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดด้วยทรงเห็นความเหมาะสมหลายประการ
คือ ตามประเพณีโบราณประชาชนนิยมส่งบุตรหลานให้ไปเล่าเรียนในสำนักของพระภิกษุตามวัด
ต่าง ๆ พระภิกษุและวัดก็จะได้รับอุปการะจากอุปัชฌาย์หรือเด็กด้วย ฉะนั้น โรงเรียนสำหรับ
ราษฎรจึงมีอยู่ตามวัดทุกวัด แต่การสอนวิชาความรู้ยังไม่เป็นระเบียบแบบแผน เนื่องจาก

¹ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand, pp , 83-85.

² เอกสาร เรื่องจัดการศึกษา ล.ด. หน้า 160

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และขุนสนั่น ล.ด. หน้า 17

พระภิกษุมีความรู้แตกต่างกัน ทำให้ราษฎรไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร และถ้าจะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นโดยไม่อาศัยวัดแล้ว ต้องเสียเงินค่าก่อสร้างเป็นจำนวนมาก อีกทั้งล้าช้าไม่ทันกับความต้องการ¹ ดังนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรตามวัดหลวงต่าง ๆ พร้อมทั้งมีประกาศชักชวนให้สงฆ์เด็กเขาศึกษาเล่าเรียนอย่างทั่วถึง ปรากฏในประกาศเรื่องโรงเรียนดังนี้ ".....วิชาหนังสือเป็นคณทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทะนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นที่บ้านเมืองสยามเรานี้ที่จะโตใหญ่ไม่รู้อักษรไทยก็มีโดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงยังมีน้อยไม่พอกับผู้ที่จะได้เรียน มีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงศานุวงศ์แลบุตรหลานข้าราชการแลราษฎรทั้งปวงได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยใหญ่โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียดสละพระราชทรัพย์ออกตั้งโรงเรียน.....โคโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นหลายแห่ง แลยังทรงพระราชดำริที่จะให้ตั้งโรงเรียนใหม่สำหรับพระอารามหลวงทุก ๆ พระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนโดยสะดวกไม่ต้องเสียเงินหลวงอะไรเลย....."

การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรนั้นพอตั้งได้ไม่นานประชาชนเข้าใจผิดคิดว่ารัฐบาลตั้งโรงเรียนขึ้นโดยหวังจะให้เด็กนักเรียนไปเป็นทหาร ทั้งนี้เพราะโรงเรียนในขณะนั้นสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก เมื่อมีข่าวลือกันมากเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศชี้แจงความตอนหนึ่งว่า

".....บัดนี้ทรงทราบที่ฝ่ายละของขลุพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าลือกันว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นนั้นพระราชประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวาดหวั่นครันครนว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล่าลืออย่างนี้เป็นการไม่จริง หามอย่าใหญ่โตพลอยตื่นตกใจฟังคำเล่าลือนี้เป็นอันมาก..... ถ้อยคำของคนเช่นนี้ใคร ๆ ไม่ควรเชื่อเอาเป็นประมาณ ถ้าใครมีบุตรหลานอยากให้เป็นเด็กเล่าเรียน ให้มีวิชาความรู้สำหรับตัวก็ส่งเขาเล่าเรียนในโรงเรียนสอนที่ใกล้เคียงเขตรบ้านที่อยู่ นั้น ๆ เด็ก อย่าคิดหวาดหวั่นครันครนความชดที่บุตรหลานจะต้องติดเป็นทหารนั้นเลย....."

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 47 - 48

² ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 47 - 48

³ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 50

หลังจากมีประกาศนี้แล้ว ราชบุรุษกลัมนิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือมากขึ้น โรงเรียนตามพระอารามใหญ่อย่างเจริญแพร่หลาย มีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการพากัน 1 ทรัพยากรอุปการะโรงเรียนในวัดของวงศ์สกุลของตน และวัดใกล้เคียง เช่นที่วัดประยุรวงศ 2 1 มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร ภูวนาค เมื่อครั้งยังเป็นพระยา) เป็นอุปการะ หรือวัด 3 ระวังตั้งขึ้นโดยการอุปการะของทางวัดและเอกชนร่วมกัน ไม่ช้าโรงเรียนหลวงก็แพร่หลาย 4 ออกไปยังหัวเมือง ปรากฏว่าเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2428 มีโรงเรียนทั้งหมด 30 โรง 5 นักเรียน 2044 คน และสิ้นปี พ.ศ. 2434 อันเป็นปีที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (เมื่อ ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหลวง) ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มี 6 โรงเรียนถึง 48 โรง นักเรียน 2425 คน

การตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรได้ศึกษาเพื่อมีความรู้สูงขึ้นนั้น ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อ 7 ผู้เรียนและเป็นรากฐานสำคัญในการปรับปรุงประเทศ นอกจากนี้การศึกษายังขยายตัวอย่าง กว้างขวางมิได้อยู่ในวงจำกัด ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวครั้งเสด็จไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียน ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตอนหนึ่ง ว่า ".....เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นคนลงไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ใคร 8 มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจาว่าขุนนางว่าไพร่ เพราะฉะนั้น จึงขอบอกไว้ว่าการ เล่าเรียนในบ้านเมืองเรานั้นจะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันอุตสาหกิจให้เจริญขึ้นจงได้....."

1 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และยอนสัน ล.ค. หน้า 20.

2 David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand, p. 145-146.

3 วุฒิชัย มุลศิลป์ ล.ค. หน้า 80.

4 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และยอนสัน น.ค.

5 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 1/1 เรื่องเปิดเสรี
ศึกษาธิการ 1 - 18

6 David K. Wyatt, op. cit., Table 1.

7 วุฒิชัย มุลศิลป์ ล.ค. หน้า 81

การที่พระองค์จัดให้ทวยราษฎร์ได้ศึกษาวิชาความรู้อย่างทั่วถึงไม่เลือกชั้นวรรณะเช่นนั้น
จะเป็นประโยชน์ต่อการบริหารการปกครองและการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าทันสมัย
นอกจากนี้ยังเป็นพลังก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความรู้สึกยึดมั่นและจงรักภักดี
ในสิ่งเดียวกัน¹ นั่นคือ ประเทศชาติและองค์พระมหากษัตริย์

3. จัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาอันนี้ อาจเห็นได้จากประกาศของให้อาจารย์สอนหนังสือไทย
และเลขทุก ๆ พระราชทานว่า ".....ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระราชอาณัติ
พระครูฐานานุกรมเปรียญที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตรตามฐานาศักดิ์ในพระอารามหลวงสำหรับจะ
ให้สั่งสอนพระภิกษุสามเณรศิษย์วัด เพื่อจะให้เปนประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ที่จะเล่าเรียน แลอาจารย์
ผู้ที่จะสั่งสอนให้ถาวรวินาศการขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเปนประโยชน์ที่จะเล่าเรียน
พระไตรปิฎกต่อไป เปนการเกื้อกูลแก่พระศาสนา.....ทรงพระกรุณาสุสังฆะพระราชทรัพย์ออก
จำหน่ายแจกแก่อาจารย์แก่ศิษย์ ทั้งนี้ด้วยพระราชประสงค์จะให้เปนประโยชน์ในพระพุทธ
ศาสนาและแผ่นดิน แลตัวเด็กต่อไป.....² หรือจะเห็นจากข้อความในประกาศจัดการเล่าเรียน
ในหัวเมืองลาวไวกว้านี้ ".....ขอพระภิกษุทั้งหลาย จงเห็นแก่พระพุทธศาสนาแลประชาชน
ทั้งปวง ช่วยเอาธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ไตรศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนไตรย์ แลมีวิชา
ความรู้อันเปนสารประโยชน์ยิ่งขึ้นให้สมดังพระบรมราชประสงค์....."³

ดังนั้นการศึกษาเล่าเรียนในวัดโดยมีพระภิกษุเป็นผู้สั่งสอนจึงได้ประโยชน์ทั้งในกา
นการเรียนหนังสือไทย การอบรมศีลธรรมจรรยาอันดีงามควบ และการที่โรงเรียนอยู่ในวัดนี้
เท่ากับเป็นการสนับสนุนให้เด็กสนใจในพระศาสนา เพราะเด็กได้ใกล้ชิดกับวัดและพระซึ่งเป็น

1. วุฒิชัย มุลศิลป์ อ.ป. หน้า 81..

2. เอกสารเรื่องจัดการศึกษา อ.ป. หน้า 10 - 11..

3. ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา หน้า 135.

ตัวแทนของสถาบันศาสนาที่ต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาเพื่อให้เด็กมีความรู้ และส่งเสริมการศึกษา

พระกษัตริย์ ทรงปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) กำหนด
หน้าที่ของพระสงฆ์เจ้าอาวาสว่า "...จะเป็นธุระให้กุลบุตรซึ่งอาศัยเป็นศิษย์อยู่ในวัดนั้นได้
รู้วิชาความรู้ตามสมควร"¹

* นอกจากการจัดการศึกษา เพื่อผลิตคนให้เข้ารับราชการ เพื่อคุ้มครองประโยชน์แก่ประชาชน
และเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา ทั้งสามประการนี้แล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่
แสดงให้เห็นว่า มีแนวโน้มที่จะชี้ให้เห็นว่า การแสวงหาความรู้ประกอบอาชีพในทางใดทางหนึ่ง
นอกเหนือจากการรับราชการ* และการศึกษาค้นคว้าความรู้จะก่อประโยชน์ให้แก่ผู้เรียนอย่างยิ่ง
ด้วย ดังปรากฏในราชประกาศพระบรมราชโองการ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2453 ว่า
"...เจ้าเดิมแต่รัฐบาลได้เริ่มตั้งโรงเรียนมาเป็นเวลานานแล้วก็ดี แต่โดยที่ความประสงค์ใน
ชั้นต้นของหัดคนเข้ารับราชการก่อน จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่า การเล่าเรียนนั้น
สำหรับแต่ผู้ที่จะรับราชการ ไม่ใช่หน้าที่ของคนทั้งปวง ซึ่งจะต้องฝึกหัดตัวของตัวในวิชาความรู้
แล้วเมื่อได้จบการเล่าเรียนให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาเขตจึงพากันหลงงงงวยไปว่า
การเล่าเรียนทั้งหลายของเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอนให้หมด ความเข้าใจผิดอันนี้เป็น
เครื่องหน่วงความเจริญของบ้านเมืองให้เนิ่นช้า"

แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความฉลาด ใฝ่รู้จักประพฤติดี ให้
สามารถในศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าวิชาและศิลปวิชา ตั้งแต่เป็นครูเป็นแพทย์ ตลอดไป
จนถึงเป็นพ่อค้า และเป็นช่าง ย่อมต้องเรียนก่อน จึงจะรู้สำเร็จเป็นอย่างที่ใด ก็คนเกิดมา
จำต้องหาเลี้ยงชีพในทางใดทางหนึ่งทุกคนด้วยกัน เหตุฉะนั้นหน้าที่ความรับผิดชอบที่จะให้แก่เด็ก
อะไรไม่ดียิ่งกว่าวิชาความรู้ ซึ่งจะให้เป็นทุนหนุนตนให้สูงขึ้น ให้เป็นที่ตั้งแห่งความประพฤติ
ความซื่อและโศกทรัพย์ใดแท้จริงยิ่งกว่ามรดกที่ให้เป็นทุนทรัพย์ ซึ่งอาจจะหมดเปลืองและสูญสิ้นไป
ได้อีก.....

..... ความประสงค์จำนงหมายในการสั่งสอนฝึกหัดกันนี้ใหม่ ๆ ต่อมาสำเร็จดังนี้คือ

¹ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 16/1

ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาเครื่องอบรมปัญญาความสามารถ และความประพฤติ
ประพฤติดุขให้ดำรงรักษาวงตระกูลของตน ให้โอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความกลมเกลียว
ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันในระหว่างสามภริยา ให้มีความซื่อตรงต่อกันในระหว่างเพื่อน ให้รู้จัก
กระทำความแหม่เจียมตัว ให้มีเมตตาจิตร์แก่ผู้อื่นทั้งปวง ให้อุทิศทุนสาธารณประโยชน์อันเป็น
ประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ปฏิบัติตนตามพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราวจะทองช่วยชาติ
และบ้านเมือง ให้มอบกายสวามิภักดิ์ถวายกลาหาญ และด้วยจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว ให้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยู่ทุกเมื่อ

เมื่อใดความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านั้นทั้งหมดใด เขาผู้นั้นอยู่ในสันดานจนปรากฏด้วยอาการกิริยา
ภายนอกแล้ว..... นั่นชื่อว่าเป้นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก¹

จะเห็นได้ว่าร่างพระบรมราชโองการ ฉบับนี้ พระองค์ทรงวางจุดมุ่งหมายของการศึกษา
ไว้อย่างรอบคอบและสมบูรณ์ทุก ๆ ด้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเอง วงศ์ตระกูล
ตลอดจนประเทศชาติและพระมหากษัตริย์ เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ประกาศนี้มีปรากฏอยู่แต่ใน
ร่างเท่านั้น มิได้ทันออกประกาศใช้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
สวรรคตในเย็นต่อมา

1.2 วิธีดำเนินการการศึกษาและผล

(1) ก่อน พ.ศ. 2441 * อันเป็นระยะที่การศึกษายังอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ
และการดำเนินงานของกรมมหาดเล็ก ซึ่งในขณะนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจิตร
กุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) เป็นผู้บังคับการกรมมหาดเล็กอยู่ ต่อมาเมื่อ
การศึกษาย้ายตัวสู่มหานวมานขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2430 เพื่อดำเนินงานด้านการศึกษาโดยตรง
ดังพระราชดำริว่า ".....โรงเรียนหลวงได้จัดตั้งแพร่หลาย การเล่าเรียนเจริญมากแล้ว

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/5 ด.ก.

2 ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ อ.ก. หน้า 51.

* ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป
เป็นครั้งแรก และเมื่อเสด็จกลับได้มีการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษามาก ดังนั้นผู้เขียนจึงใช้
พ.ศ. นี้เป็นหลักในการแบ่ง

แต่ผลที่การจัดโรงเรียนสำหรับประชาชนเป็นราชการพลเรือนมาเกี่ยวเนื่องอยู่ในฝ่ายทหาร เพราะได้โปรดให้เริ่มจัดการขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก..... ถึงเวลาอันสมควรจะแยกการจัดโรงเรียนทั้งปวงออกจากกรมทหารมหาดเล็ก จึงตั้งเป็นกรม ในราชการพลเรือนต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ.....¹

หลังจากประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นแล้ว การจัดการศึกษาของไทยเริ่มเป็นระบบ โรงเรียนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นกับกรมศึกษาธิการทั้งหมด² เมื่อแรกตั้งกรมนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงบัญชาการกรมและทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบก ในกรมยุทธนาธิการด้วย ต่อมาปี พ.ศ. 2432 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น โดยรวมกรมธรรมการ กรมสังฆการี กรมพยาบาล กรมพิพิธฉัตสถาน และกรมศึกษาธิการ เข้าด้วยกัน และในปี พ.ศ. 2433 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้เป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการแต่เพียงตำแหน่งเดียว³

เมื่อกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นอธิบดีได้ไม่นาน ก็เริ่มมีนโยบายที่ ".....จะจัดการตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปหลายหัวเมืองใด.....⁴ ดังนั้นพระองค์จึงได้ทำหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) พร้อมทั้งเสนอโครงการการดำเนินงานพอสรุปใจความได้ดังนี้

1. โรงเรียนหลวงที่จะตั้งตามหัวเมือง ควรอยู่ริมถนนวชิราวุธ หรือ อยู่ทั่วใกล้ถนนวชิราวุธ หรือใกล้ที่ชุมนุมชน
2. อาจารย์สอนจะมีเงินเดือน ๆ ละ 15 - 20 บาท

¹ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ และยอนสัน ล.ก. หน้า 20.

² ล.ก. หน้า 22.

³ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ เทศาภิบาล หน้า 3.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 1/5

3. ผู้เรียนต้องซื้อหนังสือเรียนเอง โดยกรมศึกษาธิการเป็นผู้พิมพ์และจำหน่ายให้ในราคาถูก
4. เด็กชายและหญิงเรียนในโรงเรียนหลวงใดเปล่า โดยไม่เสียค่าธรรมเนียมใด ๆ
5. ผู้ว่าราชการเมืองจะต้องดูแลแนะนำราษฎรให้ส่งบุตรหลานเข้าเล่าเรียน และให้ครูตั้งใจสอน พร้อมทั้งต้องส่งรายงานความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียนมายังกรมศึกษาธิการปีละ 2 ครั้ง
6. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานเงินให้ปีละ 320 บาท เป็นอย่างสูงต่อเมือง สำหรับเงินเดือนครูประมาณ 180 - 240 บาท ที่เหลือเป็นค่าบำรุงรักษาและซ่อมแซมโรงเรียน หรืออาจครูเพิ่มเติมเมื่อมีนักเรียนเพิ่มขึ้น
7. โรงเรียนหลวงที่สร้างขึ้นนี้มุ่งหมายเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนวัดหรือโรงเรียนอื่น ๆ ในเมืองนั้นด้วย¹

โครงการศึกษาดังกล่าวนี้นับได้ว่าเป็นโครงการที่มีประโยชน์และเหมาะสม เพราะขณะนั้น การศึกษาในกรุงเทพฯ เริ่มเจริญแพร่หลายแล้ว ควรจะขยายงานการศึกษาออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ให้กว้างขวางควมเช่นกัน เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างแก่โรงเรียนอื่น ๆ ที่จะตั้งในภายหลัง นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้เด็กหญิงใดเขาเรียนมีวิชาความรู้เท่าเทียมกับเด็กชายด้วย

แต่โครงการของกรมพื้นคำร้องราชานุภาพนี้ไม่ได้นำออกปฏิบัติ ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นระยะที่กรมพื้นคำร้องราชานุภาพทรงมีพระภารกิจเกี่ยวกับการรับเสด็จแกรนด์ดุ๊ก ซาเรวิช (Tsarevich) รัชทายาทแห่งประเทศรัสเซียที่เสด็จมาประเทศไทย ใน พ.ศ. 2433² อีกทั้งพระองค์ต้องเป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปรัสเซียและยุโรปเพื่อเยียนตอบและเจริญพระราชไมตรี โดยเสด็จออกจากประเทศไทยเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2434 และเสด็จกลับ วันที่ 24 มีนาคม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 1/5 ล.ค.

* ต่อมาเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย ระหว่าง พ.ศ. 2437 - 2460.

² จักรกฤษณ์ นุรัตนียกุลการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ กับ กระทรวงมหาดไทย หน้า 20.

พ.ศ. 2434¹ ครั้นเสด็จกลับแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435²

การที่ทรงย้ายกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ จากกระทรวงธรรมการ ไปอยู่กระทรวงมหาดไทยครั้งนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเล็งเห็นว่า "ทั้งตกใจและเสียใจที่จะต้องทิ้งการศึกษาซึ่งทำแปลนไว้ในใจเรียบร้อยแล้ว จึงรีบเข้าไปกราบทูลว่า ถ้าวจะเสียชื่อ เพราะทำงานมหาดไทยไม่สำเร็จ...."³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสตอบว่า "....กรมดำรงนั้นเชื่อว่าเธอจะทำการศึกษาได้สำเร็จ แต่บัดนี้บ้านเมืองอยู่ในอันตราย ถ้าเรாதกไปเป็นข้าเขาคืน การศึกษาที่เธอจะอยู่ที่ไหน ใครเขาเป็นนายเขาก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามพอใจเขา เราช่วยกันรักษาชีวิตของประเทศไว้ จะไม่ดีกว่าหรือ ถ้าเธอคิดคิดอย่างไร ก็มาปรึกษานัก"⁴

จะเห็นว่าพระบรมราโชบายในขณะนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงการรักษาพระราชอาณาเขต ให้เป็นระเบียบแบบแผนและปลอดภัยจากการคุกคามของตะวันตก ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งเสียก่อน อีกประการหนึ่งคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาหาผู้ที่จะเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเพื่อจัดดำเนินการให้ไต่ถึงพระราชประสงค์มานานแล้ว ทรงเห็นว่ากรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความสามารถเหมาะสมแก่ตำแหน่งนี้อย่างยิ่ง จึงได้โปรดให้ย้ายจากกระทรวงธรรมการ ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวนมา

¹ กิลปากกร, กรม สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2434

² ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ อ.ค. หน้า 94

³ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย คิสกุล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หน้า 10 - 11.

⁴ อ.

⁵ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าอยู่หัว เทวภิบาล หน้า 11 - 13

และให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
แทน ¹ ควบเหตุนี้โครงการตั้งโรงเรียนของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงหยุดชะงักไป มิไยว่า
ออกมาปฏิบัติ ²

ในสมัยของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ท่านมีโครงการ
ขยายการศึกษา ปรากฏตามร่างเมื่อปี ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2433) มีอยู่ 3 ตอน คือ

"ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ"
แบ่งโรงเรียนมูลสามัญเป็นระดับ มูลสามัญชั้นต่ำ 3 ปี และมูลสามัญชั้นสูง 4 ปี

"ร่างกฎที่ 2 ว่าด้วยพิทักษ์ทางการศึกษาในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำอย่างง่าย
สำหรับโรงเรียนในตำบลนอก" กล่าวถึงโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำตามชนบท ซึ่งตั้งอยู่ในวัด
โดยเฉพาะ

ในร่างกฎที่ 1 และร่างกฎที่ 2 ได้กำหนดวิชาที่เรียน การจัดชั้นเรียน ชั่วโมงสอน
และวันปิดเปิดโรงเรียนไว้อย่างละเอียด

"ร่างกฎที่ 3 เรื่องศึกษาสถานในกรุงเทพฯ" แบ่งการศึกษาเป็น 3 ชั้นคือ
มูลศึกษา (ประถมศึกษา) มี 2 ระดับดังกล่าวมาแล้ว สำหรับเด็กอายุ 7 - 15 ปี เขาเรียน
มัธยมศึกษาแบ่งเป็น 2 ระดับคือ สามัญเรียน 4 ปี และชั้นสูงเรียน 3 ปี ชั้นอุดมศึกษาเป็น
การศึกษาขั้นสูงสุดจัดเป็นวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ³

แนวความคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ เรื่องการจัดการศึกษา
ภาคบังคับ ซึ่งกำหนดไว้ว่า "เมื่อโรงเรียนมูลใดตั้งตามพระอารามแล้วจะต้องออกพระราชบัญญัติ
บังคับให้เด็กอายุตั้งแต่ 7 ขวบจน 15 ปีต้องเข้าเรียน" ⁴ ความคิดนี้จะทำให้การศึกษาขยายตัว
กว้างขวางมากขึ้น และแพร่หลายไปยังประชาชนโดยทั่วถึงกัน รวมทั้งจะส่งผลถึงการศึกษา

¹ ก. หน้า 95.

² วุฒิชัย มูลศิลป์ ล.ก. หน้า 95 - 97.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/2 ตรวจและจัด
โครงการศึกษา 1 - 12.

⁴ ก.

ชั้นสูงควย เพราะการศึกษาชั้นสูงย่อมต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ของราษฎรในระดับประถมศึกษา หรือระดับการศึกษาภาคบังคับนั่นเอง และถ้าโครงการของท่านใดจัดดำเนินงานตามที่ร่างไว้คง จะเป็นประโยชน์แก่มานเมืองอันเป็นระยะที่โครงการคนหนุ่มสมัยใหม่ สำหรับปฏิวัติราชการมาก ที่เกี่ยวข้อง แต่ความเห็นในเรื่องการศึกษภาคบังคับ และระดับอุดมศึกษาของท่านยังไม่ได้รับความ สนใจจริงจังในระยะนั้น เพราะตามประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2435¹ ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ แต่ได้ประกาศเรียกร้องให้มีการสนับสนุนการศึกษาภาคขึ้น โดยตั้งโรงเรียนหลวงในวัด และตั้งโรงเรียนเชลยศักดิ์ (ปัจจุบันคือโรงเรียนราษฎร) เพื่อ เป็นการแบ่งภาระของรัฐบาลและทำให้การศึกษาเจริญแพร่หลายรวดเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น

2. ระยะหลัง พ.ศ. 2441 การจัดการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงวิธีดำเนินงาน มากหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรปครั้งที่หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2441 รวมทั้งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์อัครราชทูตไทยประจำอังกฤษไคสง "ความเห็นที่จะ จัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ" เขามากราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าจะต้อง เร่งให้กระทรวงธรรมการตื่นตัวในเรื่องจัดการศึกษาให้มากขึ้นกว่าเดิม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา ที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ตอนหนึ่งว่า

".....การรื้อฟอม ในกรมศึกษาควรจะคิดจะปลดเสียเดี๋ยวนี้ จะได้ทันงบประมาณ
ศก 118 ซึ่งจะต้องยื่นภายในเดือนธันวาคม ขอย่าได้มีความสนใจเลย....."²

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์จึงได้ประชุมปรึกษากับเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องของ และได้นำร่าง "โครงการการศึกษาในกรุงสยาม"³ ขึ้นทูลเกล้าถวายเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) โดยอาศัยเค้าโครงของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ประกอบ ตามโครงการนี้แบ่ง

1 เอกสาร เรื่องจัดการศึกษา ล.ค. หน้า 160 - 165.

2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/5 ล.ค.

3 ข.

แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือการศึกษาในกรุงเทพฯ และการศึกษาในหัวเมืองแต่ยังมีใก
ตกลางใจ ต่อมามีการประชุมเรื่อง "การจัดการศึกษาทั่วประเทศ" ผลของการประชุมครั้งนี้
ได้มอบหมายงานจัดการศึกษาในหัวเมืองให้เป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
เป็นผู้อำนวยการ และควบคุมความอุดหนุนของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
เป็นเสนาบดี สำหรับการศึกษาในกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ¹ เห็นได้ว่างาน
ด้านการศึกษานั้นมิได้อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการเพียงกระทรวงเดียว แต่ได้
แบ่งงานไปให้กระทรวงมหาดไทยและคณะสงฆ์รับผิดชอบร่วมกัน

ในด้านการศึกษาหัวเมืองนั้นได้มี "ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง" เมื่อ
วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) วางจุดมุ่งหมายไว้อย่างกว้าง ๆ 2 ประการ
คือ เพื่อให้ราษฎรมีความรับผิดชอบ และเพื่อให้ประกอบอาชีพในทางสุจริต โดยให้พระภิกษุสงฆ์
เป็นผู้อบรมสั่งสอน² นอกจากนั้นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแต่งตั้งพระราชคณะไปเป็น
ผู้อำนวยการตรวจสภาพการต่าง ๆ ในมณฑลที่รับผิดชอบ ทำมณฑลวิเทศ พระสงฆ์ สามเณร
ศิษย์วัด และโรงเรียน ซึ่งมีอยู่เดิม พร้อมทั้งให้คำแนะนำพระสงฆ์และฆราวาส ซึ่งจะจัดตั้ง
โรงเรียนขึ้นใหม่ในตำบลที่อาจจะจัดตั้งขึ้นได้ และจัดส่งภิกษุสามเณร เขามาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ
เพื่อจะได้กลับไปเป็นครูต่อไป³ นอกจากนี้ยังมีประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121
(พ.ศ. 2445) ซึ่งพระสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาในวัดด้วย นับได้ว่าการจัดการ
ศึกษาตามหัวเมืองภายใต้ความรับผิดชอบของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พร้อมทั้งควบคุมความอุดหนุนของ
กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเจริญแพร่หลายรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากจำนวนอาจารย์ โรงเรียน
และ นักเรียนเพิ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2440 - 2442 ดังนี้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 12/7
เรื่องจัดการศาสนาและการศึกษา 1 - 11.

² เอกสาร เรื่องจัดการศึกษา ล.ก. หน้า 205 - 207

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 12/4 ตรวจตราจัด
คณะพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117 กับ ร.ศ. 118

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 16/1 พระราชบัญญัติพระสงฆ์

ตาราง 1 เปรียบเทียบจำนวนอาจารย์ โรงเรียน และ นักเรียน

พ.ศ. 2440 - 2442

ปี พ.ศ.	มณฑล 14 มณฑล	จำนวนอาจารย์	จำนวนโรงเรียน	จำนวนนักเรียน
2440	14 มณฑล	29	18	790
2441	"	232	196	5,682
2442	"	408	338	11,630

กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงออกทุนการศึกษาหัวเมืองจนถึงปลายปี ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2442) จึงได้โอนหน้าที่กลับไปให้กรมศึกษาธิการดำเนินการต่อไป ส่วน กรมหมื่นวิริยธรรมาธิบดี ยังทรงเป็นผู้บัญชาการทั่วไปตามเดิม

ใน พ.ศ. 2445 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชย (ม.ร.ว.คัล สุทัศน์) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิจิตรการบัตย์ ปลัดทูลฉลองวังตำแหน่งเสนาบดี และทรงแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา และทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสถียรสุเรนทรธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นอธิบดี กรมศึกษาธิการ และ ปลัดทูลฉลองภายในเวลาต่อมา และในปีเดียวกันนี้เองทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร * ณ ประเทศญี่ปุ่น พร้อมทั้งทรงแต่งตั้งข้าหลวงตรวจการอีก 3 นายคือ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 12/4 ด.ก.
ตารางผู้เขียนสร้าง

¹ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชานุภาพ และยอนสัน ด.ก. หน้า 54.

* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขุนอนุกิจวิฑูร (สันตัก เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต่อมาเป็นพระยาอนุกิจวิฑูร และ
 นายอนันต์ สาริกบุตร (ต่อมาเป็นพระยาวิชานันบรรณาคม) เป็นกรรมการออกไปดูการศึกษาของ
 ประเทศญี่ปุ่นด้วย คณะกรรมการชุดนี้ได้เขียนรายงานไว้ตอนหนึ่งว่า ".....เวลานั้นประเทศ
 ญี่ปุ่นได้วางแผนศึกษาชาติลงแล้ว ควบวิธีทั้งชาลวงตรวจ.แผนศึกษาชาติต่าง ๆ ในยุโรปและ
 อเมริกา แล้วกำหนดวางลงเป็นแผนศึกษาชาติของญี่ปุ่น คณะชาลวงของเราได้ประสบโอกาสที่
 ได้ชมมือเปื๋จากแผนศึกษาของชาติญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหม่ที่สุดเวลานั้น....."²

ฉะนั้น แผนการศึกษาของไทยเราจึงนำแบบอย่างมาจากญี่ปุ่น และดัดแปลงปรับปรุง
 แกไขขึ้นเป็นแผนการศึกษา พ.ศ. 2445 ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 สายคือ สายสามัญ
 (General Education) และสายวิสามัญ (Special or Technical Education)
 สำหรับสายวิสามัญปัจจุบันคือสายอาชีวศึกษา และได้แบ่งงานระหว่างพระสงฆ์กับกรมศึกษาธิการ
 ให้พระสงฆ์จัดการศึกษาในระดับมูลและประถมศึกษา ส่วนในระดับสูงกว่าชั้นประถมศึกษา เป็น
 หน้าที่ของกรมศึกษาธิการ³

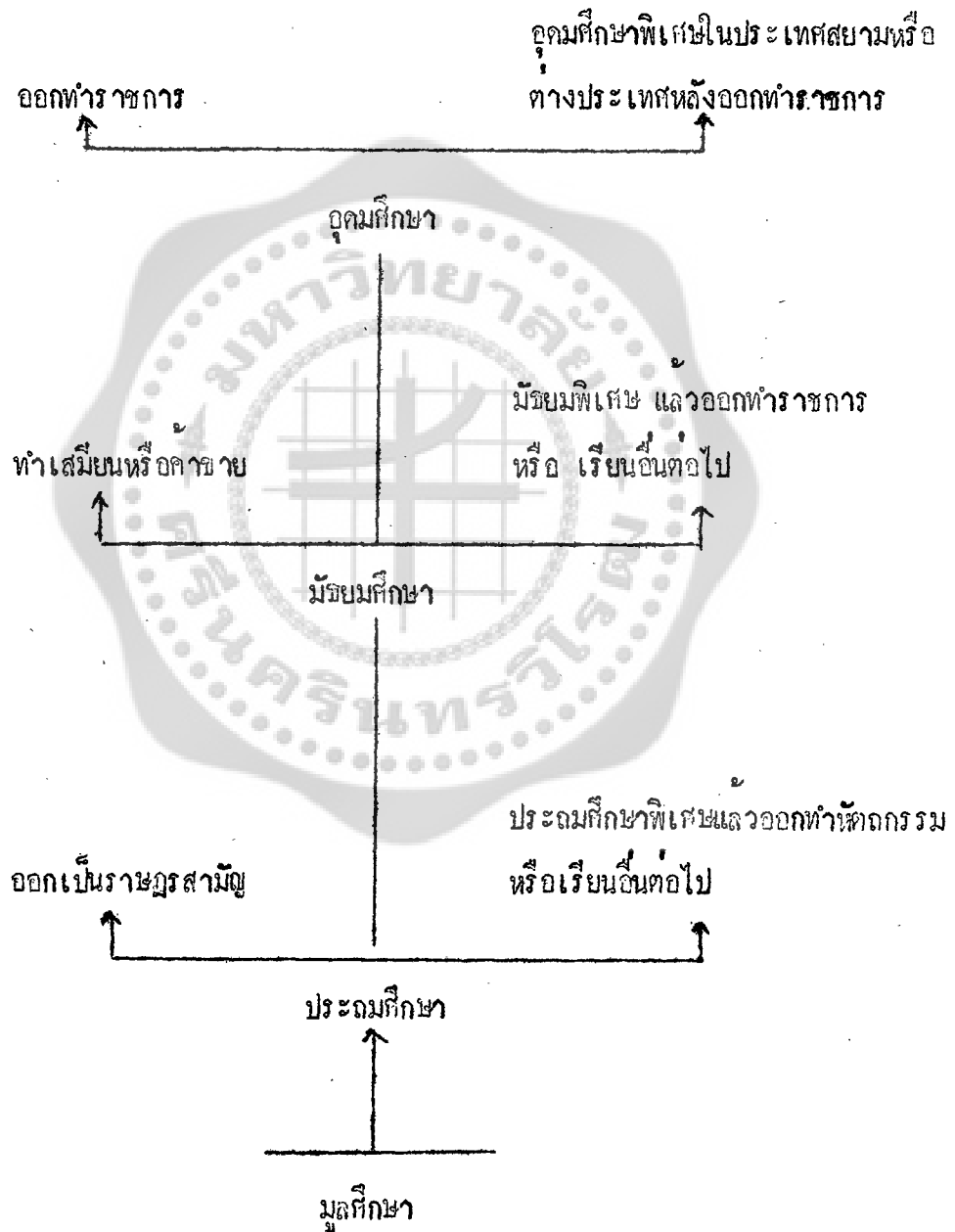
¹ กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ หน้า 23.

² ข.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/6
ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12 และ พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5
และ 6 กับเรื่องประกอบ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
 17 มีนาคม 2507 หน้า 93 - 143.

แผนภูมิที่ 1

แผนการศึกษา ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)

ที่มา : กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/5

ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12

ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ อธิบดีศึกษาธิการพยายามที่จะขยาย การศึกษาให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ว่า

".....การศึกษาที่จะจัดต่อไปนั้น เห็นควยเกล้า ฯ ว่า ขอสำคัญจะต้องวางรูป การศึกษาลงไปเป็นสองแผนก็คือ การศึกษาสำหรับที่จะให้ราษฎรทั่วไปได้ความรู้วิชาซึ่งควรจะมี เป็นพื้นฐานสำหรับพลเมือง กล่าวคือ ให้รู้หนังสือและเลขพอสำหรับใช้ในกิจธุระสำคัญ กับให้ ราษฎรบริหารร่างกายที่จะรักษากัน รักษาชีวิต สอนธรรมจริยา เพื่อให้รู้ความดีความชั่วจะได้ ประพฤติสุจริต ตลอดจนให้ความสำคัญจัดเป็นการศึกษาสามัญแผนก 1 กับสอนวิชาความรู้ สำหรับผู้ที่มิใช่ชาวนะและอุบาสยที่จะทำการงานเป็นพิเศษต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทำการช่าง การเพาะปลูก การค้าขาย ตลอดจนถึงความรู้สำหรับทำการราชการในหน้าที่ต่าง ๆ นี้จัดเป็น การศึกษาพิเศษแผนก 1 เมื่อได้แบ่งการศึกษาเป็นสองแผนกและจัดตามรูปเค้าดังนี้แล้ว คิดควย เกล้า ฯ ว่า ในการศึกษาพิเศษก็จะให้ประโยชน์แก่คนทุกชั้นทุกชนิกใด.....¹

ตามความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์นั้น ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 แผนก คือ ศึกษาสามัญสำหรับราษฎรทั่วไปเพื่อให้เป็นพลเมืองดี และการศึกษาพิเศษสำหรับผู้ที่ทำงาน พิเศษต่าง ๆ รวมทั้งรับราชการควย ซึ่งจะทำให้การศึกษาแพร่หลายไปทั่วประเทศ และจะ เป็นประโยชน์แก่ราษฎรทุกชั้น แต่การจัดเช่นนี้คงจะต้องเปลืองเงินและจะต้องเตรียมงานต่าง ๆ ไว้อย่างดีควย² จากความเห็นในเรื่องนี้ทำให้มีการประชุมปรึกษาถึงวิธีจัดการศึกษา โดย เฉพาะกับกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรง เสนอให้มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนเพื่อจะได้มีทุนการะของรัฐบาลลงไปบ้าง และการศึกษาจะ ไหลขยายตัวอย่างกว้างขวางไปถึงการศึกษาในระดับชั้นสูงขึ้นไป และต่อมาในเดือน มีนาคม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ก. 2/5 ล.ก.

² ด.

³ ด.

ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) เจ้าพระยาวิชิตรวงศวิไชยกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ทูลเกล้าถวาย
"ระเบียบจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ และทูลขอเงินเพิ่มปีละ 100,000 บาท" ¹ เพื่อจะขยาย
งานการศึกษาในกรุงเทพฯ ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง
ใช้ทอดคั้งเห็นว่า การที่จะให้รัฐบาลออกเงินแผ่นดินสอนคนทั้งประเทศเพื่อให้มีความรู้เป็นสิ่งที่ดี
โดยยาก ต่อไปรัฐบาลจะบังคับให้ราษฎรออกเงินค่าเล่าเรียนของบุตรหลานตนเองบ้าง และการ
ศึกษาในกรุงเทพฯ นี้ควรจะเป็นโรงเรียนเมืองเป็นศูนย์กลาง ² จึงปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาท
ไปยังเจ้าพระยาวิชิตรวงศวิไชยกรว่า

".....เหตุไฉน (การศึกษาใน) มณฑลกรุงเทพฯ จึงไม่ให้เป็นโรงเรียนเมืองเจ้าข้าบ้าง
เสนาบดีกระทรวงเมืองก็ต่อเขตกรุงเทพฯ หัวเมืองจัดการเล่าเรียนอย่างคอมมูนิกได้*
ในบางกอกก็ควรจัดโดยเดียวกัน ต่อโรงเรียนชั้นสูงซึ่งอยู่ในปกครองของกรมศึกษา.....
จึงเห็นว่าการที่จะออกเงินแผ่นดินสอนคนทั้งชาติให้มีความรู้ก็มันก็เหลือที่จะทำไปได้ มันต้องเป็น
หน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องบังคับให้คนทั้งชาติออกเงินให้ช่วยในการเล่าเรียนเป็นพันอยู่แล้ว....." ³

ด้วยเหตุนี้เมื่อ พ.ศ. 2453 เสนาบดีกระทรวงธรรมการมหาดไทยและนครบาล**
จึงได้ประชุมเพื่อจะจัดการศึกษาตามพระราชดำริ ผลการประชุมมีดังนี้

1. กระทรวงมหาดไทยจะจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมือง โดยตั้ง
คณะกรรมการตำบล ๆ ละ 3 คน ประกอบด้วย กำนัน อธิการวัด และแพทย์ประจำตำบล
ให้หน้าที่ในการจัดการศึกษาสุขาภิบาลและพยาบาลในตำบลนั้น ๆ

1

ก.

2

ก.

3

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/5 ล.ก.

* หัวเมืองจัดการเล่าเรียนอย่างคอมมูนิก หมายถึงการศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมือง
เป็นความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทยดูแล และจัดดำเนินการ ฉะนั้น การประถมศึกษาในกรุงเทพฯ
ก็ควรจะเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงนครบาลด้วยเช่นกัน ส่วนกรมศึกษาธิการรับผิดชอบการศึกษา
ในระดับสูงขึ้นไป

** เสนาบดีกระทรวงนครบาล คือ เจ้าพระยาบวรราช (ปิ่น สุขุม)

2. กระทรวงนครบาลจะรับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาใน
กรุงเทพ ฯ จะให้มีพระราชบัญญัติบังคับเด็กอายุ 8 - 14 ปี เข้าเรียน และจะเริ่มจัดทำใน
พ.ศ. 2454

3. กระทรวงธรรมการจะรับผิดชอบการศึกษาในระดับมัธยมขึ้นมา และมีการ
เก็บค่าเล่าเรียนด้วย¹

การเก็บค่าเล่าเรียนในครั้งนั้นทำให้การวิพากษ์วิจารณ์กันมากในสมัยนั้น ซึ่งมีทั้งผู้สนับสนุนและคัดค้าน รัฐบาลพยายามที่จะแก้ไขความเข้าใจผิด โดยการออกประกาศให้ประชาชน
เข้าใจถึงความจำเป็นในการเก็บค่าเล่าเรียนเพื่อจะได้นำเงินเหล่านี้ไปบำรุงการศึกษาให้เจริญ
แพร่หลายและกว้างขวางขึ้น แต่ยังมีใครจัดการเรื่องนี้ให้เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน²

ผลการจัดการศึกษานำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้า จะเห็นได้จากตารางที่แสดงจำนวน
โรงเรียน นักเรียน ในกรุงเทพ ฯ และมณฑลต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2454
ดังตาราง 2 จำนวนโรงเรียนในมณฑลต่าง ๆ ปี พ.ศ. 2442 เพิ่มขึ้นร้อยละ 159.59 ของ
จำนวนโรงเรียน ปี พ.ศ. 2441 และจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นร้อยละ 87.21 ทั้งนี้โดยให้
คณะสงฆ์จัดการศึกษาโดยความร่วมมือของกระทรวงมหาดไทย และที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ
ในปี พ.ศ. 2452 และ พ.ศ. 2453 มีจำนวนนักเรียนและโรงเรียนเพิ่มขึ้นมากเช่นกัน อันเป็น
ผลมาจากกุศโลบายการจัดการศึกษาซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

นอกจากการตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรแล้ว ยังมีโรงเรียนที่สร้างขึ้นเพื่อผลิตข้าราชการ
อีกด้วย เช่น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเดิม โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนมหาดเล็ก
หลวง หรือโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ เป็นต้น
ซึ่งจะเห็นจำนวนนักเรียนของโรงเรียนพิเศษใน พ.ศ. 2454 ได้จากตาราง 3

1

ล.ก.

2

วชิรชัย มวลศิลป์ ล.ก. หน้า 182.

ตารางที่ 2 จำนวนโรงเรียน นักเรียนในกรุงเทพ ฯ และ มณฑลต่าง ๆ

ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2454

พ.ศ.	กรุงเทพฯ		มณฑลต่าง ๆ		รวม	
	โรงเรียน	นักเรียน	โรงเรียน	นักเรียน	โรงเรียน	นักเรียน
2428	19	1504	10	510	29	2014
2429	21	1500	13	488	34	1988
2430	21	1476	16	602	37	2078
2431	22	1474	17	568	39	2042
2432	25	1595	20	730	45	2325
2433	24	1800	27	915	51	2715
2434	24	1584	24	841	48	2425
2435	—	—	—	—	98	2515
2436	—	—	—	—	94	2640
2437	—	—	—	—	75	2565
2438	—	—	—	—	61	2336
2439	34	1634	26	986	60	2620
2440	49	2364	43	1825	92	4189
2441	56	3430	43	1990	99	5420
2442	(55)	(4000)	202	6147	257	10147
2443	55	4956	348	12258	403	17214
2444	79	7560	350	14106	429	21666
2445	(76)	(7200)	300	14917	376	22117
2446	(75)	(7900)	306	16817	381	24717
2447	(74)	(8700)	336	19082	410	27782
2448	81	8175	330	19881	411	28056
2449	90	8660	328	19997	418	28657
2450	91	9894	340	20244	431	30138
2451	137	13359	307	16603	444	29962
2452	131	14174	1347	29899	1478	44073
2453	179	13933	2936	70033	3115	83966
2454	437	18006	3235	115438	3672	133444

* — หาดตัวเลขไม่ได้

ที่มา : David K. Wyatt, The Beginning of Modern Education in Thailand, 1868 - 1910, Appendix J. p,643.

ตาราง 3 จำนวนนักเรียนโรงเรียนพิเศษใน พ.ศ. 2454

โรงเรียน	จำนวนนักเรียน	จำนวนนักเรียน ที่เรียนจบหลักสูตร และเมื่อสิ้น พ.ศ. 2454	จำนวนนักเรียน ที่ออกจากโรงเรียน ก่อนจบหลักสูตรใน พ.ศ. 2454	จำนวนนักเรียน ที่เรียนจบหลักสูตร และสอบไล่ได้ใน 5 ปีที่ล่วงมาแล้ว (พ.ศ. 2450)
ข้าราชการ พลเรือน	106	3	14	50
เกษตร	43	12	11	39
กฎหมาย	1208	20	7	57
ราชวิทยาลัย	147	10	47	45
นายร้อยชั้นประถม	430	223	25	981
นายร้อยชั้นมัธยม	557	137	25	715
นายเรือ	141	10	16	54
นายช่างกล	72	5	9	21
นายร้อยตำรวจ ภูธร	59	18	1	78
นายกองตระเวน	40	16	10	83
ไปรษณีย์โทรเลข	12	7	2	87
รวม	2815	461	167	2200

ที่มา : วุฒิชัย มุลศิลป์ ล.ค. หน้า 140 คัดแปลงมาจากสมเด็จพระยาตำรา
ราชานุภาพ และยอนสัน ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาในประเทศไทย พ.ศ. 62 ก.

1.3 ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขในการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาแบบใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มในสมัยของพระองค์นั้นมีอุปสรรคหลายประการ แต่พระองค์ก็ไตร่ตรองหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้น เหล่านั้น แม้ว่าบางครั้งจะต้องใช้เวลานาน เปลืองเงิน หรือได้ผลน้อยก็ตาม ปัญหาหรืออุปสรรคมีหลายประการคือ

1. ความเข้าใจผิดของราษฎรเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ประชาชนเข้าใจผิดว่า การจัดตั้งโรงเรียนและสอนหนังสือนั้นเพื่อจะนำตัวเด็กไปเป็นทหาร และโรงเรียนส่วนใหญ่สังกัดอยู่กับกรมทหารมหาดเล็ก จึงทำให้ประชาชนเลื่อมใสกันมากขึ้น และแพร่ขยายอย่างกว้างขวาง นับว่าเป็นอุปสรรคแก่การขยายการศึกษาในระยะแรกมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ "ประกาศตั้งโรงเรียน" เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2428 พระองค์ทรงชี้แจงให้ประชาชนเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการเรียน และคำเล่าลือต่าง ๆ นั้นเป็นความเข้าใจผิด พร้อมกันให้เหตุผลที่ถูกต้องและทรงเตือนให้ราษฎรพากันส่งบุตรหลานไปเข้าโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้านเพื่อศึกษาเล่าเรียน ต่อมาในปี พ.ศ. 2430 มีประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ และโอนงานด้านการศึกษามาดำเนินการต่อ นอกจากนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนให้การศึกษาแพร่หลายรวดเร็วขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนและครูผู้สอน

เมื่อความเข้าใจผิดเรื่องนี้หมดไป ผู้ปกครองเด็กต่างพากันนิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าโรงเรียนมากขึ้น และยังมีบริจาคเงินสิ่งของบำรุงโรงเรียน รวมทั้งจางครูมาสอนบุตรหลานของตนอีกด้วย²

ความเข้าใจผิดของประชาชนอีกเรื่องหนึ่งก็คือก่อนปลายรัชกาลเมื่อมีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนและเรื่องนี้เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันมาก ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษา หน้า 22 - 23

² ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 45

เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์¹ ลงวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2453 ความว่า
 ".....สั่งเกณฑ์หนังสือพิมพ์ลงโทษตอบกันด้วยเรื่องเก็บเงินค่าเล่าเรียนไม่รู้แล้วรูด การที่
 เป็นเช่นนี้เห็นว่าเป็นควายเหตุ 2 ประการคือ ประการหนึ่งคนเข้าใจเสียว่า การเล่าเรียนทุก
 วันนี้เรียนเพื่อประโยชน์ราชการสำหรับจะโคเป็นทั้งแต่สมัยขึ้นไปหาเสนาบดี ไม่ใช่เป็น
 ประโยชน์ส่วนตัว หากจะเห็นเป็นประโยชน์ ส่วนตัวก็แต่เฉพาะประโยชน์ที่จะได้รับราชการให้
 เป็นทั้งแห่งลาภและยศเท่านั้น อีกประการหนึ่งไม่มีผู้ใดซึ่งจะมีความเห็นกว้างขวางถึงที่จะให้
 ประชาชนในพระราชอาณาเขตได้รับความเล่าเรียนทั่วถึงกัน คิดดูใจแต่เฉพาะพอใช้ราชการ
 ใครจะได้คิดยกพลเมืองใหญ่ขึ้นเสมอด้วยพลเมืองของประเทศอื่น คว้าความประพฤ
 ติธรรมจริยา การทำมาหากินค้าขาย ความรู้และความคิดเหล่านี้ไม่มีใครคิดเห็น จึงมีความ
 ยินดีในวิชาเพียงชั้นประถมก็พอเสียแล้ว หากไผ่ฝันที่จะหาวิชาที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นไม่ แม่ตัววิชา
 ที่ทำเพียงนั้น ก็หาได้คิดที่จะให้แพร่หลายทั่วกันไม่ หวังแต่จะสอนแต่เฉพาะหมู่เหล่า การ
 ที่เป็นอย่างนี้เพราะความไม่รู้เป็นที่ตั้ง จึงหลงคิดแต่ละใหม่บำรุงวิชาอย่างต่ำ ไม่เลเห็นหนทางที่
 จะทำให้วิชาอย่างต่ำนั้นแพร่หลายแล้ว แลคิดทั้งหาบำรุงวิชาชั้นสูงในเห็นหนทางที่จะเรียนได้
 เพราะฉะนั้น เก็บเงินเข้าจึงโคเห็นเป็นรัฐบาลหลวงแทนเงินที่โคเคยจ่าย ไม่คิดเห็นว่รัฐบาล
 จะขยายการให้กว้างขวางและจะยับยั้งทางเล่าเรียนให้สูงขึ้น เมื่อว่าโดยยอความคิดกรรมที่กันที่
 โคทำมาแต่ก่อน ก็เห็นทางคับแคบอยู่เหมือนกัน ฟังจะมาเริ่มคิดทางกว้างขวางขึ้นเมื่อเวลา
 จะเห็นทางกว้างขวางเช่นนี้ไม่โคประกาศบอกเล่าให้เข้าใจชัดเจนว่า ประสงค์อย่างไร บอก
 แล้ววิธีที่จะทำ ผู้ที่โคคิดเคยรู้แต่อย่างเก่าก็ไม่สามารถจะรู้และคิดตามความคิดอย่างใหม่โค
 จึงเห็นว่าถาปดอยใหญ่เพียงกันไป จะชักให้โง่กันลงไปทุกที การเล่าเรียนจะรสร้าย
 ควรจะเป็นประกาศชี้แจงพระราชาหมาย พอให้คนเลเห็นหนทางเสียบ้าง เพราะเหตุว่าคนเรา
 ทุกวันนี้โดยมากมักจะไม่มีความรู้มาจากไหน รู้จากฟังเขาพูดแล ๆ เห็นควายตา เมื่อสิ่งใดมา
 ปรากฏแก่หู แลตาอยู่เพียงเท่าใดก็รู้โคเพียงเท่านั้น แลคนทั้งปวงมักจะเป็นคนที่เขาใจง่าย
 ถาแนะทางให้เข้าใจพอนึกออก ถาหนักถามไปไคมาก ๆ เห็นว่าการอลหม่านเหล่านี้ควายขาด
 ประกาศ เมื่อเวลาแรกจะลงมือเก็บเงินแต่เพียงไปแจ้งความเล็กน้อยที่จะลงแห่งไหนแห่งนี้ไม่

พอที่จะมีน้ำหนักใหญ่ติดตามได้ จึงเห็นว่าควรจะออกประกาศ"

จากพระราชหัตถเลขา^๑นั้นจะเห็นว่า นโยบายการจัดการศึกษาตอนปลายรัชกาลใดเปลี่ยนไปจากตอนต้นรัชกาล คือมีไข่มุ่งเพื่อผลิตคนให้เข้ารับราชการเท่านั้น แต่มุ่งเพื่อจะให้เกิดประโยชน์แก่ตัวผู้เรียนเอง และต้องการขยายการศึกษาให้สูงขึ้นไปกว่าระดับประถม จึงต้องมีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน แต่พระบรมราโชบายนี้ประชาชนยังไม่เข้าใจควยไม่มีประกาศชี้แจงให้ทราบอย่างทั่วถึง ประชาชนจึงยังเห็นว่าการที่รัฐเก็บเงินค่าเล่าเรียนซึ่งควร เป็นหน้าที่ของรัฐบาล เป็นการไม่สมควร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ จะให้ประกาศชี้แจงแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจ เกี่ยวกับการ เก็บเงินค่าเล่าเรียน จึงได้มีร่างประกาศ^๒เรื่องการเล่าเรียนของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๕๓ ขึ้น แต่ประกาศนี้ไม่เคยประกาศออกมาใช้ เพราะสิ้นรัชกาลเสียก่อน

๒. อุปสรรคด้านการดำเนินงานของกระทรวง เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ทำหนังสือขึ้นกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) กล่าวถึงอุปสรรคในการดำเนินงานของกระทรวงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๔๑ ซึ่งสรุปใจความได้ว่ากระทรวงธรรมการไม่สามารถดำเนินงานด้านการศึกษาให้เจริญก้าวหน้ารวดเร็วและกว้างขวางได้เท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะถูกตัดงบประมาณลงจากที่ขอเสนอไปเป็นจำนวนมาก^๓ สำหรับในเรื่องงบประมาณ กระทรวงธรรมการที่ได้รับน้อยมากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงรับว่า "งบประมาณนี้ (ของกระทรวงธรรมการ) ชุกโครมเต็มที"^๓ อุปสรรคด้านการเงินนี้ได้เป็นปัญหาสำคัญต่อเนื่องมาในสมัยหลัง ๆ ด้วย

๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ เอกสาร ศ. ๒/๕ ล.ค.

๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ เอกสาร ศ. ๑/๓๕

เบิกเสรีศึกษาธิการ ๑๙ - ๔๘.

๓ ก. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบหนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ลงวันที่ ๒๑ ก.ค. ๑๑๗.

อย่างไรก็ดี ถ้าดูงบประมาณกระทรวงธรรมการจากราง 4 ก็จะเห็นว่ากระทรวง
ได้รับงบประมาณน้อยจริง ๆ และเมื่อได้งบประมาณเช่นนี้ ทำให้การดำเนินงานต่าง ๆ ใน
ทางการศึกษา เพื่อที่จะให้ก้าวหน้าของยุคชะงักไป หรือล่าช้าไม่ทันกับที่วางจุดมุ่งหมายไว้
หรือตกลงเล็ก เช่น โรงเรียนของกรมศึกษาธิการ สำหรับพิมพ์แบบเรียนของเล็กเพราะขาด
งบประมาณ

โรงเรียนวัดหลายแห่งของกรมเล็กเพราะขาดเงินอุดหนุนเพียงพอ รวมทั้งการตั้ง
วิทยสถาน (ปัจจุบันคือทองสมุท) และโรงเรียนภาษาอังกฤษเวลาค่ำก็ของกรมเล็กไปเช่นกัน
เป็นต้น¹

ภายหลัง พ.ศ. 2441 อุปสรรคของกระทรวงธรรมการที่เห็นได้คือ งบประมาณของ
กระทรวงที่ได้รับน้อยอันเป็นปัญหาที่ติดต่อมา นอกจากนั้นตัวเสนาบดีก็ขาดความคล่องตัวในการ
ดำเนินงาน อีกทั้งอำนาจบริบถก็ไม่เท่าเทียมเสนาบดีกระทรวงอื่น ๆ ที่เป็นเจ้านายในพระราช
วงศ์แทบทั้งสิ้น จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับรับสั่งว่า เสนาบดีเป็นแต่
ช้างเท้าหลัง² และข้อสำคัญคือ ความคิดที่จะจัดการศึกษาแม้จะเป็นความคิดที่ทันกับกาลสมัย
แต่ไม่คงด้วยพระราชประสงค์มากนัก เป็นเหตุให้ไม่สามารถครองงบประมาณได้มาก เมื่อ
เป็นดังนี้จึงมีพระราชดำริให้ทางคณะสงฆ์ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาลเข้ามา
มณฑลช่วยแบ่งเบาความรับผิดชอบ โดยเฉพาะในงานจัดโรงเรียนสำหรับหัวเมือง และโรงเรียน
ตามวัดวาอารามในพระนครชั่วคราวระยะหนึ่ง ภายหลังจึงมอบให้กระทรวงศึกษาธิการรับไปดำเนิน
งานต่อไป

3. การขาดบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา การขาดตัว
บุคคลที่มีความสามารถจัดการศึกษานั้นจะเห็นได้จากเมื่อตั้งโรงเรียนในระยะแรก โรงเรียน
เหล่านั้นสังกัดในกรมมหาดเล็ก ซึ่งมีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารทรงเป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 1/35 ด.ก.

² พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
เล่ม 2 หน้า 151.

ผู้บัญชาการ กรมทหารมหาดเล็กอยู่ และมีพระราชดำริจะจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ
พลเรือนก็ไม่สามารถจะตั้งได้ทันที เพราะไม่มีบุคคลที่ไว้วางพระทัยมาดำเนินงาน จนกระทั่ง
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) กลับจากอังกฤษแล้ว จึงได้ตั้งเมื่อ
พ.ศ. 2442 นอกจากนี้เมื่อกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงรับงานจัดการศึกษาในหัวเมืองไปทำ
ยังทรงกล่าวว่า ผู้อำนวยการในมณฑลต่าง ๆ ยังแต่งตั้งได้ไม่ครบเพราะขาดบุคคลที่เหมาะสม²
และเมื่อกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็โดยายข้าราชการ
ฝีมือดีติดตามพระองค์ไปด้วย เช่น หลวงไพศาลศิลปสธร (ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี) และขุนวรกิจพิศาล³ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลให้กระทรวงศึกษาธิการขาด
คนที่สามารถในการดำเนินงานการศึกษา

จากอุปสรรคของการจัดการศึกษาดังกล่าวมา มีผลทำให้การศึกษาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญก้าวหน้าไปไม่ถึงระดับที่ทรงมีพระราชประสงค์
แต่ก็ยังนับได้ว่าการศึกษาในช่วงสมัยของพระองค์ เป็นการจัดการศึกษาแบบใหม่ที่ยังประโยชน์ให้
แก่บ้านเมืองมีไชนอย และเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาในช่วงสมัยต่อมา โดยเฉพาะการ
ศึกษาภาคบังคับ ซึ่งออกเป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2464 ดังจะกล่าว
อย่างละเอียดในบทต่อไป

¹ สมเด็จพระบรมราชาดำรงราชานุภาพ นิทานโบราณคดี ล.ก. หน้า 289 - 300.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 12/8 และ
เอกสาร ศ. 12/10 เรื่องจัดการศาสนาและการศึกษา 1 - 11.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 1/12
เบ็ดเสร็จกิจการวิชาการ 1 - 18 ร.ศ. 105 - 117 เล่ม 1

ตาราง 4 เปรียบเทียบงบประมาณแผ่นดินกับที่กระทรวงธรรมการได้รับ
ระหว่างปี พ.ศ. 2435 - 2454 (ค.ศ. 1892 - 1911)

ปี พ.ศ.	งบประมาณแผ่นดิน	งบที่กระทรวงธรรมการได้	คิดเป็นเปอร์เซ็นต์
2435	14,919,000	297,000	2.0
2436	18,175,000	407,000	2.2
2437	12,487,000	301,000	2.4
2438	12,686,000	342,000	2.7
2439	18,483,000	295,000	1.6
2440	23,997,000	710,000	3.0
2441	23,788,000	518,000	2.2
2442	27,053,000	507,000	1.9
2443	31,841,000	1,006,000	3.2
2444	36,647,000	1,000,000	2.7
2445	39,028,000	1,138,000	2.9
2446	43,809,000	1,218,000	2.8
2447	46,635,000	1,373,000	2.9
2448	50,036,000	1,349,000	2.7
2449	56,837,000	1,427,000	2.5
2450	56,503,000	1,422,000	2.5
2451	58,379,000	1,464,000	2.5
2452	58,845,000	1,281,000	2.2
2453	59,077,000	1,252,000	2.1
2454	64,017,000	1,364,000	2.1

ที่มา : David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand,
Appendix B. pp., 389.

การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการของกระทรวงธรรมการ เป็นเรื่องที่จะต้องรีบดำเนินงานโดยด่วน แต่เสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้นคือ เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิไกร นอกจากตำแหน่งเสนาบดีเมื่อ พ.ศ. 2454 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์รองเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้รั้งเสนาบดี¹ และในปี พ.ศ. 2455 ทรงประกาศตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ²

2.1 การจัดการศึกษาและวิธีดำเนินงาน พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2456

การศึกษาช่วงนี้เป็นการดำเนินงานต่อจากปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้มีการประชุมเมื่อ พ.ศ. 2453 ตกลงให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทยร่วมมือช่วยเหลือกันจัดดำเนินงานด้านการศึกษา โดยให้การศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมือง เป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย สำหรับในกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาล ซึ่งจะตองจัดให้เด็กทั้งหญิงและชายได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างแพร่หลายทั่วถึงกันทุกมณฑล อันมีจุดมุ่งหมายที่จะสอนให้เด็กอ่านออกเขียนได้เท่านั้น³ กระทรวงมหาดไทยได้ดำเนินงานจัดตั้งกรรมการตำบลขึ้นทุกตำบล ๆ ละ 3 คน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก. 3/3
เรื่องถอดพระยาวิชิตรวงษ์วิไกร ตั้งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นผู้รั้งเสนาบดีธรรมการ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก. 3/4
เรื่องตั้งเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

³ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ก. หน้า 195

เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาขั้นต้นแก่ราษฎร เมื่อ พ.ศ. 2453 ส่วนกระทรวงนครบาลจัดทำในปี
ต่อมาถึงประกาศของกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2454 ว่า ".....ควรมี
พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมฤตยูเกล้าเจ้าอยู่หัว
คำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า..... ให้จัดขยายการศึกษาสำหรับไพร่พลราษฎร
ทั้งหลายให้ที่เล่าเรียนวิชาในขั้นต้นทั่วทุกมณฑล เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่ประชากรราษฎรทั้ง
ปวงที่จะได้ส่งบุตรหลานเขาเล่าเรียนได้ในที่ใกล้บ้านเรือนทั่วไป จะได้จัดตั้งกรรมการตำบลขึ้น
ไว้ทุก ๆ ตำบล ๆ ละ 3 นายคือ กำนัน หรือหัวหน้าตำบลนั้นคน 1 กับอธิการวัดใดวัดหนึ่ง
ในตำบลนั้นรูป 1 กับแพทย์ประจำท้องที่ตำบลนั้น ซึ่งจะได้ออกขึ้นไว้เป็นธุระช่วยสำหรับรักษา
พยาบาลในเวลาป่วยไฉนอีกนาย 1 รวม 3 นาย เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาขั้นต้นของทวยราษฎร
ทั้งปวง

เพราะฉะนั้น ในหมู่ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กทั้งหญิงและชายซึ่งมีอายุย่างเข้า 8 ปีแล้ว
อันสมควรจะเล่าเรียนให้ได้เขาเรียนจนทุกคนในสถานโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งตามความพอใจ¹

นอกจากนี้กระทรวงธรรมการและกระทรวงนครบาลได้ประชุมวางระเบียบประเภทของ
โรงเรียน เมื่อวันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ไว้คือ

1. จำแนกโดยลำดับชั้นวิชา

ก. การศึกษาขั้นต้น (มูลศึกษา) เป็นหน้าที่ของราษฎรทุกคนทั้งหญิงและ
ชายจะต้องเรียนรู ทั้งนี้ควรจะมีสถานที่เรียนทุกตำบลเพื่อให้เพียงพอแก่จำนวนเด็ก

ข. การศึกษาขั้นสูงขึ้นไป ตั้งแต่ระดับประถม มัธยม และอุดมศึกษา
จัดเพื่อให้ทวยราษฎรได้เลือกเรียนตามกำลังทรัพย์และสติปัญญา ซึ่งจะมีโรงเรียนตั้งไว้ในที่
ชุมนุมชนเป็นแห่ง ๆ ตามความต้องการของท้องถิ่น

2. จำแนกโดยประเภทเงินใช้สอย

ก. โรงเรียนรัฐบาล ตั้งขึ้นโดยใช้งบประมาณของกรมศึกษาธิการ และ
กระทรวงธรรมการรับผิดชอบดำเนินงาน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก. 10/5 เรื่องจัดการ
ศึกษาประชาชนของราษฎรทั่วทุกมณฑล.

ข. โรงเรียนประชาบาล ตั้งขึ้นโดยเงินที่ได้จากภาษีอากร เงินช่วย
และเงินอื่น ๆ

ค. โรงเรียนบุคคล ตั้งขึ้นโดยทุนของบุคคลหรือหมู่คณะ

โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนบุคคลนั้น กระทรวงธรรมการและกระทรวงปกครอง
ท้องถิ่นคือ กระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทยร่วมกันดำเนินงานให้เป็นไปตามระเบียบและ
วัตถุประสงค์¹

สำหรับการศึกษาที่สูงกว่าระดับมูลศึกษา กระทรวงธรรมการมีหน้าที่รับผิดชอบจัดกำเนิน
งานโดยตรง และไต่ขยายงานออกไปอย่างแพร่หลาย เพื่อให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ในการ
หาเลี้ยงชีพทางต่าง ๆ เช่น หัตถกรรม พาณิชยกรรม และการช่าง เป็นต้น ซึ่งเป็นวิชาชีพ
ที่นอกเหนือจากการรับราชการ เป็นเสมือน ดังจะเห็นได้ว่ากระทรวงธรรมการสนับสนุนให้มีการ
แสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ณ โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 3 มกราคม
พ.ศ. 2455 มีวัตถุประสงค์ "เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้เอาใจใส่หัดศิลป
การหัตถกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันให้เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็น
เสมือนในหนอยลง"²

นโยบายของกระทรวงธรรมการที่พยายามชักจูงราษฎรให้เห็นความสำคัญของวิชาชีพ
งานหัตถกรรมนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับมี
พระราชดำรัสตอบในงานแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งนี้ตอนหนึ่งว่า ".....ว่าถึงการเลี้ยงชีพในทาง
หัตถกรรม เราดูเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็กล่าวยืนยันได้ว่า ไม่เป็นการเลวทรามกว่าเป็นเสมือน
หรือเป็นข้าราชการดังที่คนเป็นอันมากยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับความยกย่องชบเลี้ยง
เช่นกัน ก็ถาต้งทนให้เป็นหลักฐานมั่นคงในการค้าขายอุตสาหกรรมใดแล้ว เราก็คงจะตั้งให้เป็น
ขุนนางขุนนางใด ไม่ผิดอะไรกับผู้ที่รับราชการ....."³

¹ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 10/5 ถ.

² สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพและยอนสัน ด.ก. หน้า 72.

³ ด. หน้า 75

ในปีต่อมากระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้น เพื่อให้เป็นโรงเรียนสำหรับฝึกการหัตถกรรม เพราะเห็นความสำคัญว่า "การหัตถกรรม เป็นแผนกหนึ่งในงานเลี้ยงชีพ มีประเภทต่าง ๆ นับควรร้อยอย่างเป็นการสำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องจัดบำรุงขึ้นในประเทศไทยสยาม เพราะเหตุว่างานเลี้ยงชีพของคนเรานอกจากงานแรง และงานคิดแล้ว ก็มีหัตถกรรม คืองานมือ"¹ และใ้วางจุดมุ่งหมายของโรงเรียนไว้ดังนี้

1. ฝึกหัดครูสำหรับสอนวาดเขียนและการช่างในโรงเรียน ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาต่าง ๆ ในสายสามัญตามหลักสูตร
 2. ฝึกหัดหาทางเลี้ยงชีพที่ดี และเหมาะสมให้แก่ผู้เรียน
 3. บำรุงวิชาศิลปะหัตถกรรมให้เจริญขึ้น เพื่อผู้เรียนจะได้นำความรู้ไปประกอบอาชีพ และพัฒนาสินค้าต่าง ๆ ให้มีคุณภาพดี และจำหน่ายในราคาถูก
 4. รักษาและบำรุงหัตถกรรมเก่า ๆ ของไทยมิให้สูญหายไป เช่น วิชาทำเครื่องถม เป็นต้น
 5. ฝึกหัดวิชาก่อสร้าง ซึ่งเมืองไทยกำลังต้องการอย่างยิ่ง²
- โรงเรียนเพาะช่างได้เปิดสอนวิชาต่าง ๆ หลายแขนง เพื่อให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามความสามารถของแต่ละบุคคลคือ

1. วิชาช่างแบบก่อสร้าง
2. วิชาวาดเขียน
3. วิชาปั้น
4. วิชาแกะสลัก
5. วิชาประพจน์และถม
6. วิชาช่างกลึง
7. วิชาจักสาน
8. วิชาช่างไม้³

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2456 หน้า 19.

² หนังสือระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง กรุงเทพฯ พ.ศ. 2456:

³ ก.

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าโรงเรียนเพาะช่างฝึกสอนทั้งทางหัตถกรรม ปฏิกกรรม และ จิตรกรรมควาย เพราะเป็นวิชาที่เกี่ยวกับงานศิลปะทั้งสิ้น

นอกจากนี้กระทรวงธรรมการยังได้จัดตั้งโรงเรียนพาณิชยการ เพื่อฝึกให้ราษฎรรู้จักการค้าขายขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดมหาพฤฒาราม และวัดราชบูรณะ เมื่อ พ.ศ. 2456 โดยมีมุ่ง "ฝึกหัด แนะนำให้ประชาชนพลเมืองทั้งหลายอันเป็นเด็กอยู่ในทุกวันนี้ มีความรู้ในวิชาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับการค้าขายและให้เข้าใจวิธีการค้าขายไปตั้งแต่ยังอยู่ในเวลาเรียน สำหรับต่อไปภายหน้าจะได้ไปทำการติดต่อกับพ่อคานายทาง จนกระทั่งตนเองจะสามารถตั้งตนเป็นพ่อค้าประกอบกิจการหาเลี้ยงชีพได้โดยลำพัง"¹

จะเห็นว่าการศึกษารัฐบาลดำเนินการอยู่นั้นประสงค์จะให้เด็กชายหญิงทุกคนต้องเรียนสามัญศึกษาขั้นต่ำสุด ซึ่งเรียกว่า มัธยมศึกษา และ เรียนวิสามัญศึกษา เพื่อให้มีวิชาชีพสามารถทำงานได้เฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง แต่การเรียนสายวิสามัญศึกษา (วิชาชีพ) นี้ยังมีข้อบกพร่องคือ กระทรวงธรรมการไม่สามารถจัดตั้งโรงเรียนได้ทุกระดับชั้น ทั้งนี้เพราะไม่มีทุนทรัพย์พอและไม่มีนักเรียนสมัครเรียน นอกจากนี้ราษฎรส่วนมากเข้าใจว่าวิสามัญศึกษานั้นไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ให้สิ้นเปลืองเงินและเสียเวลา เรียนเฉพาะสามัญศึกษาก็เพียงพอสำหรับออกมารับราชการเป็นเสมียนได้ ส่วนผู้ที่เลือกเรียนวิสามัญศึกษามักจะ "ชิงออกเสียแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วก็ไปแกว่งอยู่"² ทำให้เสียประโยชน์ต่อผู้เรียนอย่างยิ่ง กระทรวงธรรมการจึงเห็นสมควรที่จะชี้แจงแก่ราษฎรให้เข้าใจถึงความสำคัญของสามัญศึกษาว่าจำเป็นสำหรับทุกคนจะต้องเรียน เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ทั่วไป และการประกอบอาชีพทุก ๆ อย่าง แม้แต่การเป็นเสมียนจะต้องเรียนวิชาสามัญศึกษากว้าง เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ เฉพาะวิชาให้สามารถทำงานอาชีพใดก็ได้ยิ่งขึ้น ดังจะเห็นจุดประสงค์นี้ได้จากหนังสือเหตุผลถวายความเห็นของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ดังนี้

1

๒. หน้า 30.

2

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 10/13

เรื่องเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีทูลเกล้าถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131 .

3

ก.

"1. เกิดมาเป็นคนต้องเรียนรู้อาชีพ ถ้าไม่รู้อาชีพก็และสวาทไม่ได้.... จ้าจะต้องเล่าเรียนวิชาสามัญให้รู้การทำงานรอบตัวพอเป็นคนไม่เขอะเขอะ มีทรัพย์สินของเขาฉอกก็เพราะไม่รู้เลข ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ทางความเป็นตน

2. การที่จะทำมาหากินนั้นก็ต้องอาศัยความรู้สามัญศึกษา แม้แต่จะเป็นเสมียนรู้แต่หนังสืออ่านออกเขียนได้เท่านั้นเขาก็ไม่เอา ต้องเรียนวิชาเสมียนด้วย....."

โดยเหตุนี้กระทรวงธรรมการจึงได้คิดปรับปรุงแผนการศึกษาที่ใช้อยู่เดิม (คือแผนการศึกษา ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445) ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมให้ราษฎรเรียนสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษาควบคู่กัน และได้ออกประกาศโครงการศึกษา เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พุทธศักราช 2456

2.2 โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2456

เนื่องจากการดำเนินงานการศึกษาขณะนั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่ดังจะเห็นจากประกาศที่แจ้งเรื่องรูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ตอนหนึ่งว่า".....การศึกษาเล่าเรียนของประชาชนชาวสยามในทุกวันนี้มีกว้างขวางขึ้นกว่าแต่ก่อน และยังจะจัดเพิ่มเติมขึ้นต่อไป ข้างหน้าอีกหลายถึงหลายแผนก ชั้นของการศึกษาเล่าเรียนตามที่กระทรวงธรรมการได้จัดมาแต่ก่อนซึ่งมีชื่อเรียกว่า ชั้นมูล ประถม มัธยม และอุดม และแยกเป็นสามัญเป็นพิเศษนั้นมาถึงสมัยนี้ก็ควรที่จะแก้ไขใหม่ให้เหมาะสมแก่งานที่เจริญขึ้นโดยลำดับ กับอีกประการหนึ่งตามที่ใดสังเกตเห็นมาแล้วปรากฏว่านักเรียนชายที่ใดเขาเล่าเรียนวิชาพอถึงชั้นมัธยมใดครั้ง ๆ กลาง ๆ ยังมีตนจะจับก็พากันออกหางานทำในทางเสมียนเสียมาก โดยไม่รู้ดีกว่าวิชาที่ใดเล่าเรียนเพียงเท่านั้น ยังเป็นแต่วิชากลาง ๆ และหาเป็นวิชาเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างที่จะให้มีความสามารถทำงานต่าง ๆ ให้ดีได้ไม่ แม้การเสมียนนั่นเองก็ยังไม่ได้เล่าเรียน สักแต่ว่ารู้หนังสือแล้วก็อาสาไปทำการเสมียน ซึ่งจะทำให้และถูกของสมควรแก่หน้าที่เสมียนก็ยังไม่ได้ ความนิยมอันทุ่มเทไปในทางเดียวเช่นนี้เป็นความเข้าใจผิดของประชาชน จนตนไปหลงเหลืออยู่ในหน้าที่เสมียน ผู้ที่ไม่มี

1

ก.

2

ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ก. หน้า 233.

ความสามารถก็ไม่มีใครรับไว้ใช้ คนเหล่านั้นก็ยอมขาดประโยชน์โดยหาที่ทำการไม่ได้ ทั้งการหาเลี้ยงชีพที่เหล่าตระกูลของตนเคยทำมาแต่ก่อนก็ละทิ้งเสีย จะกลับไปทำก็ทำไม่ได้จึงเกิดความลำบากขึ้น ความเข้าใจอันนี้ย่อมเป็นเครื่องพาไปในทางอันเสื่อมเสียประโยชน์แก่ตนเอง อันหาความสุขไม่ได้ แท้จริงการงานในมานเมืองนี้จะพึงหาทำเลี้ยงชีพอันยังไม่มีผู้ทำเพียงพอนั้น ยังมีอย่างอื่นอยู่เป็นอันมาก ไซ้จะมีแต่งงานเสมีนอย่างเดียว..... การทักทวงกรรมและพาณิชยกรรมต่าง ๆ ก็ยังมีเป็นอันมากประการ วิชาต่าง ๆ อย่างที่วันนี้ ถ้าใครรูจริงทำจริงแล้วก็อาจจะมีความผลและให้เกิดสุขประโยชน์แก่ตนได้ทั้งสิ้น หากควรที่จะพากันนิยมไปแต่ในทางการเสมีนอย่างเดียวไม่ และแผนแต่การเป็นเสมีนตามสมัครทำจริงแล้ว ก็ควรที่จะเล่าเรียนในทางนั้นจริง ๆ ไซ้ความรู้หนังสือเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วก็ไม่สมัครเป็นเสมีนจะเป็นอันเพียงพอก็หาไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ให้เร่งตกึกเตือนไว้ในที่นี้ เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายใคร่รู้สึกระลึกที่จะเลือกหาวิชาความรู้ใส่ตัวโดยรอบคอบกว้างขวาง อย่าให้เขาใจว่ารูอะไรแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ก็พอแล้ว และอย่าให้หลุมหลงไปในทางเดียวจักใดเสียการงานให้มีผู้ทำทุก ๆ อย่างทั่ว ๆ กัน และจัดสำเร็จประโยชน์และโคความสุทั่ว ๆ กันไป อย่าให้คับคั่งอัดแออัดอยู่ในทางเดียวและเว้นว่างทางอื่น ๆ เสีย.....¹

ประกาศฉบับนี้กระทรวงธรรมการชี้แจงให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการศึกษาหาเลี้ยงชีพในคานอื่น ๆ ซึ่งนอกเหนือจากการเป็นเสมีน โดยเฉพาะความรู้ในทางทักทวงกรรมและพาณิชยกรรม เป็นต้น รวมทั้งเนในให้ราษฎรหาวิชาความรู้ในทางนั้น ๆ อย่างเต็มที่ มีไช้รู้แต่เพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ อันจะก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้เรียน

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โคกำหนดการศึกษาไว้ 2 ประการคือ

1. สามัญศึกษา โคแก่การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญที่ทุกคนควรจะรู้ เช่น วิชาหนังสือ วิชาเลข และจรรยา เป็นต้น
2. วิสามัญศึกษา โคแก่การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนในรู้ทุกคน เช่น วิชาครู

¹ รายงานกระทรวงธรรมการฉบับที่ 6 พ.ศ. 2456 หน้า 15 - 18 และ
สมเด็จพระบวรราชานุภาพและยอนสัน ล.ก. หน้า 76 - 78.

วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น¹

และการศึกษาทั้ง 2 ประเภทนี้กำหนดเป็น

ก. การศึกษาบังคับ เรียกว่าประถมศึกษา ได้แก่ความรู้สามัญศึกษา และ
วิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรทุกคนควรมีพื้นฐานความรู้ เพื่อให้รู้จักดิ้นรนขบขันชีวิตและเป็นประโยชน์แก่ชีวิต
ประจำวัน รวมทั้งให้เป็นพลเมืองที่สามารถหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะและวงศ์ตระกูลของตนได้

ข. ภาคศึกษาพิเศษ เรียกว่ามัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ซึ่งเป็นความรู้สาย
สามัญศึกษา และสายวิสามัญศึกษา ที่ไม่จำเป็นสำหรับทุกคนต้องเรียนรู้ และไม่บังคับ ทั้งนี้
ย่อมขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์และสติปัญญาของผู้เล่าเรียนที่จะเลือกเรียนได้ตามความพอใจ²

ฉะนั้น จากโครงการศึกษานี้ ผู้ที่เป็นบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กชายหญิง
ควรพิจารณาสติปัญญา ความสามารถ และทุนทรัพย์ให้สอดคล้องกับนิสัยของเด็ก เพื่อให้
เกิดประโยชน์แก่ตัวเด็กอย่างสมบูรณ์

1

๑.

2

๑. หน้า 79

ระเบียบการศึกษาที่แก้ไขใหม่ ขยายหลักสูตรประถมศึกษาเป็น 5 ปี ซึ่งจะต้องเรียน
สามัญศึกษา 3 ปี และวิสามัญศึกษา (วิชาชีพ) 2 ปี ผู้ที่จะจบประถมศึกษา จะต้องสอบได้
วิชาสามัญและวิสามัญครบตามหลักสูตรทั้ง 5 ปี หรือผู้ที่เรียนประถมศึกษาชั้นปีที่ 3 แล้วอาจศึกษา
ต่อไปในระดับมัธยมได้ และมีการกำหนดอายุนักเรียนไว้ดังนี้

ประถมศึกษา

ปีที่ 1	อายุปีที่ 8
ปีที่ 2	อายุปีที่ 9
ปีที่ 3	อายุปีที่ 10
ปีที่ 4	อายุปีที่ 11
ปีที่ 5	อายุปีที่ 12 ¹

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1, ปีที่ 2 และปีที่ 3 ตามหลักสูตรใหม่เท่ากับชั้นมูลปีที่ 1, ปีที่ 2 และ
ประโยคมูลของหลักสูตรเก่า สำหรับประถมศึกษาปีที่ 4 และปีที่ 5 เป็นการจัดขึ้นใหม่ในโครงการ
พ.ศ. 2456 และไม่ว่าเป็นจะต้องจัดให้มีชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และปีที่ 5 ทุกโรงเรียน ทั้งนี้ขึ้น
อยู่กับความเหมาะสมของสถานที่ตั้งโรงเรียนนั้นคือ ควรอยู่ในที่ชุมชนชน ซึ่งเด็กสามารถมา
เรียนได้โดยสะดวก²

ในระดับมัธยมศึกษาใช้เวลาเรียน 8 ปี เมื่อจบชั้นมัธยมปีที่ 6 แล้ว จะแยกไปเรียน
วิชาวิสามัญชั้นต่ำใดหรือเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาจนจบชั้นปีที่ 8 แล้วไปเรียนสายวิสามัญศึกษา
ชั้นสูงหรือมหาวิทยาลัยใดเช่นกัน และกำหนดอายุผู้เรียนไว้ดังนี้

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 234

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เบ็ดเสร็จกระทรวงกลาโหม
ก. 1/27 เรื่องหลักสูตรหลวงกระทรวงธรรมการ

มัธยมศึกษา

ปีที่ 1	อายุปีที่ 11
ปีที่ 2	อายุปีที่ 12
ปีที่ 3	อายุปีที่ 13
ปีที่ 4	อายุปีที่ 14
ปีที่ 5	อายุปีที่ 15
ปีที่ 6	อายุปีที่ 16
ปีที่ 7	อายุปีที่ 17
ปีที่ 8	อายุปีที่ 18

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1, ปีที่ 2 และปีที่ 3 หลักสูตรใหม่เท่ากับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1, ปีที่ 2 และ
 ประโยคประถมของหลักสูตร เกา

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4, ปีที่ 5 และปีที่ 6 หลักสูตรใหม่เท่ากับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1, ปีที่ 2 และ
 ประโยคมัธยมของหลักสูตร เกา

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 7 และปีที่ 8 หลักสูตรใหม่เท่ากับ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และประโยคมัธยมศึกษา
 ของหลักสูตร เกา

โรงเรียนมัธยมนั้นไม่จำเป็นต้องสอนถึงชั้นปีที่ 8 จะสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 6
 หรืออย่างต่ำต้องสอนชั้นปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการและความจำเป็นของมอตนั่น ๆ ³ X

สำหรับหลักสูตรการศึกษาเด็กหญิงนั้น ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 นับเป็นประโยคประถม และ
 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 นับเป็นประโยคมัธยม ⁴

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ด.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เบ็ดเสร็จกระทรวงกลาโหม
 ก. 1/27 ล.ด.

³ ล.

⁴ ล.

รูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ราษฎรต้องเรียนสามัญศึกษา และวิชาสามัญศึกษาควบคู่ไปด้วยกันตามลำดับขั้นที่กำหนดไว้ในหลักสูตร เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ทางวิชาชีพด้านใดด้านหนึ่งก่อนออกจากโรงเรียนไปประกอบอาชีพในด้านนั้น ๆ และเป็นการกั้นไม่ให้ราษฎรศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วออกไปทำงานเสียมัน ตั้งความเห็นของ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ว่า

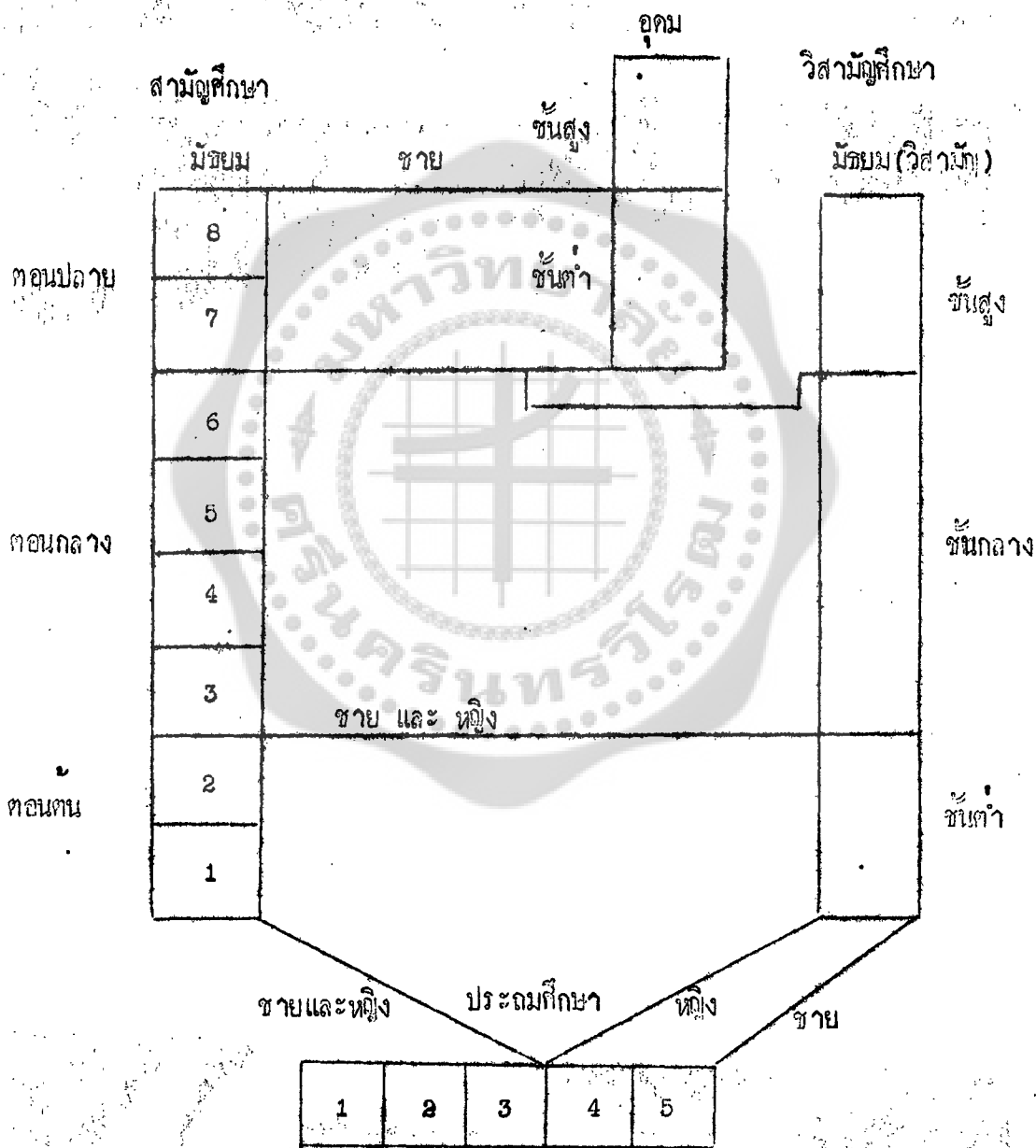
✓ "...ความประสงค์ที่จะวางรูปโครงการเช่นนี้ คือจะมัตการศึกษาให้คนของเรียน วิชาสามัญศึกษาดีพอเท่ากับทนายสามัญศึกษาเป็นอันเดียวกันทีเดียว" อยุ่ให้เขาใจว่าจบ และหลัก ตัวออกเสียแต่เมื่อยังไม่มีความรู้หรือหัดทำการ เลี้ยงชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง จะได้คิดหาการที่จะ ให้ย่ำวิ้งทำงานเสียมันทำ และจะใคร่รู้ถึงความรู้สำหรับทำการหาเลี้ยงชีพเป็นความจำเป็น ... " แม้ว่าการทรงพระกรุณาจะได้อำนาจรูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ขึ้นใหม่เพื่อชักจูง ให้ราษฎรสนใจเรียนสามัญศึกษาเป็นพื้นความรู้ และเรียนวิชาชีพอื่น ๆ ประกอบเพื่อต้องการแก้ไข คตินิยมของราษฎรที่เห็นว่าอาชีพใด ๆ ก็ตามยอมทำต้อยกว่าการรับราชการ แต่ไม่สามารถแก้ไข กระแสความนิยม ดังจะเห็นจากบทความในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง โศกนาถิ์ตลอดตอนหนึ่งว่า "...การตั้งโรงเรียนขึ้นทั่วทั้งพระราชอาณาจักรให้โอกาสแก่บรรดา ขาบหญิงทุก ๆ ชั้น ได้ศึกษาให้อ่าน รู้เขียนหนังสือขึ้น กลับให้ผลที่ทำให้เห็นที่ร่ำคา... .. เด็กทุก ๆ คนซึ่งเล่าเรียนสำเร็จออกมาจากโรงเรียนล้วนแต่มีความหวังฝังอยู่ว่าจะได้มาเป็น เสมียน หรือเป็นเลขานุการ และจะได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งขึ้นเร็ว ๆ เป็นลำดับไป เด็กที่ ออกมาจากโรงเรียนเหล่านี้ย่อมเห็นว่ากิจการ อย่างอื่นไม่สมเกียรติยศตนนอกจากการ เป็นเสมียน" ²

กระทรวงธรรมการจึงได้แก้ไขขอบกรอบของโครงการ พ.ศ. 2456 ให้รัดกุมยิ่งขึ้น และประกาศเป็นโครงการ พ.ศ. 2458

¹ กองจดหมายเหตุนานาชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก. 10/13 ล.ก.

² ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปึกกะ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีพระยาอินธุเทวา (ม.ล. พัน พึ่งบุญ) วันที่ 22 เมษายน 2495 หน้า 25.

แผนภูมิที่ 3 โครงการศึกษา พ.ศ. 2458

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2458. ก.

2.3 โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2458

ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นั้น ยังมีข้อบกพร่องคือ วิสามัญศึกษามีแต่เฉพาะระดับประถมศึกษาและอุดมศึกษาเท่านั้น ส่วนมัธยมศึกษายังไม่มีวิสามัญศึกษาที่นักเรียนจะเรียนต่อได้ จึงปรากฏว่านักเรียนที่เรียนสามัญศึกษาระดับมัธยมนั้นต้องเรียนเป็นเวลาถึง 6 ปี จึงจะต่อสายวิสามัญศึกษาได้ ฉะนั้น นักเรียนที่เรียนสามัญศึกษาระดับมัธยมก็ยังคงนิยมออกมารับราชการ เป็นเสมียนเช่นเดิมมากกว่าที่จะเรียนต่อวิสามัญศึกษาซึ่งเป็นสายอาชีพ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2458 กระทรวงธรรมการได้ประกาศเพิ่มวิสามัญศึกษาระดับมัธยมขึ้นความว่า

".....บัดนี้กระทรวงธรรมการ เห็นว่าประเภทและภาคแห่งการศึกษาตามที่วางรูปไว้ในครั้งนั้น ส่วนวิสามัญศึกษาได้มีแต่ชั้นประถมศึกษาและอุดมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาหาไม่มี บัดนี้ถึงเวลาอันควรจะเพิ่มวิสามัญศึกษาชั้นมัธยมขึ้นอีก และแยกบอกเฉพาะชายหญิงที่จะต้องเปลี่ยนชั้นตามอายุควย....."¹

จากรูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 พอสรุปใจความสำคัญได้ดังนี้

1. เด็กหญิงเมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 3 แล้ว เรียนต่อวิสามัญชั้นต่ำไ้สำหรับเด็กชายที่ไม่ต้องการเรียนต่อในระดับมัธยมสามัญศึกษาจะต้องเรียนชั้นประถมปีที่ 4 และปีที่ 5 แล้ว จึงจะเรียนต่อในระดับมัธยมวิสามัญชั้นต่ำ
2. เด็กหญิงหรือเด็กชายที่เรียนสามัญศึกษาจบชั้นมัธยมปีที่ 2 แล้ว จะเรียนวิชาชีพต่อไปในระดับมัธยมวิสามัญศึกษานักกลาง
3. เด็กหญิงหรือชายที่เรียนสามัญศึกษาจบชั้นมัธยมปีที่ 6 แล้ว จะเรียนวิชาชีพต่อไปในระดับมัธยมวิสามัญศึกษาชั้นสูง
4. เด็กหญิงหรือชายที่เรียนสามัญศึกษาจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้ว จะเรียนวิชาชีพต่อไปในระดับมัธยมวิสามัญชั้นสูง เช่นเดียวกับผู้สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 6 หรือจะเรียนต่อระดับอุดมวิสามัญชั้นต่ำก็ได้
5. เด็กชาย (เฉพาะเพศเดียว) ที่เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้ว ไปเรียนระดับอุดมศึกษานักสูงได้²

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2458 หน้า 16.

² พงศ์อนันต์ ศุภชรร ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย หน้า 128

สำหรับการศึกษาของสตรีตามโครงการ พ.ศ. 2458 นี้ ปรากฏว่ามีอุปสรรคหลายประการคือ

- 1.ทัศนคติของประชาชนส่วนมากเห็นว่าสตรีควรมีหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนมากกว่าที่จะเล่าเรียนวิชาความรู้
2. สถานที่ตั้งของโรงเรียน ส่วนมากอยู่ในวัด ซึ่งคนทั่วไปเห็นว่าวัดควรเป็นสถานที่สำหรับเด็กชายเท่านั้น
3. การขาดบุคคลผู้สอนหรือครู โดยเฉพาะในต่างจังหวัดและชนบท ซึ่งไม่มีใครสตรีสมัครไปสอน¹

เห็นได้ว่าการศึกษาที่จัดอยู่ในขณะนั้น มีอุปสรรคและปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะทัศนคติของราษฎรในเรื่องไม่นิยมส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงให้เข้ารับการศึกษา ฉะนั้น การเปลี่ยนทัศนคติและการชักจูงราษฎรจึงเป็นเรื่องยากต่อวิธีดำเนินงานทางด้านการศึกษาที่จะให้เจริญรุดหน้าเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตามปรากฏว่าหลังจากใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 นี้แล้ว การศึกษาได้เจริญแพร่หลายออกไปมากทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง กระทรวงธรรมการจึงได้จัดแบ่งมณฑลกรุงเทพฯ ออกเป็น 9 แขวง มีนายตรวจแขวงเป็นหัวหน้าตรวจตรา พร้อมทั้งมีพนักงานจัดการโรงเรียน และกรรมการจังหวัดเป็นผู้ตรวจตราโรงเรียนของบุคคล และโรงเรียนของท้องถิ่น² สำหรับการศึกษาในส่วนภูมิภาคได้จัดแบ่งออกเป็น 4 ภาค มีข้าหลวงตรวจการภาคละคน มีหน้าที่ตรวจงานด้านการศึกษาให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของกระทรวงธรรมการ³ จะเห็นได้ว่าการศึกษาในระยะนี้พยายามที่จะจัดขยายให้แพร่หลายเป็น "การศึกษาสำหรับชาติ" (National Education)⁴ เพื่อให้ราษฎรทั้งชายและหญิง

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ฉ.ศ. หน้า 243

² ศ. หน้า 253.

³ เอกสาร กองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารเลขที่ 23 พ.ศ. 2462 เรื่อง บันทึกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลเกล้าฯ ถวายบันทึกแผนการศึกษาสำหรับชาติ

⁴ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๗ นิตานโบราณคดี ฉ.ศ. หน้า 289-300.

ทุกคนได้ศึกษาตามควร แก้อรรถาของตน และจัดให้มีการศึกษาทั้งสามัญศึกษากับวิสามัญศึกษา
ควบคู่กันอย่างเหมาะสม เพื่อใ้บรรลุตามจุดหมายที่วางไว้คือ ราษฎรจะต้องมีวิชา
สามัญศึกษาเป็นพื้นฐานความรู้ อันจะเป็นประโยชน์แก่วิถีประจำวัน และเรียนวิสามัญศึกษา
เป็นวิชาชีพตามต่าง ๆ ให้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการ
ประกอบอาชีพ รวมทั้งต้องการเปลี่ยนแปลงคตินิยมของการรับราชการให้ลดลงด้วย

นอกจากนี้อาจกล่าวได้ว่า โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 นี้ได้ดำเนินงานตามจุด
มุ่งหมายที่วางไว้ได้อย่างสมบูรณ์แบบมาก เพราะได้จัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษา
ถึงระดับสูงสุดคืออุดมศึกษาเต็มตามแผนการ และโดยฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2458

ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริเห็นสมควรที่จะ
ขยายโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็น
มหาวิทยาลัย เพื่อให้เป็นสถานสอนวิทยาการระดับอุดมศึกษาเช่นเดียวกับอารยประเทศ¹
ดังข้อความที่ประกาศเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459

".....ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ให้กว้างขวาง
ยิ่งขึ้น คือไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่จะเล่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดที่มีความประสงค์จะ
ศึกษาวิชาชั้นสูง ก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน เหตุฉะนั้นควรปรับฐานะขึ้นเป็น
ชั้นมหาวิทยาลัย ให้เหมาะแก่ความต้องการแห่งสมัยเสียทีเดียว จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ปรับฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมหาวิทยาลัย พระราชทานนามว่า "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" เพื่อ
เป็นอนุสาวรีย์สมเด็จพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง....."²

ดังนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ในระยะแรกเปิดสอนมีคณะแพทยศาสตร์
คณะรัฐศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้
ราษฎรได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับมหาวิทยาลัยตามอัธยาศัยของ

¹ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459 - 2509 พิมพ์ครั้งที่ 1 ในวันครบ
ห้าสิบปีของการสถาปนา 26 มีนาคม 2510 หน้า 35

แต่ละบุคคล

2.4 โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2464

การศึกษาได้ดำเนินงานตามโครงการ พ.ศ. 2458 ตลอดถึงปี พ.ศ. 2464 ในช่วงระยะนี้มีการเปลี่ยนแปลงบริหารงานทางการศึกษาคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการป่วยเรื้อรังกราบถวายบังคมลาออก เมื่อ พ.ศ. 2459¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งยังเป็นพระยาชินดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน² และปี พ.ศ. 2462 ได้เปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการ เป็นกระทรวงศึกษาธิการ โดยแยกกรมธรรมการ ซึ่งเดิมเป็นกรมหนึ่งในกระทรวงธรรมการ และมีหน้าที่จัดการงานพระศาสนาให้ไปขึ้นกับกระทรวงวัง³ การเปลี่ยนแปลงแก้ไขเช่นนี้เพื่อให้สะดวกแก่การบริหารงานมากยิ่งขึ้น คือ แยกการพระศาสนากับการศึกษาออกจากกัน เพราะงานทางการศึกษาโดยยายตัวอย่างกว้างขวาง จำเป็นที่จะต้องให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินงานด้านนี้อย่างเต็มที่แต่เพียงด้านเดียวโดยเฉพาะ

โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ยังไม่สามารถดำเนินงานให้บรรลุตามเป้าหมายได้ดังจะเห็นจากทัศนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่แจ้งไว้ในรายงานการประชุมเมื่อ พ.ศ. 2462 ตอนหนึ่งว่า

".....สัณนิการศึกษาก็ชอยู่บัดนี้ เฉพาะแต่ส่วนสามัญศึกษาชั้นเบื้องต้นเท่านั้นสามัญศึกษาชนในคนอยากเป็นเสมียน เพราะวิชาสามัญที่เรียนมาพอจะให้เขทำงานเสมียนได้ และเป็นธรรมดาใครเรียนวิชาใดแล้วอยากใช้วิชานั้น เหตุฉะนั้น บุตรชานาจึงถึงนาและแสวงหางานเสมียนทำ

การศึกษาสำหรับชาติที่จะให้ราษฎรได้เล่าเรียนทั่วหน้าตามควรแก่สภาพ จะมีนัยฝ่ายสามัญศึกษาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีวิชาสามัญศึกษาสนวิชาสิกกรรม ทศกรรม และ

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 244.

² ข.

³ ข. หน้า 245

พาณิชย์การควย ใครเกิดมาควรทำอะไรจะได้ไปทำสิ่งนั้น โรงเรียนวิสามัญศึกษา
ชั้นต่ำช่วยแก้โรคอยากเป็นเสมียน ซึ่งเรียนสามัญแล้วจะสอนให้ และเมื่อได้มีทั้งสามัญและ
วิสามัญศึกษาพอเหมาะกันแล้วคนทุกคนก็ได้เรียนตามควร แก้อัณฑภาพ การศึกษาสำหรับชาติจึง
ชื่อว่าได้เขมิบความรูแห่งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันทั้งหมด.....

เมื่อฐานะแห่งชาติคือคนทั้งหมดได้เขมิบสูงขึ้นแล้ว ย่อมมีกำลังที่จะแข่งขันต่อสู้กับชาติ
อื่น ๆ ได้ในทุกวิถีแห่งอาชีพ การกสิกรรมซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของเรา (และยิ่งตกมาสมัยนี้ยิ่ง
สำคัญยิ่งขึ้น เพราะเชื่อกันว่าเสร็จสงครามอาวหแล้ว จะต้องถึงสงครามอีกคอนนิคส์)
ถึงจะแก้ไขและจัดช่วยเหลือทางอื่น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้นปานใด ก็จะไม่เพิกเฉยละเลยการศึกษา
ทางกสิกรรมเสียไม่ได้ จำจะต้องเริ่มหัดคนให้มีความรู้ทางกสิกรรมและรักการกสิกรรมไป
แต่เล็กน้อย.....

ความบกพร่องแห่งการศึกษาของเราในเวลานี้มีสองอย่างมากที่สุด (Quantity)
และ (Quality) ประเทศสยามจำเป็นต้องลงทุนจัดการศึกษาให้เทียบส่วนพอสมควร
กับนานาประเทศที่เจริญ การรื้อต่อไปเป็นดินแดน จะให้ผลเป็นความเสียหายในภายหลัง
และจะเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งยุคหน้าจะโทษยุคนี้ว่าปล่อยปละละเลยไว้.....¹

เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายของกระทรวงศึกษาธิการที่จะชักจูงให้ราษฎรนิยมเรียน
วิชาชีพสาขาต่าง ๆ แทนการเป็นเสมียนนั้นยังไม่สามารถแก้ปัญหาข้อนี้ได้ เพราะวิสามัญศึกษา
ชั้นกลางนั้นเด็กจะเรียนต่อได้เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้ว ดังนั้นความนิยมของราษฎรที่
เรียนสามัญศึกษาและออกมาเป็นเสมียนจึงยังมีอยู่มาก นอกจากนั้นการศึกษาของไทยขณะนั้นยัง
มีการลงทุนน้อยมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศใกล้เคียง (ดูตารางที่ 5)
กระทรวงศึกษาธิการจึงเห็นควรที่จะริบขยายการศึกษาออกไปอย่างกว้างขวางและแก้ไขข้อ
บกพร่องของโครงการศึกษาที่ใช้อยู่ให้รัดกุม เหมาะกับกาลสมัยยิ่งขึ้น นั่นคือดัดแปลงโครงการ
ศึกษา พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 ขึ้นใหม่ และประกาศเป็นโครงการศึกษา
พ.ศ. 2464

ตาราง 5 เปรียบเทียบการศึกษาของประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

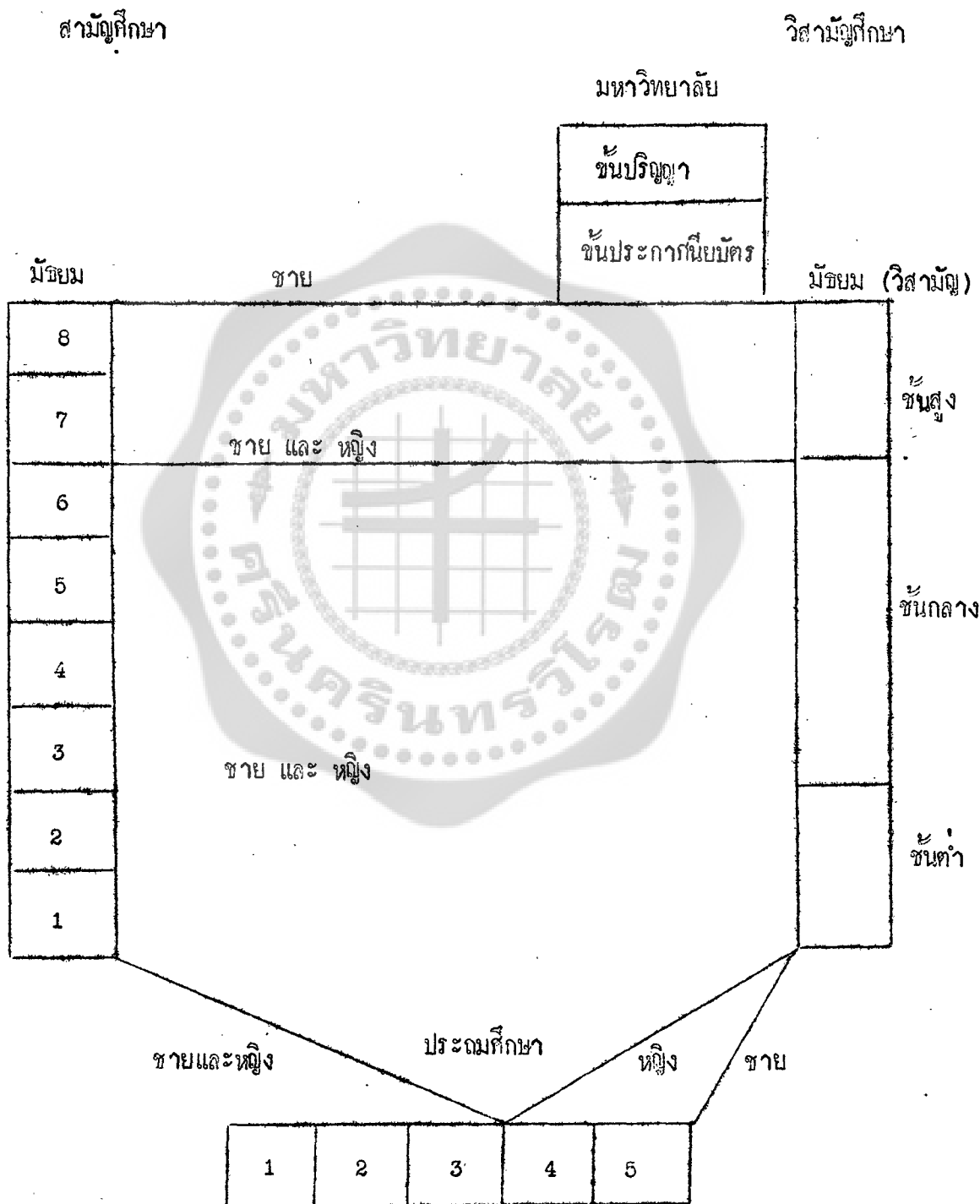
ประเทศ	พ.ศ.	ประถมศึกษา		มัธยมศึกษา		รัฐบาลลงทุน
		โรงเรียน	นักเรียน	โรงเรียน	นักเรียน	
สยาม	2459	3134	135,062	159	9,220	1,255,824 บาท
พม่า	2459 — 2460	7614	496,407	1,392	87,206	7,749,941 रुपีย (4,649,964.60 บาท)
ฟิลิปปินส์	2459	4288	507,226	414	60,395	12,100,000 บาท

พม่า : เอกสารกองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารเลขที่ 23

พ.ศ. 2462 ด.ก.

1 รัฐบาลประมาณ 60 สตางค์

แผนภูมิที่ 4. รูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2464

ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 นี้กำหนดประเภทการศึกษาไว้ 2 ประเภทคือ

1. สามัญศึกษา ได้แก่ความรู้สามัญซึ่งทุกคนควรจะรู้นานหรือน้อยตามควรแก่ศ. ภาพ เช่น วิชาหนังสือ เลข และจรรยา เป็นต้น

2. วิสามัญศึกษา ได้แก่ความรู้พิเศษซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ตามควรแก่ศภาพ ไม่จำเป็นที่ทุกคนจะต้องเรียนรู้อย่าง เช่น วิชาแพทย์ วิชาครู วิชาพาณิชย์ วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น¹

การศึกษาทั้งสองประเภทนี้ตั้งแต่นั้นต่ำจนถึงชั้นสูง และยังได้กำหนดฐานะของผู้เรียน เป็น 2 ภาค คือ

ก. ภาคศึกษาสำหรับทนายราษฎร เรียกว่าประถมศึกษา ได้แก่มารู้ทั้งฝ่ายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรควรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน เพื่อให้รู้จักผิดชอบชั่วดี เป็นวิชากลาง ๆ ที่ต้องใช้ทุกวัน และจำเป็นสำหรับคนไทยทั่วไป

ข. ภาคศึกษาพิเศษ เรียกว่ามัธยมศึกษา ซึ่งมีทั้งสายสามัญและวิสามัญ อันเป็นความรู้ที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา และไม่บังคับต้องเรียนทุกคน ทั้งขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์ และสติปัญญาของผู้เรียน เพื่อให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของตน²

สำหรับการศึกษาทั้งสองประเภทดังกล่าว ในทางปฏิบัติคนส่วนใหญ่จะได้ประโยชน์จากการเรียนประเภท ก. ส่วนประเภท ข. นั้นมีแต่ลูกเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และผู้มีทุนทรัพย์เท่านั้นจึงจะมีโอกาสศึกษาเล่าเรียน สำหรับคนจนและสามัญชนทั่ว ๆ ไปไม่มีโอกาสเรียน น้อยมาก หรืออาจมีบ้างก็เป็นเพียงส่วนน้อย ฉะนั้น แผนการศึกษาของไทยเราแต่เดิมจึงให้ประโยชน์แก่ชนชั้นผู้นำและชนชั้นปกครองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งความจริงแล้วก็ไม่ใช่สิ่งที่ผิดแต่อย่างใด เพราะสมัยนั้นยังมีแนวความคิดเรื่อง "ไพร่ ชู้" อยู่มาก และการจัดการศึกษาเช่นนี้ก็มีส่วนช่วยส่งเสริมค่านิยมเรื่อง "ไพร่ ชู้" ควบโดยไม่รู้ตัว

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 280.

² ค. หน้า 281.

จากแผนผังโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 สรุปความสำคัญได้ดังนี้คือ

1. นักเรียนชายเมื่อเรียนชั้นประถมศึกษาจบ 5 ปีแล้ว อาจเรียนต่อมัธยมศึกษาชั้นต่ำได้ แต่นักเรียนหญิงเมื่อจบประถมศึกษาปีที่ 3 สามารถเรียนต่อมัธยมศึกษาชั้นต่ำเพื่อเรียนวิชาเฉพาะแก่เพศใดที่เดียว

2. นักเรียนซึ่งไม่ประสงค์เรียนมัธยมศึกษาชั้นต่ำ จะใคร่เรียนชั้นกลาง ต้องเรียนจบประถมศึกษา 3 ปีก่อน แล้วเข้าเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น เมื่อสอบไล่ได้จึงโอนไปเรียนมัธยมศึกษาชั้นกลาง

3. นักเรียนที่เรียนมัธยมศึกษาตอนต้นแล้ว ไม่ประสงค์จะเรียนมัธยมศึกษาชั้นกลาง จะใคร่เรียนชั้นสูง ต้องเรียนมัธยมศึกษาตอนกลางอีก 3 ปี ถึงปีที่ 6 เมื่อสอบไล่ได้จึงโอนไปเรียนมัธยมศึกษาชั้นสูง หรือเรียนชั้นประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยได้ชั่วคราวที่มหาวิทยาลัยยอมรับอยู่

4. นักเรียนชายที่ประสงค์จะเรียนสูงกว่ามัธยมศึกษาชั้นสูงต้องสอบไล่ได้โดยนโยบายมัธยมบริบูรณ์ (ปีที่ 8) แล้วสมัครไปเรียนวิชาชั้นปริญญาของมหาวิทยาลัยได้¹

ฉะนั้น รูปโครงการศึกษานี้จึงเป็นหลักสำหรับบิดามารดาและบุคคลรองเด็กจะพึงพิจารณาพิเคราะห์พิจารณา ความสามารถและทุนทรัพย์ให้สอดคล้องเหมาะสมแก่เด็กที่จะเลือกเรียนเพื่อความก้าวหน้าของการทำงานที่ดีต่อไปในอนาคต นั่นคือต้องเรียนสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานความรู้และเป็นพลเมืองดี เรียนสามัญศึกษาเป็นเครื่องมือสำหรับหาเลี้ยงชีพประกอบกันทั้งสองด้าน จึงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนอย่างเต็มที่ และโครงการนี้เปิดโอกาสให้ราษฎรเลือกเรียนวิชาชีพทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง ได้ตามอัธยาศัยของตน และในสายวิชาซึ่งชั้นกลางนั้นเด็กสามารถเลือกเรียนได้เมื่อจบชั้นมัธยมสามัญปีที่ 3 โดยไม่ต้องเรียนให้จบชั้นมัธยมปีที่ 6 เหมือนดังโครงการ พ.ศ. 2458 ซึ่งเป็นจุดบกพร่องที่ได้แก้ไขใหม่ในโครงการ พ.ศ. 2464 นี้

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ต.อ. หน้า 282 และเอกสารของกรมวิชาการ
ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ ต.อ. หน้า 76.

ประเภทของโรงเรียนมีดังนี้

1. โรงเรียนรัฐบาล ได้แก่โรงเรียนซึ่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดและ
ดำเนินงาน

ก. โรงเรียนรัฐบาลในกรุงเทพฯ สอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 และกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนดว่าโรงเรียนใดจะเปิดสอนถึงชั้นใด

ข. โรงเรียนรัฐบาลหัวเมือง คือ

— โรงเรียนประจำมณฑล เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1
ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6

— โรงเรียนประจำจังหวัดเปิดสอนได้ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

— โรงเรียนประจำอำเภอเปิดสอนได้ถึงชั้นประโยคประถมศึกษาปถมวิบุรณ

2. โรงเรียนกระทรวง ได้แก่โรงเรียนซึ่งกระทรวงอื่น ๆ นอกจาก
กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดและดำเนินงาน

3. โรงเรียนประชาบาล ได้แก่โรงเรียนซึ่งตั้งขึ้นโดยประชาชนในท้องถิ่นนั้น
หรือเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นตั้งขึ้น และจัดสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา

4. โรงเรียนราษฎร์ ได้แก่โรงเรียนตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์
พ.ศ. 2461 ¹ *

โครงการศึกษามันนี้ ไซ่ดำเนินการมาจนถึง พ.ศ. 2475 กระทรวงศึกษาธิการ
จึงประกาศแผนการศึกษาชาติขึ้นใหม่ ให้สอดคล้องกับนโยบายของคณะราษฎร เมื่อวันที่ 28
มีนาคม พ.ศ. 2475 ²

* พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 35
(แผนกกฎหมาย) ภาค 1 - 2 วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2461 หน้า 110 - 125

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 284

² เอกสารของกรมวิชาการ ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ ล.ค. หน้า 87

2.5 นโยบายและวิธีดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2464

การศึกษาภาคบังคับเพื่อให้ราษฎรได้ศึกษาอย่างทั่วถึงกันนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาได้เล็งเห็นประโยชน์และความสำคัญมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเช่นในปี พ.ศ. 2441 ได้อาราธนาพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ช่วยอบรมสั่งสอนเด็กทั้งหลายที่อยู่ในความปกครองได้ศึกษาเล่าเรียนตามแบบแผนของโรงเรียนหลวงโดยทั่วหน้า และต่อมา พ.ศ. 2453 มีการประชุมเทศาภิบาลตกลงให้กระทรวงมหาดไทยเป็นศูนย์กลางการศึกษาเบื้องต้น (ประถมศึกษา) แก่ราษฎรตามหัวเมือง กระทรวงนครบาลจัดดูแลในกรุงเทพฯ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้เด็กอ่านออกเขียนได้เท่านั้น โดยตั้งกรรมการดำเนิน 3 คน ประกอบด้วยกำนัน แพทย์ประจำตำบล และเจ้าอธิการวัดในท้องถิ่นนั้น มีหน้าที่ร่วมกันจัดให้เด็กซึ่งมีอายุสมควรเล่าเรียนหนังสือได้เขาเรียนหนังสือไทย นอกจากนี้ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 ก็ได้กล่าวถึงการศึกษาภาคบังคับ (ประถมศึกษา) ไว้แต่ยังมีได้ออกประกาศเป็นกฎหมายบังคับแก่ราษฎร เพราะถาออกพระราชบัญญัติบังคับการศึกษาในขณะนั้น กระทรวงธรรมการไม่มีเงินที่จะตั้งโรงเรียนให้เพียงพอกับจำนวนเด็กซึ่งถูกบังคับให้เขาเรียนได้ ทั้งยังขาดตัวครูสอนอีกด้วย ถึงความเห็นของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีก็กล่าวไว้ว่า

".....การที่จะออกพระราชบัญญัติ (บังคับการศึกษา) เรื่องนี้นั้น ดูไม่ใช่เวลาในสมัยนี้เสียแล้ว..... ถึงแม้ออกพระราชบัญญัติก็เพียงแต่ชู้เท่านั้น เรายังจะต้องเป็นญพเด็ก เพราะไม่มีตัวครู และเงินที่จะบำรุง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 12/7
เรื่องจัดการศาสนาและการศึกษา 1 - 11

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ. 2/5
ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12

³ เอกสารกองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารฉบับที่ 65
พ.ศ. 2457 เรื่องพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา (ความในวงเล็บโดยผู้เขียน)

ดังนั้น ความคิดเรื่องพระราชบัญญัติบังคับเด็กให้เข้าเรียนตามโครงการศึกษาทั้ง 2 ฉบับ
ดังกล่าวจึงยังมีไต่ประกาศออกใช้เป็นกฎหมาย ซึ่งทำให้บิดามารดาและผู้ปกครองเด็กเป็นจำนวน
มากไม่สนใจที่จะส่งเด็กในอุปการะของตนเข้าเรียน หรือเรียนเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่เต็มตาม
หลักสูตรที่กำหนดไว้ เนื่องจากประชาชนไม่เห็นประโยชน์และความจำเป็นของการศึกษาที่จะมีต่อ
อาชีพอื่น ๆ นอกจากผู้ต้องการเป็นเสมียนเท่านั้น ความเข้าใจผิดเช่นนี้จึงเป็นอุปสรรคสำคัญ
อย่างยิ่งต่อการจัดดำเนินการศึกษาใหม่บรรลุจุดประสงค์ซึ่งมุ่งจะให้เด็กทั้งหญิงและชายทุกคนได้
เข้าเรียนในระดับประถมศึกษาโดยทั่วหน้า ดังความเห็นของอุปราชมณฑลอยุธยาว่า

"การศึกษาฝ่ายชายก็ดี ฝ่ายหญิงก็ดี แม้ในราชการจะจัดการอย่างไร ๆ ก็ดี ถ้า
ไม่มีการบังคับอยู่บ้างแล้ว ที่จะหวังให้เด็กทั้งหญิงและชายได้รับการศึกษาทั่วทุกคนย่อมไม่ได้
เพราะเหตุว่าความจำเป็นที่คนทุกคนต้องมีการศึกษานั้น จะใคร่ตรองเห็นได้ก็แต่ในชั้นบุคคลที่ได้รับ
การศึกษามานางแล้ว อุปสรรคสำคัญของการให้การศึกษาฝ่ายเด็กชายก็ดี ผู้ปกครองที่ไม่เห็น
ประโยชน์ของการศึกษาเขาใจว่าการอ่านเขียนเรียนเลขและหนังสือเล่มเป็นหนาที่ของเขามุ่งจะเป็น
เสมียนหรือขุนนาง ส่วนหญิงแต่เพียงอาชีพในการเพาะปลูก หรือหัตถกรรมก็ไม่จำเป็นต้องเรียน
เลย เพราะจะเปลืองเวลาและเปลืองเงินเปล่า ๆ การเรียนสำหรับเด็กหญิงนั้นเพียง
เรียนพออ่านเขียนง่าย ๆ ใดก็พอแล้ว เพราะหญิงไม่ต้องการทำราชการ..... ผู้ปกครอง
เด็กหญิงจึงมักให้ออกเสียจากโรงเรียนแต่ในชั้นประถม 1 - 2 โดยมาก"¹

อุปสรรคของการจัดการศึกษาดังกล่าวมานี้มีบุคคลหลายท่านซึ่งเกี่ยวข้องกับงานการศึกษา
ได้เสนอขอคิดเห็นว่าสมควรจะออกพระราชบัญญัติเป็นกฎหมายบังคับให้เด็กหญิงชายต้องเรียน
ประถมศึกษาทุกคน ดังเช่น ความเห็นของอุปราชมณฑลอยุธยาว่า

"การที่จะแก้อุปสรรคของการศึกษาฝ่ายเด็กชายหญิง.... ให้ได้รับการศึกษาทั่วทุกคนแล้ว
ก็มีอยู่อย่างเดียวคือ พระราชบัญญัติบังคับศึกษา ถ้านอกจากการบังคับแล้ว การจัดศึกษาก็ยังจะ
เจริญรุดเร็วมิได้"²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/5 เรื่อง
ความเห็นอุปราชมณฑลอยุธยาขอรองให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/5 ล.ก.

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชประสงค์จะให้พระราชกรณียกิจแห่งความเป็นอารยชนขึ้นโดยทั่วหน้า¹ ซึ่งจำต้องขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาจักร และถึงเวลาสมควรที่จะได้ออกพระราชบัญญัติบังคับศึกษาแก่ราษฎรแล้ว เพื่อให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเจริญกว้างขวางเป็นการยกระดับคนทั้งประเทศให้มีความรู้ความเข้าใจกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น และส่งไปยังเสนาบดีผู้หน้าที่เกี่ยวข้องของรวมทั้งอุปราชและสมุหเทศาภิบาลมณฑลทุกมณฑลพิจารณาออกความเห็น ซึ่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลได้มีหนังสือชี้แจงขอคิดเห็นอันอาจเป็นอุปสรรคต่อการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา สรุปใจความสำคัญดังนี้

1. การบังคับพลเมืองทั้งหมดให้เรียนหนังสือนั้น จะเป็นการตัดทอนกำลังและเปลี่ยนทรัพย์ของครอบครัว เพราะคนไทยส่วนมากเป็นคนจนทำงานหาเงินมีไม่มากมายจะเรียนหนังสือเป็นเครื่องประกอบการค้าเลี้ยงชีพ
2. จะเป็นการตัดการเล่าเรียนออกจากวัด เพราะเด็กต้องมาเข้าโรงเรียนไม่ได้อยู่รับใช้พระ นอกจากนี้การหาเงินบำรุงสถานที่เล่าเรียนจะทำได้ลำบาก
3. ถ้าจะตั้งโรงเรียนขึ้นตำบลละหนึ่งแห่ง จะไม่สะดวกในการไปมาของนักเรียน เพราะต้องเดินทางไกล
4. ถ้าจะตั้งโรงเรียนให้มากกว่าตำบลละหนึ่งแห่ง คงจะเก็บเงินศึกษาฟรีสำหรับบำรุงไม่ได้เพียงพอ หรือ เก็บไม่ได้ตามที่คาดหมายไว้
5. พระราชบัญญัติประถมศึกษานี้จะทำให้เด็กจรจัดที่ไม่มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองดูแล ซึ่งเคยอาศัยวัดเป็นที่พักอาศัยต้องถูกบังคับให้เข้าโรงเรียน และเป็นการเพิ่มภาระแก่รัฐบาล

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 หน้า 1.

* เงินศึกษาฟรี คือเงินที่จะจัดเก็บจากราษฎรชาย อายุระหว่าง 18 ปี ถึง 60 ปี ตั้งแต่ 1 บาทถึง 3 บาท ตามสภาพของท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้จ่ายในการจัดการศึกษาประชาบาลของท้องถิ่นนั้น ๆ

ในการหาเงินช่วยเหลือเด็กเหล่านี้ด้วย¹

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้ตอบข้อสงสัยของกระทรวงนครบาลว่า

1. การศึกษานี้มิใช่เรียนหนังสืออย่างเดียว แต่เป็นการอบรมเด็กให้เป็นผู้เป็นคนตามอัธยาศัยของตน เพราะฉะนั้น จึงมิได้มุ่งหมายจะให้คนเป็นเสมียนรับราชการทั้งหมด และการบังคับให้เด็กเรียนหนังสือนั้นไม่เป็นการตัดทอนกำลังและสิ้นเปลืองทรัพย์ เพราะว่าได้ผ่อนผันเรื่องเวลาเรียนไว้เพียง 800 ชั่วโมง วันหนึ่งเรียน 2 เวลา คือ เช้าและบ่าย จึงเรียนเพียง 160 วัน ๆ ละ 5 ชั่วโมง คิดเฉลี่ยปีหนึ่งมีเวลาเรียนเพียง 6 เดือนกับ 10 วัน เท่านั้น เด็กก็จะมีเวลาว่างพอช่วยผู้ปกครองทำงานได้

2. การใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาไม่เป็นการตัดเด็กออกจากวัด เพราะการศึกษากับวัดนั้นแยกจากกันไม่ได้ เนื่องจากโรงเรียนต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วหรือที่จะจัดต่อไปก็ต้องอาศัยวัดเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะช่วยให้ฐานะของโรงเรียนสนิทกับวัดยิ่งขึ้น

3. กระทรวงศึกษาธิการมุ่งหมายจะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในตำบลหนึ่งมากกว่าโรงเรียนเดียว

4. การเก็บเงินศึกษาพลีนั้นจะเก็บได้ไม่ยากเพราะจะนำมาใช้ในตำบลที่เก็บเท่านั้น และถ้าเก็บได้ไม่เพียงพอสำหรับค่าเนืองงานก็อาจใช้วิธีอื่น ๆ เช่น ราษฎรสมัครออกเอง เป็นต้น

5. เรื่องเด็กจรจัดจะต้องมีพระราชบัญญัติคุ้มครอง (Children Act) อีกส่วนหนึ่ง ไม่เกี่ยวกับพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งจะจัดในเวลาที่เหมาะสมต่อไป²

นอกจากความเห็นของกระทรวงนครบาลแล้ว ยังมีความเห็นของกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเห็นด้วยในหลักการใหญ่ ๆ จะมีเพิ่มเติมก็เฉพาะข้อความที่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/5
เรื่อง กระทรวงนครบาลบรรเทาความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา.

² พระราชกฤษฎีกาตราตั้งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ
พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507
หน้า 178 - 193

จะให้พระราชบัญญัติชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น ฉะนั้น กระทรวงศึกษาธิการจึงเห็นว่าพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาที่ร่างขึ้นควรจะได้ประกาศใช้ในตัวลที่สมควรจะใช้ได้เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการ
ดำเนินงานการศึกษาสำหรับประเทศต่อไป จึงได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบรมราชวินิจฉัย
เพื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกใช้เป็นกฎหมาย

พระราชบัญญัติประถมศึกษาประกาศเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยมีผลบังคับ
ใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 เป็นต้นไป¹ ดังมีใจความสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

1. พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับนี้ ไม่ประสงค์จะประกาศใช้ทั่วพระราช
อาณาจักรในคราวเดียวกัน แต่ให้ประกาศใช้เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่เหมาะสม ซึ่งจะคง
คำนึงถึง

ก. สถานที่เรียนต้องเพียงพอกับจำนวนเด็กที่จะบังคับให้เรียน

ข. มีครูเพียงพอที่จะสอน

ค. สามารถเก็บเงินบำรุงการศึกษาสำหรับท้องถิ่นนั้น ๆ ได้พอ

2. โรงเรียนหนึ่งในการศึกษาภาคบังคับนี้มี 3 ประเภทคือ

ก. โรงเรียนรัฐบาล กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ตั้ง และจัดดำเนินงาน

ข. โรงเรียนประชาบาล อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ
ตั้งขึ้นโดยประชาชนร่วมกันออกทุนทรัพย์ของตนเอง หรือนายอำเภอจัดตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วย
ทุนทรัพย์ของประชาชน

ค. โรงเรียนราษฎร์ คือ โรงเรียนที่บุคคลคนเดียว หรือหลายคนตั้งขึ้น
ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461^{*}

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 ล.ค. หน้า 1 - 2.

^{*} พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 เป็นการวางระเบียบการปกครอง
โรงเรียนราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เพื่อให้โรงเรียนราษฎร์ทุกแห่งจะต้องจดทะเบียน
และอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่พร้อมทั้งปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของเจ้าหน้าที่การศึกษา
ซึ่งบังคับไว้ในพระราชบัญญัติ

3. การเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและประชาบาลนั้นไม่เก็บค่าธรรมเนียมแต่อย่างใด เว้นแต่โรงเรียนประถมของรัฐบาลที่จัดเป็นพิเศษ เช่นมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการสอนและสถานที่เรียนเพียงพอ มีจำนวนครูหนึ่งคนต่อนักเรียน 35 - 40 คน เป็นต้น โรงเรียนพิเศษดังกล่าวนี้จะเก็บค่าเล่าเรียนให้เหมาะสมกับท้องถิ่นที่เป็นแห่ง ๆ ไป ทั้งนี้ เพื่อชดเชยกับค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4. เด็กชายหญิงทุกคนอายุตั้งแต่ 7 ปี ถึง 14 ปี ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา และถ้ายังอ่านเขียนไม่ได้ ก็อาจเรียนต่อไปจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ (นอกจากมีขบถพร่องทางร่างกายและจิตใจ) สำหรับบางอำเภอหรือบางตำบลอาจเพิ่มอายุบังคับขึ้นไปจาก 7 ปี เป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปีก็ได้ ตามที่กระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควร เช่นในกรณีหาครูไม่ได้ หรือไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะส่งโรงเรียน

5. เด็กชายหญิงทุกคนต้องเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา หรือ หลักสูตรอื่นที่เทียบเท่า แต่ต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการเสียก่อนเป็นราย ๆ ไป เช่นโรงเรียนจีนสอนภาษาจีนเพิ่มขึ้น เป็นต้น

6. เมื่อเด็กเขาเรียนแล้ว ต้องมีเวลาเรียนอย่างน้อย 800 ชั่วโมงใน 1 ปี และ จะขาดโรงเรียนโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอเกิน 30 วันติดต่อกันไม่ได้ เพื่อเป็นการกันมิให้เด็กบิณฑิหรือมีความรู้ความประพฤติไม่เอาใจใส่ต่อการเรียนของเด็ก

7. นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กที่มีอายุถึงเกณฑ์บังคับจะเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ส่งให้ผู้ปกครองและครูใหญ่ทราบกันตนปี (เวลานั้นคือปลายเดือนมีนาคม)

8. เด็กทุกคนที่อายุถึงเกณฑ์บังคับต้องไปโรงเรียน นอกจาก

ก. อายุต่ำกว่า 14 ปี และเรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาแล้ว หรือหลักสูตรที่เทียบเท่า

ข. เด็กที่ผู้ปกครองตนเอง หรือจ้างผู้อื่นมาสอนที่บ้านโดยได้รับอนุญาตจากนายอำเภอ แต่ต้องส่งเด็กมาสอบปีละหนึ่งครั้งต่อศึกษาธิการอำเภอ เพื่อวัดความรู้ ถ้าสอบไม่ผ่านอาจส่งเด็กนั้นเข้าเรียนในโรงเรียนต่อไป

ค. มีความบกพร่องทางกายและใจ หรือเป็นโรคติดต่อเรื้อรัง

ง. อยู่ห่างไกลจากโรงเรียนเกินกว่า 3,200 เมตร หรือมีอุปสรรคอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถมาเรียนได้

จ. ต้องเลี้ยงดูบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ซึ่งไม่สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ และต้องได้รับการยกเว้นเป็นลายลักษณ์อักษรจากอำเภอ

9. ในกรณีที่เด็กต้องช่วยผู้ปกครองทำงานกสิกรรมหรือหัตถกรรม และขอเป็นลายลักษณ์อักษร นายอำเภอมีสิทธิอนุญาตให้เด็กหยุดได้ไม่เกิน 2 เดือนในหนึ่งปี

10. ให้ตั้งสภารัตริศึกษาขึ้นตามความจำเป็นมากน้อยทุกอำเภอสำหรับช่วยนายอำเภอตรวจตราเด็กที่อยู่ในเกณฑ์บังคับ เพื่อแจ้งต่อผู้ปกครองให้ส่งเด็กเข้าเรียน และสอดส่องดูแลเด็กที่ยังไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ ให้เข้าเรียนในเวลาอันสมควร และสภารัตริศึกษาจะได้รับเงินเดือนจากรายได้ประจำปีของโรงเรียนเทศบาลในตำบลนั้น ตามอัตราที่ผู้ว่าราชการจังหวัดกำหนดไว้

11. เมื่อเด็กอายุครบตามที่กำหนด บิดามารดาหรือผู้ปกครองที่รับผิดชอบต้องไปจดทะเบียนชื่อเด็กไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปรับไม่เกิน 12 บาท ถ้าผู้ปกครองไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนเมื่อได้รับหมายเตือนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 50 บาท เมื่อถูกปรับแล้วยังไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนอีกจะต้องถูกปรับไม่เกิน 100 บาท หรือถูกจำคุกไม่เกิน 10 วัน หรือทั้งปรับทั้งจำ แต่สำหรับผู้ปกครองใดพิสูจน์ให้เห็นว่าไต่พยายามแล้วทุกวิถีทางด้วยเหตุผลอันสมควร แต่เด็กไม่ยอมไปเรียนเอง เช่นนี้ ไม่ถือว่ามีความผิด แต่เด็กอาจถูกส่งตัวไปเข้าโรงเรียนอาชีพได้

12. การหาเงินมาจัดการศึกษาภาคบังคับนั้น ข้าราชการทุกคนเมื่อมีอายุ 16 ปี ถึง 60 ปี ต้องเสียเงินศึกษาพลีคนละไม่ต่ำกว่า 1 บาท และไม่เกิน 3 บาท ยกเว้นเฉพาะ

- ก. ผู้ที่ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพได้
- ข. ภิกษุ สามเณร และนักบวชทุกศาสนา
- ค. พลทหารทุกเหล่าซึ่งกำลังประจำการตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร
- ง. ผู้ที่ออกเงินช่วยกิจการ โรงเรียนประชาบาลมากกว่าเงินศึกษาพลี

ที่จะต้องเสีย

13. การจัดตั้งโรงเรียนนั้น ถ้าไม่เพียงพอสำหรับราษฎร รัฐบาลก็จะใช้วิธีการให้ราษฎรช่วยกันหาเงินจัดตั้งขึ้นเป็นแห่ง ๆ ไป โดยให้มีคณะกรรมการศึกษา จำนวนไม่เกิน 5 คนเป็นผู้ดำเนินงาน ซึ่งจะใช้วิธีเลือกตั้งทุก ๆ ปี จากราษฎรผู้ออกเงินช่วยเหลือไม่ว่ากว่า 5 บาท ทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลด้วย นอกจากโรงเรียนที่ราษฎรช่วยกันจัดตั้งแล้ว นายอำเภออาจจัดสร้างโรงเรียนขึ้น โดยวิธีใดวิธีหนึ่งแล้วแต่ความเหมาะสม¹

จุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติประถมศึกษาต้องการให้เด็กทุกคนไม่เลือก เพศ ชาติ ศาสนา ที่มีอายุ 7 ปี ถึง 14 ปี ได้เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษาเพื่อเป็นการยกระดับพื้นฐานความรู้ของประชาชนทั่วทั้งประเทศ โดยต้องการให้มีความรู้ตามควรแก่สภาพด้วย ดังนั้น หลักสูตรประถมที่วางไว้จึงสอนทั้งวิชาสามัญศึกษาและวิชาวิสามัญศึกษา ทั้งนี้ เพราะกระทรวงศึกษาธิการคำนึงว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเพาะปลูก ฉะนั้น วิชาซึ่งเป็นวิชาสามัญในระดับประถมจึงต้องเรียนวิชาสถิติกรรมเป็นหลัก และมีวิชาพินิจกับหัตถกรรมประกอบด้วย

วิชาเพาะปลูกนั้นเป็นวิชาที่ต้องใช้แรงงานมาก ถ้าสอนแต่หนังสือซึ่งเป็นภาคสามัญศึกษาเพียงด้านเดียวแล้ว พระราชบัญญัติประถมศึกษาจะให้โทษในทางที่ราษฎรทิ้งภูมิลำเนาและอาชีพทำนาทำสวนไปหางานเสมียนทำซึ่ง เป็นงานที่เบากว่า ด้วยเหตุนี้ในหลักสูตรประถมศึกษาภาคบังคับจึงต้องอบรมวิชาพิทักษ์เด็กควบคู่ไปกับสามัญศึกษา และในการสอนวิชาชีพทางงานสถิติกรรมนั้น จะต้องฝึกหัดครูประจำตำบลสำหรับสอนวิชาเพาะปลูกให้แก่เด็กเรียนของตนในเขต

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/9
เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และเอกสาร ศ. 2/10 เรื่องจุดมุ่งหมายและวิธีดำเนินการ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/4 เรื่องคำแนะนำของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 2 ซึ่งแจ้งวิชาเพาะปลูกเป็นส่วนสำคัญสำหรับพระราชบัญญัติ

ต่าง ๆ ควบ ซึ่งได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม (ป.ป.ก.) ขึ้นเป็นครั้งแรกที่ บริเวณหอวัง (ปัจจุบันคือสนามกีฬาแห่งชาติ) เมื่อ พ.ศ. 2460 แล้วโดยมีโครงการส่งนักเรียน ที่จบไปช่วยสอนนักเรียนประถมศึกษาในโรงเรียนประชาบาลทั่วประเทศ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ด้าน กสิกรรมแผนใหม่ และให้นักเรียนนำความรู้ที่ได้รับนี้ไปประกอบอาชีพกสิกรรมแทนการรับราชการ¹ ซึ่งยังเป็นที่ยอมรับกันอยู่ในขณะนั้น แต่โรงเรียนกสิกรรมนี้ได้ดำเนินงานมาจนถึง พ.ศ. 2477 เท่านั้น ดังที่หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจเล่าว่า

".....ใน พ.ศ. 2477 จะเป็นด้วยเหตุผลใดก็ตามแน กระทรวงศึกษาธิการ สมัยนั้นโดยยกเลิกชั้นประถม 5 ประถม 6 และระบบการศึกษาเกษตรตามโรงเรียนประชาบาล ซึ่งสร้างมาด้วยความยากลำบากอย่างน่าเสียดายยิ่ง....."

การศึกษาเกษตรตามโรงเรียนที่ทยอยยกเลิกไปนั้น สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ อาจเนื่องมาจากอิทธิพลของความชอบมหาอำนาจตะวันตกซึ่งมีผลกระทบกระเทือนประเทศไทยมาก ฉะนั้น กำลังที่จะทะนุบำรุงส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อการเกษตรและการอาชีวศึกษาจึงทำ ไม่ไถ่มากนัก นอกจากนี้การประกอบอาชีพต่าง ๆ การอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม ก็ยังมีได้ มีการขยายตัวอย่างเป็นลำดับขั้น โอกาสที่จะเปิดรับผู้สำเร็จอาชีวศึกษาให้ไปทำงานทำเป็นกำลัง ทางเศรษฐกิจที่ดีของบ้านเมืองก็แทบไม่มี ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยขุนนาง และชาวนา ชนชั้นกลางที่ประกอบธุรกิจการงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นผูกมัดเศรษฐกิจส่วนใหญ่ตกอยู่ใน มือชาวต่างประเทศทั้งจีนและฝรั่ง นอกจากนี้ประเทศเรายังมีทุนทรัพย์น้อย ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะด้านส่งเสริมอาชีพทางการเกษตร และพาณิชย์ให้แก่ประชาชนได้กว้างขวางดังวัตถุประสงค์ทางไว้³

¹ หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ หนังสือประวัติการ พ.ศ. 2503 หน้า 108 - 112

² ๑.

³ กรมสามัญศึกษา รายงานการประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 3 บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบรอบปีที่ผ่านมา พ.ศ. 2512 หน้า 365 - 366.

การศึกษาภาคบังคับนี้โรงเรียนทุกแห่งจะต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับและระเบียบของ
กระทรวงศึกษาธิการทุกอย่างคือ หลักสูตรประมวลการสอน ภาคเรียน หนังสือเรียน
วิธีสอน วินัย การจัดโรงเรียนและอื่น ๆ ตามความเหมาะสม
สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาชาตินั้น กำหนดไว้ 5 ปี และมีวิชาบังคับให้เรียนดังนี้

วิชาสามัญ

1. จรรยา มุ่งหมายให้เป็นการกล่อมเกลานิษัยใจคอเพื่อฝึกให้เป็นพลเมืองที่
รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบและต้องการให้ประพฤติใญ่จริง ๆ คือ สอนให้มีความซื่อสัตย์
กล้าหาญ สุภาพเรียบร้อย และมีความกตัญญูต่อบุคคลที่ คิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์
ของตน และขยันหมั่นเพียรทำกรรงาน
2. ภาษาไทย มุ่งหมายให้รู้จักอ่านออกเขียนได้ถูกต้อง เพื่อนำไปสู่ความรู้
ที่กว้างขวางต่อไปในอนาคต
3. เลข มุ่งหมายให้สามารถคิดคำนวณกิจการต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน
เช่น บัญชีเงิน บัญชีค้าขายง่าย ๆ หรือคิดราคาสินค้าได้
4. ความรู้เรื่องเมืองไทย มุ่งหมายให้รู้จักประเทศไทยทั้งในทางภูมิศาสตร์
และพงศาวดาร เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและรักชาติ รวมทั้งเข้าใจวิธีการปกครองบ้านเมือง
ในขณะนั้นบางพอสมควร
5. การรักษาตัว มุ่งหมายให้รู้จักรักษาสุขภาพร่างกายให้สมบูรณ์แข็งแรงทั้ง
ในทางทฤษฎีและปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและประเทศชาติ
6. วาดเขียน ฝึกให้รู้จักสังเกตและจำ โดยแสดงออกด้วยการเขียน
7. วิชาลูกเสือ ฝึกให้รู้จักรักษาตัวเพื่อใหรอดพ้นจากอันตรายและความยาก
ลำบากต่าง ๆ เช่น ให้รู้จักช่วยตนเอง ช่วยผู้อื่น ฝึกสังเกตทาง ฝึกขมกกำลังกายให้แข็งแรง
โดยการเล่นกีฬา และการเล่นที่มีประโยชน์

วิชาวิสามานู

1. วิชาหาเลี้ยงชีพ เป็นวิชาที่ให้เด็กเลือกเรียนอย่างใดอย่างหนึ่งให้เหมาะแก่สภาพของท้องถิ่นและความต้องการ เพื่อสามารถหาเลี้ยงชีพในทางนั้น ๆ ได้เมื่อออกจากโรงเรียนไปแล้ว เช่น วิชาเกษตรกรรม หัตถกรรม และพาณิชย์กรรม นอกจากนี้ต้องปลูกฝังความรักในวิชาชีพดังกล่าวแก่เด็กด้วย

วิชาที่ไม่บังคับให้สอน

1. วิทยา มุ่งหมายให้เด็กรู้จักสังเกตสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ทั้งสัตว์ พืช และวัตถุจากของจริง เป็นการเรียนจากธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความคิด รู้จักถามและตอบ

2. ขับร้อง มุ่งหมายให้เกิดประโยชน์ทางจิตใจ ผูกใจรู้จักความประณีตและความไพเราะ¹

สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาชั้นเรียน 3 ปี กำหนดวิชาวิสามานูเช่นเดียวกับหลักสูตรประถมศึกษาชาย เว้นแต่วิชาลูกเสือให้เลือกสอนเฉพาะที่สมควรแก่หญิง และวิชาวิสามานูศึกษาให้เลือกวิชาเย็บปักถักร้อย หรือการฝีมืออื่น ๆ ให้เหมาะสมกับหญิง² และได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้พอเป็นแนวทางสำหรับสอทั้งตาราง 3 และตาราง 4 ซึ่งจะเห็นว่าหลักสูตรเน้นหนักวิชาภาษาไทยและความรู้เรื่องเมืองไทยมาก เพราะต้องการให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้เป็นหลักสำคัญ

การสอบ

การสอบชั้นต่าง ๆ ของประโยคประถมศึกษาที่กำหนดสอบตามรอบปีของโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนในโรงเรียนได้มีเวลาเรียนเต็มปี วัน, เดือน, ปี ที่จะสอบ กำหนดตามความ

¹ กองจกหมายเทศแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/11

เรื่อง หลักสูตรวิสามานูศึกษา

²

ก.

สะดวกของท้องที่ สำหรับจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด จังหวัดอื่น ๆ ผู้ว่าราชการเป็นผู้กำหนด

สำหรับข้อสอบนั้น ในจังหวัดพระนครและธนบุรี กองสอบไล่เป็นผู้ออกข้อสอบ มีพนักงานตรวจการเป็นผู้จัดการสอบและตรวจ โดยมีเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ชี้ขาด ในจังหวัดอื่น ๆ ศึกษาธิการจังหวัดเป็นผู้ออกข้อสอบ จัดการสอบและตรวจโดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัด

วิชาที่บังคับให้เรียนต้องสอบไล่ได้คะแนนเป็นรายบุคคลโดยคิดคะแนนรวมไถ่ร้อยละ 50 จึงนับเป็นสอบไล่ได้ วิชาวิสามัญ (หรือวิชาชีพ) ต้องสอบได้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 50 ของคะแนนเต็มเฉพาะวิชานั้น ๆ สำหรับวิชาที่ไม่บังคับจะให้คะแนนสอบเทียบเป็นส่วนร่อยรวมทั้งชั้น

นักเรียนคนใดสอบตกวิชาวิสามัญ (วิชาชีพ) จะต้องสอบซ้ำแต่วิชานั้นเท่านั้น ภายในเวลาไม่น้อยกว่า 6 เดือน นับตั้งแต่วันที่สอบไล่ตก

ผู้ที่สอบไล่ได้ประโยชน์ประมับริบูรณ์ ในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ออกประกาศนียบัตรให้ โดยการลงชื่อของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดอื่น ๆ มณฑลเป็นผู้ออกประกาศนียบัตรให้โดยการลงชื่อของสมุหนายกหรือ สมุหพระนครบาล

ทะเบียนนักเรียนสอบไล่ได้ของจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีนั้นจะเก็บรักษาไว้ที่ กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดอื่น ๆ เก็บรักษาไว้ที่มณฑล¹

¹ ประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ระเบียบการสอบความรู้นักเรียนแผนกประถมศึกษา

ตาราง 6 อัตราเวลาเรียนชั้นประถมศึกษา (ชาย)

วิชา	จำนวนชั่วโมงที่ต้องเรียนในรอบสัปดาห์หนึ่ง				
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3	ปีที่ 4	ปีที่ 5
จรรยา	1.00	1.30	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทย	12.30	12.00	11.40	3.00	3.00
เลข	5.00	5.00	5.00	2.00	2.00
ความรู้เรื่องเมืองไทย	3.00	3.00	2.20	1.00	1.00
การรักษาตัว	1.30	1.30	1.00	1.00	1.00
วาทะเขียน	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
วิชาลูกเสือ	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
หัตถกรรม					
กสิกรรม	—	—	2.00	15.00	15.00
พาณิชยกรรม					
รวมเวลา	25.00	25.00	25.00	25.00	25.00

สวดคำนมัสการ สรรเสริญพระบารมี ประชุมสั่งสอน และวิชาอื่น ๆ ที่ไม่ไ้บังคับ
ให้สอน ใช้เวลาเป็นครั้งคราว

การฝึกหัดลูกเสือที่ต้องไปพักหรือแรมคืนที่อื่น ๆ ให้เป็นเวลาพิเศษ และควรงดการ
แรมคืนเช่นนี้ในฤดูฝน

ที่มา : ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. 2464 หน้า 28.

ตาราง 7 อัตราเวลาเรียนชั้นประถมศึกษา (หญิง)

วิชา	จำนวนชั่วโมงที่ตองเรียนในรอบสัปดาห์หนึ่ง		
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
จรรยา	1.00	1.30	1.30
ภาษาไทย	9.30	9.00	8.00
เลข	5.00	5.00	5.00
ความรู้เรื่องเมืองไทย	3.00	3.00	2.00
การรักษาตัว	1.30	1.30	2.00
วาทเขียน	1.15	11.15	2.00
วิชาวิสามนัญ	3.45	3.45	4.30
รวมเวลา	25.00	25.00	25.00

ที่มา : ประมวลศึกษากาศ 2, หลักสูตรสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. 2464 ล.ก. หน้า 29.

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 นี้มีจุดประสงค์ที่จะประกาศใช้แต่เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่สามารถบังคับได้ (มาตรา 2) เท่านั้น มีใช้ประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักร ในทันที และก่อนที่จะประกาศใช้ในตัวใดจะต้องคำนวณจำนวนเด็กและทุนทรัพย์ก่อน โดยให้ศึกษาธิการอำเภอเป็นผู้สำรวจทำบัญชี เด็กตามเกณฑ์ที่จะต้องเข้าโรงเรียนทุกคน แล้วส่งบัญชีนี้ไปตามโรงเรียนเพื่อให้ทราบพร้อมทั้งส่งหมายเกณฑ์ไปยังบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กด้วย นอกจากนี้ยังมีสำรวจวัดศึกษาช่วยตรวจตราว่าผู้ปกครองปฏิบัติตามคำสั่งหรือไม่ และช่วยศึกษาธิการอำเภอสำรวจเด็กที่อยู่ในเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาทุกปี¹ รวมทั้งจะต้องจัดตั้งโรงเรียนขึ้นให้เพียงพอกับจำนวนเด็กที่ถูกบังคับให้เข้าเรียนด้วย โดยกระทรวงศึกษาธิการมีความประสงค์ให้ประชาชนเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษา และให้มีส่วนร่วมเมื่อจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นพร้อมด้วยคณะกรรมการดำเนินงานกันเอง แต่ประชาชนไม่นิยมวิธีการนี้ ให้สมุหเทศาภิบาลจัดทำตามที่เห็นสมควร โดยจะเก็บเงินศึกษาพลีหรือเก็บควยวิธีอื่นใด ซึ่งสมุหเทศาภิบาลกำหนดขึ้นด้วยความเห็นชอบของกำนันผู้ใหญ่บ้านก็ได้ และถ้าทำไม่สำเร็จอีก นายอำเภอจะต้องจัดการเก็บศึกษาพลีจากราษฎรเท่า ๆ กัน และจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นให้สำเร็จ² โดยรัฐจะออกเงินช่วยเหลือทุนให้อีกจำนวนหนึ่งด้วย

เมื่อตำบลใดมีการสำรวจจำนวนเด็กที่ถูกเกณฑ์บังคับพร้อมทั้งมีโรงเรียนที่เด็กจะเข้าเล่าเรียนได้แล้ว ก็จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาโดยระบุชื่อตำบลนั้น ๆ ในราชกิจจานุเบกษา บังคับเป็นกฎหมายต่อไป และในการจัดการศึกษาระยะแรกนี้ให้คำนึงถึงปริมาณก่อนคุณภาพ คือควรมีที่เรียนเพียงพอกับจำนวนเด็กเสียก่อน แล้วจึงปรับปรุงสถานที่เรียนและคุณภาพของนักเรียนให้สูงขึ้นในภายหลัง รวมทั้งให้เด็กหญิงชายเรียนปนกันเป็นแบบ

¹ เอกสารกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารเลขที่ 2 พ.ศ. 2464 เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

² ๑.

³ รายงานการประชุมสภาและสมุหเทศาภิบาล แผนกกระทรวงศึกษาธิการ
 วิทยากรย์ เล่มที่ 22 พ.ศ. 2465 หน้า 342 - 351

ศึกษา¹ ซึ่งเหมาะสำหรับประเทศที่มีทุนน้อยจะไ้ขยายการศึกษาไปในหมู่วรรณไ้รวดเร็ว เพราะไม่ตองหาสถานที่เรียน และครูสอนเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลจะจัดตั้งโรงเรียน ตัวอย่างขึ้นอำเภอละหนึ่งแห่ง พร้อมกับไ้การศึกษาฟรีแก่ประชาชนที่เรียนในโรงเรียนรัฐบาล หรือประชาบาลทั้ง 2 ประเภท²

การดำเนินงานตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นงานใหญ่และเป็นของใหม่สำหรับ เจาหนาที่ ฉะนั้น กระทรวงศึกษาธิการจึงไ้ทดลองต่าง ๆ ส่งศึกษาธิการมณฑล* เขามาเรียน วิธีจัดการจากกระทรวง เพื่อให้เขาใจงานเสียก่อน จะไ้กลับไปดำเนินงานไ้สะดวกและ ถูกตองในมณฑลที่ตนรับผิดชอบอยู่ นอกจากนี้พระราชบัญญัติประถมศึกษายังไ้ใหม่สำหรับประชาชน ผู้เกี่ยวของด้วย ฉะนั้น จึงควรคอย ๆ ดำเนินงานจัดทำ³ เป็นตำบล ๆ ไป แต่ไ้ใช้เป็น ของใหม่ในหมู่ประเทศที่เจริญทางดานการศึกษา ดังนั้น ประเทศไทยจึงไ้เปรียบโดยนำเอา แบบอย่างของประเทศไ้ไกลเคียงทางตะวันออกมาดัดแปลงแก้ไข ไ้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ของบ้านเรา ดังจะเห็นไ้ว่ามีการสอนวิชาชีพทางดานกลศกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรม ในระดับประถมศึกษา เพื่อให้เหมาะสมแก่สภาพของท้องถิ่นนั้นๆอันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ เด็กเมื่อสำเร็จการศึกษาออกจากโรงเรียนไปแล้วก็สามารถนำวิชาความรู้เหล่านี้ไปประกอบอาชีพ ไ้จริง ๆ ซึ่งปัจจุบันนี้ควรจะได้มีการพิจารณาหลักสูตรวิธีสอนในระดับภาคบังคับให้เด็กเรียน วิชาชีพด้วย อาจจะเป็นการช่วยเศรษฐกิจและการหาเลี้ยงชีพของประชาชนไ้ แทนที่เด็กทุกคนจะมุ่งเรียนเพื่อไปศึกษาต่อในสายสามัญระดับสูง ๆ ขึ้นไปแต่เพียงดานเดียวเท่านั้น นอกจากนี้พระราชบัญญัติประถมศึกษายังเป็นการปูพื้นฐานความรู้ของราษฎรทั้งหญิงและชายอย่างทั่วถึงกัน

* ศึกษาธิการมณฑล ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษา การตรวจ และการดำเนินงาน ของโรงเรียนในมณฑลที่ตนรับผิดชอบอยู่ และขึ้นตรงตอกระทรวงศึกษาธิการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 10/35
ความเห็นไ้เด็กชายหญิงเล่าเรียนปนกัน

² พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 38
วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2464 มาตรา 4 หนา 248

³ เจาพระยาธรรมศักดิ์มนตรี การศึกษา วิทยากรย์เล่มที่ 26 พ.ศ. 2468 หนา 441

⁴
๒.

ตลอดพระราชอาณาจักร ช่วยยกระดับความรู้ของเด็กหญิงขึ้นให้เจริญทัดเทียมเท่าเด็กชาย และยังส่งผลถึงการศึกษาระดับมัธยมและอุดมศึกษาคอย ซึ่งทำให้การศึกษาของไทยเราที่ได้ริเริ่มเป็นแบบแผนมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญก้าวหน้ามากขึ้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ในทุกหนทุกแห่งกับอารยประเทศ

บทที่ 3

ผล, บัญชา, อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษาภาคบังคับ
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.1 ผลทางการศึกษาของประชาชน

เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ทำให้จำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะเด็กหญิงซึ่งมีการศึกษาลดลงเด็กชายก็ทวีมากขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งจำนวนครูก็เพิ่มขึ้นควบคู่กัน ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 8 และ 9 การเพิ่มขึ้นของนักเรียนชายหญิงนี้ แสดงว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ส่งเสริมให้พลราษฎรทุกคนมีความรู้ในระดับพื้นฐานอย่างทั่วหน้ากัน และการศึกษาในระดับประถมศึกษานี้จะส่งผลไปถึงการศึกษาระดับสูงขึ้นไปด้วย รวมทั้งจะส่งผลไปถึงฐานะของสตรีในประเทศไทยให้ได้รับการศึกษาสูงเท่าเทียมชายในทุกสาขา อันจะเป็นประโยชน์สำหรับชนรุ่นหลัง เพราะส่วนใหญ่สตรีมักจะเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรธิดามากกว่าชาย ดังนั้น ถ้าสตรีไทยมีความรู้สูงก็สามารถจะอบรมเยาวชนของชาติเหล่านี้ให้เป็นพลเมืองดีได้ในอนาคต และจะเป็นกำลังสำคัญต่อการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมประเทศที่เจริญแล้ว

นอกจากนี้ยังมีผลทำให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติเดิม ๆ ของบิดามารดาและครูปกครอง ที่ไม่เห็นด้วยกับการให้เด็กหญิงได้รับการศึกษา หรือ เรียนร่วมกับเด็กชายโดยเฉพาะโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด ทั้งนี้ เพราะการประกาศใช้พระราชบัญญัติประศึกษามีผลบังคับให้เด็กชายหญิงทุกคนที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์ 7 ปี ถึง 14 ปี ต้องเข้าเรียนในโรงเรียน และจำเป็นต้องเรียนปนกันแบบสหศึกษา เพราะประเทศไทยมีทุนทรัพย์น้อย อีกประการหนึ่ง เมื่อจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นก็ต้องขยายจำนวนโรงเรียนเพิ่มขึ้นตามส่วนควบ แต่สถานที่เล่าเรียนเหล่านี้ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ จึงต้องอาศัยศาลาวัดหรือบริเวณของวัดจัดเป็นสถานที่เรียนไปก่อน ทั้งนี้ เนื่องจากวัดมีอยู่ทุกตำบลแล้ว และไม่ต้องการทุนทรัพย์มากในการจัดหรือดัดแปลงขึ้นเป็นโรงเรียน รวมทั้งคณะสงฆ์ได้เต็มใจช่วยเหลือกิจการของโรงเรียนด้วย ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2468 มีจำนวน

โรงเรียนในพระอารามคิดเป็นร้อยละ 78.84¹ แสดงว่าการศึกษารองไทยกับวัดนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวของกันอย่างใกล้ชิด และวัดยังช่วยส่งเสริมการศึกษาของไทยเราให้เจริญก้าวหน้าออกไปอย่างรวดเร็วทั่วพระราชอาณาจักรอีกด้วย แม้แต่ในปัจจุบันนี้ก็มีโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดเป็นจำนวนมากทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด

ตาราง 8 แสดงจำนวนเพิ่มของโรงเรียน นักเรียน และครู ในระยะเวลา 10 ปี (โรงเรียนรัฐบาล ประชาบาลและราษฎร์)

พ.ศ.	จำนวนโรงเรียน	จำนวนนักเรียนชายหญิงรวมกัน	จำนวนเพิ่มของนักเรียนจากปีก่อน	จำนวนเพิ่มคิดเป็นส่วนร้อย	จำนวนครู	จำนวนเพิ่มของครูจากปีก่อน
2458	3,168	133,445			4,466	
2459	3,293	144,282	10,837	8.12	4,647	181
2460	3,548	160,571	16,289	11.31	4,947	300
2461	3,340	178,052	17,481	10.88	5,275	328
2462	3,459	187,501	9,449	5.30	5,537	262
2463	3,752	201,665	14,164	7.55	6,136	599
2464	4,026	241,508	39,843	19.75	6,945	809
2465	4,488	448,380	206,872	85.66	9,741	2,796
2466	5,204	585,623	137,243	30.60	12,283	2,542
2467	5,725	604,999	19,376	3.31	13,160	877
2468	5,845	624,027	19,028	3.15	13,742	582
จำนวนเพิ่มของนักเรียนใน 10 ปี เป็น 490,582 คน				จำนวนเพิ่มของครูใน 10 ปี เป็น 9,276 คน		

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 18 พ.ศ. 2468 ล.ค. หน้า 5

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 18 พ.ศ. 2468 หน้า 6.

ตาราง 9 แสดงจำนวนเพิ่มของนักเรียนหญิงในระยะ 10 ปี

พ.ศ.	จำนวนนักเรียนหญิง	เพิ่มขึ้นจากปีก่อน
2458	5,396	.
2459	6,600	1,204
2460	7,411	811
2461	11,084	3,673
2462	13,280	2,196
2463	14,630	1,350
2464	24,056	9,426
2465	131,765	107,708
2466	209,658	77,894
2467	218,561	8,903
2468	235,750	17,189

จำนวนเพิ่มของนักเรียนหญิงใน 10 ปีเป็น 230,354 คน

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 18 ด.เค. หน้า 5.

ในปีแรกที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษานั้น มีค่าบิลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติ 2,311 ตำบล จากจำนวนตำบลทั้งสิ้น 5,050 ตำบล คิดเป็นร้อยละ 45.75 และมีอยู่ 5 มณฑล ที่สามารถประกาศการศึกษาภาคบังคับได้ตลอดทุกตำบล คือมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลปัตตานี สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ ไม่ได้ออกประกาศใช้พระราชบัญญัติในปีแรกนี้ เพราะมีปัญหาหลายประการอันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการจัด¹ จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเปลี่ยนแปลงเพิ่มมากขึ้นทุกปี (ดังตาราง 7, 8, 9, 10, 11) และในปี พ.ศ. 2468 (ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีมณฑลนครราชสีมาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งมณฑลที่ประกาศบังคับการศึกษาได้ครบทุกตำบล ส่วนมณฑลกรุงเทพฯ มีตำบลที่ประกาศบังคับการศึกษาน้อยที่สุดเพียง 1.03 เปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะราษฎรในมณฑลกรุงเทพฯ นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสืออยู่แล้ว ตัวอย่างเช่น จังหวัดพระนครไม่มีโรงเรียนประชาบาลเลย มีแต่โรงเรียนใหญ่ ๆ และสำคัญ ๆ ของคณะมิชชันนารีเท่านั้น โรงเรียนราษฎร์ในกรุงเทพฯ จึงมีอยู่มาก² แสดงว่าประชาชนในกรุงเทพฯ สนใจการศึกษา และยินยอมเสียเงินค่าเล่าเรียนให้กับโรงเรียนราษฎร์เหล่านี้ โรงเรียนราษฎร์จึงมีมาก และสามารถดำเนินการอยู่ได้ ดังนั้นสำหรับมณฑลกรุงเทพฯ จึงไม่จำเป็นต้องใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับราษฎรเรียนเหมือนมณฑลอื่น ๆ

อีกประการหนึ่งเจาพระยามรราชเสนาบดีนครบาลไม่เห็นด้วยที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยเหตุผลว่าถ้าประกาศบังคับให้เด็กเรียนหนังสือแล้ว ก็ควรจะให้เรียนโดยไม่ตองเก็บเงินศึกษาฟรี ซึ่งจะเป็นการทำให้ประชาชนทั่วไปรู้สึกเดือดร้อน ฉะนั้น การบังคับให้เด็กเรียนหนังสือในระดับประถมศึกษาสมควรจะให้เรียนฟรี

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2465 หน้า 2.

* อุปสรรคสำคัญในการจัดการศึกษาภาคบังคับของมณฑลกรุงเทพฯ นั้น ไม่มีหลักฐานอ้างอิงใดชัดเจนว่ามีอุปสรรคอะไรบาง และปัญหาเรื่องมณฑลนี้ก็เป็นปัญหาที่หยิบยกมาประชุมต่อในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 ล.ก. หน้า 15.

ถ้ารัฐยังจัดทำไม่ได้ก็ยังไม่สมควรจะประกาศบังคับการศึกษา¹ ดังนั้น การศึกษาภาคบังคับจึงยังมิได้ประกาศใช้ในกรุงเทพฯ ๓ ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 นี้ นอกจากจะเป็นการขยายการศึกษาระดับพื้นฐานของชาติให้กว้างขวางมากขึ้นแล้ว ยังช่วยส่งเสริมให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเจริญแพร่หลายควบคู่กัน ดังความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า

".....บัดนี้กำลังรู้สึกกันมากแล้ว เป็นเหตุเพราะความเจริญแห่งบ้านเมืองเดินเร็ว ความต้องการคนมีประเภทวิชาพิเศษต่าง ๆ สำหรับใช้ในกระทรวงทบวงกรมทั้งหลายทวีขึ้นโดยรวดเร็ว แต่สัณฐานสามัญศึกษาซึ่งใช้อยู่จำกัดตัว การขยายไม่เร็วทันความต้องการจึงเกิด supply ไม่ทัน demand ขึ้น การที่จะให้มีนักเรียนมัธยมพอกับต้องมีนักเรียนประถมมากขึ้นจนพอส่วนกัน เมื่อโรงเรียนประถมสำหรับเลี้ยงโรงเรียนมัธยม ๆ สำหรับเลี้ยงโรงเรียนอุดมคตินี้ demand ของบ้านเมืองต้องการคนประเภทวิชาที่เรียนจบอุดมศึกษามากขึ้น การศึกษาชั้นประถม มัธยม และอุดม จึงเป็น supply ก็ต้องแบ่งออกไปให้ทันกัน ความเจริญแห่งบ้านเมืองจึงจะไม่ตอ้งชัก" ²

ฉะนั้น การศึกษาภาคบังคับซึ่งเป็นการศึกษาพื้นฐานของคนทั้งประเทศจึงจำเป็นที่จะต้องเร่งขยายออกไปให้กว้างขวาง เพราะจะส่งผลถึงการศึกษาระดับสูง และเป็นกำลังอันสำคัญยิ่งของการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญทัดเทียมประเทศอื่น ๆ ควบ

เมื่อการศึกษาระดับต่าง ๆ ขยายตัว ในปี พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวงศ์ขลานครินทร์ (ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งกรมขุน) ให้เป็นข้าหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป (Inspector-General of Education) เพราะทรงพระราชดำริว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ.2/4
เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ๓

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/2
เรื่อง พระราชบัญญัติบังคับเด็กให้เข้าเรียน

"...., ประถมศึกษาอื่น เป็นการศึกษานานพอควรได้แพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาจักร ส่วนมัธยมศึกษาได้ขยายขึ้นโดยลำดับ อีกชั้นมหาวิทยาลัยก็กำลังขยายขึ้นตามส่วน แต่การศึกษาชั้นต่าง ๆ นี้ จำต้องติดต่อกลมกลืนกันเป็นรูปโครงอันเหมาะ จึงจะได้ผลสมความประสงค์ของการศึกษาแห่งชาติ และการที่จะให้สมประสงค์เช่นนี้ จำต้องตั้งตำแหน่ง ขาดหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไปขึ้นในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นตำแหน่งเทียบเสมอนับอธิบดี ซึ่งเรียกในภาษาอังกฤษว่า Inspector - General of Education มีหน้าที่ตรวจตราแนะนำการศึกษาทั่วไป และสืบข่าวคราวทั้งในประเทศและนอกประเทศ เลือกเฟ้นเพื่อนำมาใช้ให้การศึกษาของประเทศเราเดินทันสมัย...."¹

จากสถิติต่อไปนี้ เป็นเครื่องยืนยันว่าการศึกษาในระดับสูงได้ขยายจำนวนทวีมากขึ้นหลังจากที่ประกาศใช้การศึกษาภาคบังคับแล้ว

¹ กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 3/15
เรื่องตั้งขาดหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป

ตาราง 10 จำนวนนักเรียนมัธยมในโรงเรียนรัฐบาล ตั้งแต่ พ.ศ. 2459 — 2468

พ.ศ.	มัธยมศึกษา		
	ตอนต้น	ตอนกลาง	ตอนปลาย
2459	6,852	1,767	139
2460	7,636	1,770	178
2461	8,163	1,911	224
2462	8,357	2,266	237
2463	8,891	2,723	273
2464	10,023	3,256	340
2465	10,354	3,519	360
2466	11,605	3,739	448
2467	12,269	4,186	587
2468	12,800	4,535	754

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 — 18 พ.ศ. 2464 — 2468

ตาราง 11 จำนวนคำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา
เดือนมีนาคม พ.ศ. 2464

มณฑล	จำนวนคำบลในมณฑล	จำนวนคำบลที่ประกาศใช้ พ.ร.บ.แล้วตั้งแต่ มี.ค. 2464	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	487	—	—
อยุธยา	548	14	2.5
นครชัยศรี	232	61	26.2
ราชบุรี	361	115	31.8
ปราจีนบุรี	277	113	40.7
จันทบุรี	142	30	21.1
นครสวรรค์	226	121	53.5
พิษณุโลก	270	162	60
มหาสารคาม	227	45	19.8
พัยัพ	342	248	72.5
นครราชสีมา	188	27	14.3
อุดร	343	343	100
อุบลราชธานี	376	27	7.1
ร้อยเอ็ด	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	150	150	100
นครศรีธรรมราช	289	289	100
ภูเก็ต	257	231	89.8
ปัตตานี	220	220	100
รวมทั้งราชอาณาจักร	5,050	2,311	45.76

ตาราง 12 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2465

มณฑล	จังหวัด	อำเภอ	จำนวนตำบล		
			ทั้งหมด	ประกาศใช้ พ.ร.บ.แล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพฯ	6	48	484	—	—
อยุธยา	7	38	548	20	3.6
นครราชสีมา	3	15	231	61	26.4
ราชบุรี	5	23	362	231	63.8
ปราจีนบุรี	5	21	279	113	40.5
จันทบุรี	3	11	142	30	21.3
นครสวรรค์	5	24	225	133	59.1
พิษณุโลก	7	23	266	163	61.3
มหาสารคาม	3	18	233	142	60.0
พัยัพ	4	32	344	331	96.2
นครราชสีมา	3	17	185	27	14.6
อุตร	6	30	343	343	100
อุบลราชธานี	3	25	378	27	7.1
ร้อยเอ็ด	3	20	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	3	14	150	150	100
นครศรีธรรมราช	3	17	289	289	100
ภูเก็ต	7	25	259	249	96.1
ปัตตานี	4	20	220	220	100
รวม	80	421	5,053	2,644	52.20

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2465 หน้า 3

ตาราง 13 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2466

มณฑล	จังหวัด	อำเภอ	จำนวนตำบล		
			ทั้งมณฑล	ประกาศใช้ พ.ร.บ.แล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	6	48	484	5	1
อยุธยา	7	38	548	157	29
นครชัยศรี	3	15	231	107	46
ราชบุรี	5	23	362	293	80
ปราจีนบุรี	5	21	279	140	50
จันทบุรี	3	11	142	60	43
นครสวรรค์	5	24	225	167	74
พิษณุโลก	7	23	266	229	86
มหาสารคาม	3	18	233	165	71
พายัพ	4	32	344	331	96
นครราชสีมา	3	17	185	89	48
อุดร	6	30	342	342	100
อุบลราชธานี	3	25	378	300	80
ร้อยเอ็ด	3	20	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	3	14	150	150	100
นครศรีธรรมราช	3	17	289	289	100
ภูเก็ต	7	25	259	250	96
ปัตตานี	4	20	219	219	100
รวม	80	421	5,051	2,408	67.30

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 พ.ศ. 2466 หน้า 45.

ตาราง 14 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2467

มณฑล	จังหวัด	อำเภอ	จำนวนตำบล		
			ทั้งหมด	ประกาศใช้ พ.ร.บ.แล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	6	48	487	5	1.02
อยุธยา	7	38	548	247	45.07
นครชัยศรี	3	15	232	112	48.27
ราชบุรี	5	23	371	313	84.36
ปราจีนบุรี	5	23	266	140	52.63
จันทบุรี	3	11	138	80	57.97
นครสวรรค์	5	22	221	181	81.90
พิษณุโลก	7	23	269	244	90.70
มหาสารคาม	3	18	222	171	77.02
พัยัพ	4	32	341	231	97.06
นครราชสีมา	3	17	188	91	48.41
อุดร	6	30	335	335	100
อุบลราชธานี	3	25	371	361	97.30
ร้อยเอ็ด	3	20	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	3	14	150	150	100
นครศรีธรรมราช	3	17	287	287	100
ภูเก็ต	7	25	254	247	97.24
ปัตตานี	4	20	215	215	100
รวม	80	421	5,010	3,625	72.35

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 17 พ.ศ. 2467 หน้า 33.

ตาราง 15 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว
(นับถึงวันสิ้นปี พ.ศ. 2468).

มณฑล	จังหวัด	อำเภอ	จำนวนตำบล		
			ทั้งมณฑล	ประกาศใช้ พ.ร.บ. แล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	6	48	487	5	1.03
อยุธยา	7	38	550	308	56.00
นครชัยศรี	3	15	238	120	50.42
ราชบุรี	5	23	365	318	87.12
ปราจีนบุรี	5	23	262	155	59.16
จันทบุรี	3	11	138	80	57.97
นครสวรรค์	5	22	228	184	80.70
พิษณุโลก	7	23	269	255	94.80
มหาสารคาม	3	18	223	184	82.50
พายัพ	4	32	341	333	97.65
นครราชสีมา	3	17	187	187	100
อุตร	6	30	321	321	100
อุบลราชธานี	3	25	371	361	97.30
ร้อยเอ็ด	3	20	115	115	100
สุราษฎร์ธานี	3	14	150	150	100
นครศรีธรรมราช	3	17	285	285	100
ภูเก็ต	6	23	223	216	96.86
ปัตตานี	4	20	215	215	100
รวม	79	419	4,968	3,792	76.33

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 18 พ.ศ. 2468 หน้า 42.

หมายเหตุ : มณฑลอุดรลดลง 14 ตำบล มณฑลนครศรีธรรมราชลดลง 2 ตำบล

มณฑลภูเก็ตลดลง 31 ตำบล

3.2 ผลทางความป็นนำหึงใจเดียวกันของประชาชน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะให้ประชาชนทุกคนในประเทศไทยเกิดความรักชาติ และมีความรู้สึกเป็นนำหึงใจเดียวกัน โดยเฉพาะต้องการให้ชาวจีนและลูกหลานจีนเกิดความผสมกลมกลืนชาติ (assimilation) เป็นคนไทย โดยนโยบายทางการศึกษาเขาช่วย เพราะทรงเห็นว่าคนจีนในเมืองไทยนั้นมั่งคั่งลูกหลานเล่าเรียนแต่หนังสือจีน จึงทำให้ขาดความรักและความรู้สึกเป็นคนไทย ดังจะเห็นจากบทความเรื่องถูกบังคับให้เป็นจีนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

".....ข้าพเจ้ากับสหายอีกหลายนายด้วยกันได้นั่งและยืนอยู่ที่โถงถนนหลวงแห่ง 1ได้มีรถมาคันหนึ่ง บรรทุกเด็กหลายคนซึ่งแต่งตัวเป็นนักเรียนจีน คือ เสื้อกางเกงสีทึบดำ หมวกแถบสีทึบดำ เด็กเหล่านี้พูดภาษาไทยกัน และพูดอย่างชัด ใซดอยคำและศัพท์ทาง ๆ เหมือนเด็กไทยเราไม่มีผิดเลย แต่เด็กเหล่านี้ถูกจับส่งเข้าโรงเรียนจีนให้เรียนหนังสือจีน ไม่ใช่หนังสือไทย เด็กเหล่านี้ถาปลอยให้ล้อกลไคตามใจ ใครจะสงสัยบ้างหรือว่าเขาจะเลือกเป็นอะไร คงเลือกเป็นไทยทั้งนั้น แต่ผู้ใหญ่ของเขาต้องการให้เขาเป็นจีน และบังคับให้เขาเป็นจีน ดังนั้นท่านจะเห็นประการใด....."

พระบรมราชโองบายที่จะผสมกลมกลืนลูกหลานจีนในประเทศไทยให้เป็นไทยนั้น ใคอาศัยการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญคานหนึ่ง ดังความเห็นของนายเกรียง เอี่ยมสกุล ว่า

".....ชาวจีนในประเทศไทยมีโอกาสกลายเป็นคนไทยได้ ในช่วงลูกหรือหลานจีน แตกต่างจากชาวจีนในประเทศอื่น ๆ ปัจจัยเรื่องนี้มีหลายประการ แต่ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดคือเรื่องการศึกษา....."

¹ ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคบันทึกหะพิมพ์อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุวรรณกิจชำนาญ วันที่ 24 ตุลาคม 2498 หน้า 66.

² เกรียง เอี่ยมสกุล ลูกจีนในประเทศไทย หน้า 49

กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2461 เพื่อจัดวางระเบียบการปกครองของโรงเรียนราษฎร์ให้รัดกุม¹ เพื่อควบคุมโรงเรียนจีนในขณะนั้นด้วย โดยมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชาวจีนพอสรุปได้ดังนี้

1. โรงเรียนราษฎร์จะต้องจัดสอนนักเรียนในหอาน เขียน และเข้าใจภาษาไทยได้โดยคล่องแคล่วพอสมควร และจะต้องจัดให้นักเรียนได้ศึกษาหน้าที่ของพลเมืองที่ดี ปลูกความจงรักภักดีแก่ประเทศไทย และมีความรู้ในวิชาภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์² ของชาติด้วย

2. ครูที่สอนในโรงเรียน จะต้องมีความรู้ภาษาไทย พุทธ อาน และเขียนได้เพื่อประโยชน์ในการอบรมสั่งสอนนักเรียน³

3. ครูใหญ่จะต้องได้วุฒิประกาศนียบัตรครุบาล หรือประกาศนียบัตรมัธยมปีที่ 6 หรือเทียบเท่า และจะต้องมีความรู้ภาษาไทยพูดได้พอสมควร⁴

จากบทบัญญัติข้างต้นนี้เป็นการบังคับให้โรงเรียนราษฎร์ทุกแห่งต้องจัดสอนภาษาไทยแก่นักเรียน รวมทั้งตัวครูสอนก็จะต้องมีความรู้ภาษาไทย อันเป็นการบังคับให้ครูจีนต้องขวนขวายหาวิชาความรู้ภาษาไทย และสร้างความผสมกลมกลืนในตัวครูจีนให้เป็นไทยอีกด้วย นอกจากนี้ โรงเรียนราษฎร์จะต้องจัดสอนนักเรียนในวิชาหน้าที่พลเมือง เพื่อปลูกฝังความ

¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 35 (แผนกกฎหมาย) คำปรารภในการประกาศใช้พระราชบัญญัติ หน้า 110

² กรมวิสามัญศึกษา "โรงเรียนราษฎร์เพื่อสอนภาษาจีน" เอกสารกรมวิสามัญศึกษา ฉบับที่ 7 หน้า 8

³ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 35 ล.ค. มาตรา 14 หน้า 116

⁴ ฎ. มาตรา 17 หน้า 118

⁵ ฎ. มาตรา 4 หน้า 112

จงรักภักดีต่อประเทศไทย สอนให้รู้สภาพภูมิประเทศ ประวัติศาสตร์ และพงศาวดารไทย เพื่อต้องการให้เด็กจีนเป็นพลเมืองที่ดี รู้สภาพภูมิประเทศและประวัติความเป็นมาของชาติไทย นานไปความรู้สึกที่ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชาติไทยก็จะบังเกิดขึ้น เป็นการสร้างหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจร่วมกัน และความรู้สึกร่วมกันเช่นนี้ย่อมจะเกิดผลดีแก่ประเทศชาติ¹

นอกจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 แล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2464 กระทรวงศึกษาธิการยังได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับ โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ ต้องจัดสอนนักเรียนที่อายุอยู่ในเกณฑ์ 7 ปี ถึง 14 ปี ให้เรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ หรือหลักสูตรอื่นที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบเท่ากับหลักสูตรประถมศึกษา² หลักสูตรกระทรวงกำหนดให้สอนและสอบวิชาต่าง ๆ ควบภาษาไทยทั้งหมด สำหรับหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาอนุญาตให้สอนใดเป็นราย ๆ นั้น ก็คือหลักสูตรที่มีวิชาภาษาต่างประเทศเพิ่มเติมจากวิชาภาษาไทย ทั้งนี้กระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงไว้ว่า

".....การที่จะให้ใช้หลักสูตรอื่นใดก็เพื่อในบางหมู่บางคณะที่มีความต้องการสอนวิชาบางอย่างโดยเฉพาะ มีโอกาสจะเรียนวิชานั้น ๆ ใดด้วย เช่น โรงเรียนในหมู่ชาวจีน เขาจะขอสอนภาษาจีนควบก็ได้อีก ถ้าไม่เป็นการเสียหยาดังวิชาอื่นที่เขาต้องการแล้ว ก็ยอมผ่อนผันให้ แต่อย่างไรก็ดีจะต้องวินิจฉัยเป็นราย ๆ ไป....."³

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษานี้ มีผลให้โรงเรียนราษฎร์รวมทั้งโรงเรียนจีนจะต้องสอนภาษาไทย สัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง⁴ และสอนวิชาต่าง ๆ เป็นภาษาไทย

¹ ณรงค์ พวงพิศ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 102.

² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 มาตรา 6 หน้า 246.

³ คำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 หน้า 5 - 6.

⁴ Victor Purcell, The Chinese in Southeast Asia, pp. 143

ตามหลักสูตรประถมศึกษาในโรงเรียนเป็นเวลา 3 ปี ถึง 5 ปี (คือนักเรียนหญิงการศึกษาภาคบังคับกำหนดให้เรียน 3 ปี สำหรับนักเรียนชายที่เรียนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 แล้ว ไม่ประสงค์จะเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา ต้องเรียนวิชาชีพต่ออีก 2 ปี เป็น 5 ปี) ฉะนั้น โอกาสที่โรงเรียนจีนจะสอนภาษาจีนจึงมีน้อยลง และถ้าโรงเรียนจีนที่รับเด็กในเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติ แต่ไม่ปฏิบัติตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการแล้ว เด็กที่จบจากโรงเรียนเหล่านี้จะไม่ได้รับประกาศนียบัตรประถมศึกษา และจะมีความผิดควย รวมทั้งไม่สามารถเข้าเรียนต่อในระดับสูง ๆ ขึ้นไปได้อีก¹

ฉะนั้น พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จึงเป็นการบังคับให้คนจีนเรียนภาษาไทยโดยทางอ้อม เพราะเหตุว่าถ้านักเรียนรู้อาษาไทยดีแล้ว ก็จะสามารถเข้ากับคนไทยได้ง่าย พูดกันรู้เรื่อง เกิดความเข้าใจต่อกัน และทำให้ลูกหลานจีนกลายเป็นไทยได้² โดยอาศัยโรงเรียนเป็นที่ปลูกฝังความรักชาติไทย รักคนไทย และเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความรักใคร่กลมเกลียวช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สิ่งเหล่านี้จะก่อให้เกิดความสงบสุขภายในประเทศ³

ผลของพระราชบัญญัติประถมศึกษานอกจากทำให้ชาวจีนในประเทศไทยได้เรียนรู้อาษาไทย และวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการที่กำหนดไว้เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นคนไทยและรักในประเทศชาติแล้ว พระราชบัญญัตินี้ยังส่งผลบังคับไปถึงชาวไทยอิสลาม ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย ที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีนับถือศาสนาแตกต่างไปจากประชาชนส่วนใหญ่ ให้เรียนรู้อาษาไทยและวิชาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ เช่นเดียวกับชาวจีนควย เพื่อให้มีความรู้ ความฉลาด ประพฤติตัวเป็นพลเมืองดี และปลูกฝังความรักชาติ และถ้าประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรมีการศึกษาดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง

¹ พิชัย รัตนพล วิวัฒนาการการควบคุมโรงเรียนจีน หน้า 74 .

² ณรงค์ พวงพิศ ด.ก. หน้า 102.

³ Walter F. Vella, Vajiravudh of Thailand, Traditional Monarch and Modern Nationalist, pp. 9 - 10.

ถึงความเห็นของอธิบดีกรมตำรวจพระนครบาลและตำรวจภูธร (นายพลโทหม่อมเจ้าคาร์บ) เสนอ
ไปยังคัมภีร์เด็กอิสลามทองเวียนหนังสือว่า

".....เรื่องพลเมืองซึ่งเดิมเป็นแขกมะลายู แต่ได้กลายเป็นคนไทยแล้ว และยังคง
ถือศาสนาอะหะหมัดอยู่ คนจำพวกนี้มีจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยมากเป็นคนไม่มีความรู้หนังสือไทย
และเลข...บุตรหลานของเขาที่ยังเป็นเด็กอยู่ส่วนมากไม่มีผู้ใดส่งเขาโรงเรียนใด ๆ นอกจาก
เรียนคัมภีร์ทางศาสนาของเขา....."

อนึ่ง เมื่อเขาเป็นพลเมือง ความโง่เขลาเพราะขาดการศึกษา บ้างครั้งทำให้เห็น
ผิดเป็นชอบได้..... คนจำพวกนี้จะไม่ทำความเจริญให้ชาติบ้านเมือง กลับเป็นโจรผู้ร้ายเสีย
โดยมาก มีส่วนคือผู้ก่อการกำเริบ..... เห็นว่าการจะแก้ไขให้ดีขึ้นก็ควรบังคับให้เรียน
วิชาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ เช่นจีนที่แก้ไขมาแล้ว..... โรงเรียนแขกมะลายูมี
จำนวนไม่น้อยกว่าโรงเรียนจีน ถ้าโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการคิดหาทางบังคับให้เขา
ใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาได้แล้ว จะเป็นประโยชน์ในภายหน้าเป็นอันมาก....."¹

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ก็ได้แสดงความเห็น
เพิ่มเติมอีกว่า

✓ "..... การที่จะป้องกันเด็กมิให้เกเร เพราะปราศจากการเล่าเรียนเที่ยวเพเล่พาน
อยู่เช่นตัวอย่างเด็กแขกนั้น เพียงพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรหาป้องกันได้ตลอดไม่ ต้อง
อาศัยพระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับให้เรียน....."²

ดังนั้นพระราชบัญญัติประถมศึกษาจึงมีผลบังคับเด็กที่อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับทุกคน
ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ซึ่งอาศัยอยู่ทั่วพระราชอาณาจักร ต้องเข้าเรียนหนังสือตาม
หลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ทุกประการ เพื่อให้เรียนรูและประพฤติปฏิบัติตัวเป็น
คนดี สามารถอ่านเขียนหนังสือไทยได้ สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของพลเมืองทั้ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/5

เรื่อง พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ประเทศ โดยใช้การศึกษาภาคบังคับ และหลักสูตรประถมศึกษาเข้าจัดดำเนินงาน ดังเช่น หลักสูตรระบุให้สอนจรรยาแก่นักเรียน มิได้เจาะจงบังคับให้สอนเฉพาะศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติแต่เพียงศาสนาเดียว แต่ใควางไวกว้าง ๆ ว่าให้สอนจรรยา จึงไม่เป็นการขัดต่อลัทธิศาสนาอื่น ๆ ที่มีราษฎรนับถืออยู่ในประเทศแต่อย่างใด ดังประกาศของกระทรวงศึกษาธิการเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2467 ว่า

".....การจัดเพื่อการศึกษาแก่เด็กตามพระราชบัญญัติ¹ (พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464) จึงต้องระมัดระวังในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาให้มาก เหตุควรวรรณประศาสน์นโยบายของเราจะไม่มุ่งจะบังคับใครในเรื่องศาสนาอยู่แล้ว ทั้งการเกณฑ์หัวหน้าตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว ก็จะไม่ให้ขึ้นชื่อว่าเกณฑ์มาเพื่อขัดลัทธิศาสนาของใครหมด การเกณฑ์นั้นจึงจะเกณฑ์ได้ทั่ว สมความมุ่งหมายของบทกฎหมาย หลักสูตรประถมศึกษาอันเป็นหลักสูตรบังคับสำหรับพระราชบัญญัติประถมศึกษา จึงมิได้บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรรยา ซึ่งเหมาะแก่หน้าที่พลเมือง และให้ประพฤติใฝ่จริง สำหรับชนคณะใดก็ยกหลักศาสนาของตนนั้นมาเป็นเครื่องช่วยได้.....

ขอให้เป็นที่เข้าใจว่าไม่ใช่จะให้โรงเรียนละเลยการศึกษา..... แต่จะให้โรงเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นโรงเรียนศาสนา เราจะเพาะปัญหายุ่งยาก และเปลืองเงินมาก จัดไม่ได้ การขัดลัทธิศาสนาของคนเป็นเหตุกระทบกระเทือนถึงการเมือง และเป็นเหตุให้คนปรารถนาขัดการเกณฑ์ให้เป็นเลศยกขึ้นอ้าง ซึ่งจะเป็นการเสียทางของพระราชบัญญัติประถมศึกษา¹หมด"

ฉะนั้น หลักสูตรประถมศึกษาจึงส่งผลให้ราษฎรในประเทศไทยเกิดความเข้าใจและรักใคร่สามัคคีกันไม่เลื่อมว่าเป็นศาสนาใด ๆ ก็ตาม ย่อมถือว่าเป็นพลเมืองไทยและต้องมีส่วนช่วยสร้างประเทศชาติให้เจริญยิ่งขึ้นไปควย ดังขอแนะนำของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการกล่าวไว้ว่า

".....บรรดาผู้ที่เป้นเจ้าของประเทศสยาม ก็คือชาวสยาม จะเป็นชาติอะไรก็ศาสนาอะไรก็ได้ ชาติหรือศาสนาไม่ใดขัดลัทธิชาวสยามจากประเทศสยามของตน.....

¹ กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร บ. 1.3/4

การศาสนาเราจะคงอุทิศทุนบำรุงไม่เลือกศาสนาใด ๆ ตามรัฐประศาสนนโยบาย
ของประเทศสยามรังเกียจแต่คนไม่มีศาสนาเท่านั้น.....

ชาวสยามมีหลายชาติหลายภาษา และนับถือศาสนาต่างกัน พระเจ้าแผ่นดินที่ทรง
ปกครองไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินก็ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาตามสมควรแก่ที่ทรงเป็นพระราชธุระใด
.....แสดงว่ารัฐบาลก็ดี พระเจ้าแผ่นดินก็ดี ไม่นับชาติ ศาสนาว่าเป็นเครื่องแยกชาวสยาม
ให้เป็นชาวต่างประเทศไปใด เพราะอย่างไร ๆ ก็เป็นเจ้าของด้วยกัน.....

รัฐบาลสยามใช้หนังสือไทยเป็นหนังสือราชการ ชาวสยามที่เป็นชาติอื่น ๆ ควรจะต้องรู้
เพื่อไม่ให้ใครตกคามินหรือหลอกลวงกัน..... รัฐบาลจึงอุทิศทุนการศึกษาคือ ให้ความรู้อันเป็น
ความรู้กว้าง ๆ ความรู้กลาง ๆ ให้แก่พลเมืองผู้เป็นชาวสยามด้วยกัน เพื่อมีความรู้ความฉลาด
เท่าเทียมกัน จะได้ยังบริพัตรหรือช่วยกันปกครองประเทศของตน (คือสยาม) ให้เจริญยิ่ง ๆ
ขึ้นไปหรือเสมอประเทศของชาวอื่น ๆ"

✓ กล่าวได้ว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษาจะส่งผลให้ประชาชนทั้งประเทศเกิดความรู้สึก
เป็นพวกเดียวกัน ไม่แตกแยกกันเป็นชนกลุ่มน้อย ๆ สร้างความผสมกลมกลืนในหมู่ชาวจีน
ชาวไทยอิสลาม รวมทั้งประชาชนในเขตต่าง ๆ ที่มีภาษาถิ่นแตกต่างไปจากภาคกลาง ให้
เกิดการรวมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว โดยให้หลักสูตรและหนังสือแบบเรียนตามที่กระทรวง
ศึกษาธิการ เป็นผู้กำหนดให้เรียนเหมือนกันหมดทั่วพระราชอาณาจักร ยกเว้นแต่หนังสือภาษาจีน
หรือภาษาอิสลาม กระทรวงจะอนุญาตให้สอนเป็นบางโรงเรียน ตามแต่จะพิจารณาเห็นสมควร
ทั้งนี้เพื่อสร้างความสามัคคีกลมเกลียว และเป็นนโยบายอุดหนุนด้วยกับชาวจีนและชาวไทยอิสลาม
ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าถูกบีบบังคับต้องเรียนภาษาไทยเท่านั้น และ
เป็นนโยบายคานการปกครองที่จะมีให้ชาวจีน ชาวไทยอิสลาม และประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ
เกิดการแตกแยกกัน แต่ต้องการจะสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวสิ่งเดียวกัน นั่นคือ องค์พระมหากษัตริย์
และประเทศไทย

1 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หนังสือบรรณวิถีกาแนะนำเรื่องจัดการศึกษามณฑลพายัพ

3.3 ผลทางการเมืองการปกครอง

นโยบายด้านรัฐศาสตร์เป็นหัวใจสำคัญยิ่งที่จะทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง และสงบเรียบร้อย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครองบ้านเมือง และในทางการเมืองนั้น จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาเป็นหลัก คือมีครูสั่งสอนอบรมราษฎรชายหญิงให้มีความรู้ความสามารถ ประกอบอาชีพ และมีนิสัยเป็นพลเมืองดี ชาตึกจะมั่นคงอยู่ได้ พลเมืองจะประพฤติดีไม่เป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดม ราษฎรมีกำลังร่างกายแข็งแรง ท้ามาหาเกินโดยปกติสุข¹ นอกจากนี้ การศึกษายังเป็นเครื่องมือช่วยกล่อมเกลาคิดใจราษฎรให้รักในประเทศชาติ และเทิดทูลองค์พระมหากษัตริย์อันเป็นเครื่องมือคิดร่วมกันของราษฎรทั้งประเทศอีกด้วย ดังเช่นการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ซึ่งเป็นมณฑลหนึ่งที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาโคตรมทุกตำบลในปีแรกที่ประกาศ ทั้งนี้จากความเห็นของสมุหเทศาภิบาลมณฑลชอรองให้มีการบังคับราษฎรของมณฑลปัตตานีเขาเรียนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อที่จะเป็นประโยชน์ต่อการปกครองไว้ว่า

".....ข้าพเจ้ายังเห็นว่าควรจัดเป็นการศึกษาบังคับ คือบังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานเขาเรียน เพราะวิธีและทางการซึ่งจะอนุโลมให้บังคับกันทางอ้อมโดยไม่มีหลักอะไรเป็นเครื่องยึดถือ เมื่อราษฎรหัวค้อนไม่ยอมส่งบุตรเขาเล่าเรียนแล้ว จะเอาอะไรมาบังคับ

การปกครองในมณฑลปัตตานี รู้สึกได้แน่นอนว่าจะสะดวกและเรียบร้อยได้ก็เมื่อการศึกษาเจริญแล้ว จึงควรจัดโดยสำหรับคนทางศาสนาและภาษาเช่นนี้ ทำอะไรควรทำให้จริงจังและมีหลัก เพราะฉะนั้น ความเห็นข้าพเจ้ามีอยู่อย่างเดียวที่เห็นว่า ออกกฎหมายบังคับกับคนเขาเรียนเท่านั้น....."²

จากความเห็นของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีกล่าวได้ว่า มณฑลซึ่งมีประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและใช้ภาษาแตกต่างไปจากภาษาไทยแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องประกาศ

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2462 หน้า 42.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/5

ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีชอรองใหม่พระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา พ.ศ. 2461

พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับราษฎร เขาเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ให้เรียน
อ่าน เขียน และพูดภาษาไทย เพื่อปลูกฝังความรู้สึกเป็นคนไทย รักชาติไทย และไม่ให้เกิด
ความแตกแยกว่าเป็นชนต่างชาติซึ่งเขามาเพียงแต่อาศัยทำมาหากินอยู่ในแผ่นดินไทยเท่านั้น
แต่ต้องการให้การศึกษาเป็นเครื่องช่วยสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และสร้างความรู้สึก
ชาตินิยมให้เกิดขึ้นแก่ราษฎรตลอดพระราชอาณาจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเป็นประโยชน์ต่อ
การปกครองในมณฑลทางภาคใต้ ดังขอแนะนำของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า

"การจัดการปกครองของมณฑลปัตตานี จัดเป็นหลักแน่นแฟ้นไม่ให้เป็นเขาเป็นเรา
ถึงคนเขลาเข้าใจในบัดนี้ จัดสำเร็จได้ด้วยการวางหลักการศึกษาให้.....

การจัดการศึกษาสำหรับมณฑลปัตตานี เพื่อให้ประชาชนรู้จักเคารพนับถือประเทศบ้านเมือง
ของตนและไม่ถือเป็นเขาเป็นเราหรือเพื่อสะดวกแก่การปกครอง จะต้องชี้แจงความจริงให้เขาใจ
ว่า.....ชาวสยามมีหลายชาติหลายภาษาและนับถือศาสนาต่างกัน พระเจ้าแผ่นดินที่ทรง
ปกครองไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินก็ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนา..... เช่นให้มีหัวหน้าของสุเหร่า ให้ที่คิน
บานเรือนแก่ศาสนาคริสต์ เคียน อุทหนุนพระอาราม แสดงว่ารัฐบาลก็ พระเจ้าแผ่นดินก็
ไม่รังเกียจ ศาสนา ว่าเป็นเครื่องแยกชาวสยามให้เป็นชาวต่างประเทศไปได้ เพราะ
อย่างไร ๆ ก็เป็นเจ้าของด้วยกัน อะไรที่จะให้ชาวสยามมีความรู้ ความเจริญในส่วนกำลังร่างกาย
วิทยาศาสตร์ อันเป็นเครื่องประกอบอาชีพ ประกอบความเจริญของชาวสยามได้ ก็อุทหนุน
เสมอเหมือนกัน..... การบังคับให้คนเรียนหนังสือ ให้เรียนเลข เรียนจรรยา ฝึกหัดกำลัง
กายให้แข็งแรงทนทานต่อโรคภัยเหล่านี้ เป็นทางส่งเสริมให้ชาวสยามเจริญก้าวหน้า ไม่ใช่
บังคับให้ลุ่มจม หรือดูหมิ่นประมาท....."

สำหรับการศึกษาในมณฑลปัตตานีนี้ปรากฏว่าได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา
ตลอดทุกตำบล เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 ด้วยเหตุผลที่จะให้ราษฎรได้ศึกษาเล่าเรียน

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี บรรยายคำแนะนำเรื่องจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี
อ.ก. หน้า 1 - 7.

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 อ.ก. หน้า 3.

หนังสือไทย สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และความรักในประเทชาติ แต่เมื่อประกาศบังคับเด็กให้เขาเรียน ราษฎรพากันเคียดแค้นเคียดแค้นมาก และพากันคัดค้านขัดขวางไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ อันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการดังนี้

1. ประชาชนไม่นิยมส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ เพราะยังไม่เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา กลับเห็นว่าตนต้องเสียประโยชน์ซึ่งเคยอาศัยเด็กช่วยทำงานต่าง ๆ ไปด้วย
2. ระยะทางที่เด็กต้องเดินทางระหว่างบ้านกับโรงเรียนนั้น บางแห่งอยู่ห่างไกลกันมากและสร้างควมลำบากแก่ผู้ปกครองที่ต้องเป็นภาระรับส่งเด็ก
3. รายได้และรายจ่ายของโรงเรียนไม่สมดุลกัน เนื่องจากรายได้ในแต่ละปีนั้นน้อยกว่ารายจ่าย จึงทำให้ไม่สามารถจ้างครูมาสอนนักเรียนได้เพียงพอ ปรากฏว่าบางแห่งมีจำนวนครูเฉลี่ย 1 คนต่อนักเรียน 100 คน ฉะนั้น ผลของการเรียนการสอนจึงไม่ได้เกิดเท่าที่ควร เช่น เด็กที่ถูกบังคับให้มาเรียน 1 หรือ 2 ปีแล้ว ยังไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ บิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กจึงไม่เห็นความสำคัญ และความจำเป็นของการเรียนแต่อย่างใด
4. ชาวอิสลามมีความเชื่อเรื่องศาสนาว่า เด็กมลายูอายุระหว่าง 10 ปีขึ้นไป ต้องบังคับให้เรียนคัมภีร์ โกทรานจากโต๊ะหะยีเสียก่อน จึงจะเรียนวิชาอย่างอื่นได้ แต่เมื่อเด็กชาวมะลายูในมณฑลปัตตานีถูกบังคับให้เขาศึกษาวิชาหนังสือไทยในโรงเรียนประชาบาล ผู้ปกครองโดยมากย่อมเห็นว่าเป็นการผิดกันทางศาสนา เพราะทำให้ไม่มีเวลาพอที่เด็กจะเรียนคัมภีร์ทางศาสนาได้ และเป็นการขัดขวางการศึกษารวมทั้งผลประโยชน์สำหรับโต๊ะหะยีด้วย

5. ความเชื่อของชาวอิสลามในเรื่องศาสนาและคตินิยม รังเกียจที่จะให้เด็กหญิงที่อายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไปสมาคมกับชาย และถ้าเป็นคนต่างศาสนาด้วยแล้วถือว่าเป็นมาปอย่างยิ่ง

6. ราษฎรที่เป็นชายฉกรรจ์ไม่พอใจที่ถูกเก็บเงินศึกษาพลีคนละ 1 บาท¹ เมื่อการจัดการศึกษาภาคบังคับในมณฑลปัตตานีมีปัญหาและข้อขัดข้องดังกล่าวแล้ว เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการและเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องของไประชุมพิจารณาทางแก้ไข พอสรุปสาระได้ดังนี้

1. การศึกษาที่จัดอยู่ขณะนั้น เด็กนักเรียนมีเวลาว่างพอที่จะเรียนศาสนาตามสุเหร่าได้ จึงไม่จำเป็นต้องจัดสอนโดยวิธีอื่น โรงเรียนประชาบาลของมณฑลปัตตานีอีกแต่อย่างใด เพราะเป็นเหตุให้ต้องจัดสอนศาสนาอื่น ๆ ทุกศาสนาด้วย นอกจากนี้ในหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ

¹ กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ม. 22/14 รายงาน
เจ้าพระยาบรมราชทรวจจักราชการมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2466.

ยังไต่ถามไต่อย่างกว้าง ๆ ว่า ให้สอนจรรยาแก่นักเรียน ซึ่งครูอาจสอดแทรกข้อคิดหรือคติ คำสอนของศาสนาใด ๆ ได้

2. สำหรับนักเรียนหญิงนั้น กระทรวงศึกษาธิการยังมีใบบังคับให้เกณฑ์อย่าง เข้มงวด เป็นแต่เกลี้ยกล่อมเด็กหญิงบุตรกำนันผู้ใหญ่บ้านมาเรียน และฝึกเป็นครูไว้ก่อนในระยะ แรก เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ราษฎร เท่านั้น

3. การขาดแคลนครูอาจแก้ไขได้โดยแบ่งเวลาเรียนของเด็ก คือจัดเด็กเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเรียน อีกกลุ่มหนึ่งหยุด สลับกันเช่นนี้ เป็นการแก้ไขสำหรับระยะแรก เพราะต่อง่ายเป็นค่อยไป

4. เรื่องเงินศึกษาพลีนั้นให้คงเก็บจากชาวยศวรรจคนละ 1 บาทตามเดิม เพราะเงินจำนวนนี้มีส่วนจ่ายให้แก่โต๊ะหะยี ผู้สอนโกหร่านตามสุเหร่าด้วย และการกล่าวที่ว่า เมื่อเด็กถูกบังคับให้เรียนในโรงเรียนประชาบาลแล้ว จะเป็นการตัดผลประโยชน์ของโต๊ะหะยี จึงไม่เป็นความจริง

5. โรงเรียนตามสุเหร่านี้ยังคงมีสอนอยู่ตามเดิม เพียงแต่เพิ่มสอนภาษาไทย ขึ้นเท่านั้น ¹

เหตุผลที่กระทรวงศึกษาธิการอ้างทั้งหมดนี้เป็นเหตุผลที่น่าฟังและรับกับความเป็นจริง ในทางปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ดีเป็นที่ปรากฏต่อมาว่าการจัดการศึกษาของมณฑลทางภาคใต้นี้ยังไม่ได้ ผลตามที่คาดคะเนไว้ แม้จนปัจจุบันนี้การศึกษาของภาคใต้ ก็ยังล้าหลังมากกว่าภาคอื่น ๆ เพราะเหตุผลทางศาสนาและวัฒนธรรมที่รวมกันไม่ได้สนิทไม่เหมือนไทยกับจีนที่ผสมกลมกลืนกันได้ง่ายกว่า

การศึกษาภาคนี้จึงได้ส่งผลไปถึงการจัดการปกครองในมณฑลทางภาคใต้ ซึ่งเป็น มณฑลที่แตกต่างในเรื่องศาสนาและภาษา อันจำเป็นจะต้องอาศัยการศึกษาเพื่อสร้างความรู้สึกรัก เป็นคนไทย และรักในพระชาติ ให้แก่ราษฎรมากที่สุด เพราะการศึกษาย่อมมีส่วนช่วย สร้างความรู้ความเข้าใจและทัศนคติที่ดีงามในหมู่ชาวไทยอิสลาม นอกจากมณฑลทางภาคใต้ของ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ม. 22/15

ไทยแล้ว มณฑลทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเขตแดนของฝรั่งเศสจำเป็นต้อง
 อย่างยิ่งจะต้องบริหารจัดการศึกษาให้ราษฎรได้มีความรู้อย่างทั่วถึงกันโดยเร็ว เพราะประชาชน
 ส่วนใหญ่ในมณฑลของภาคนี้ไม่รู้หนังสือ จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับปรุงประเทศให้ก้าวหน้า
 และเมื่อประชาชนมีการศึกษาก็แล้วก็จะไม่ถูกชักจูงไปในทางที่ผิดได้โดยง่าย ดังความเห็นของ
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า

มณฑลอุบลอันเป็นมณฑลปลายพระราชอาณาเขต และติดต่อกับเขตแดนฝรั่งเศส
 การจัดการศึกษาสำหรับที่เขื่อนี้ จำเป็นต้องเร่งรัดมาก.....¹

ดังนั้น ในปีแรกที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา จึงปรากฏว่า นอกจากมณฑล
 ทางภาคใต้ 3 มณฑล ที่ประกาศบังคับการศึกษาไคร้ครบทุกตำบลแล้ว ยังมีมณฑลทางภาคตะวันออกเฉียง
 เหนือ คือ มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ดอีก 2 มณฑลด้วย นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2468
 (ปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) มณฑลทางภาคใต้ และมณฑลภาค
 ตะวันออกเฉียงเหนือก็จัดการศึกษาภาคบังคับในตำบลต่าง ๆ ไคร้มากกว่าภาคอื่น ๆ เช่นกัน
 (โปรดดูตารางที่ 11) และมีมณฑลนครราชสีมาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งมณฑลที่สามารถเกณฑ์เด็กเข้าศึกษา
 ทุกตำบล ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากนโยบายทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ที่ทรงต้องการสร้างความรู้รักสามัคคีนิยม (Nationalism) และความผสมกลมกลืน
 (assimilation) ในหมู่ราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร โดยให้พระราชบัญญัติประถมศึกษา
 เป็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง และดินแดนที่จะต้องรับจัดดำเนินการบังคับศึกษานั้นควรจะ
 เป็นมณฑลที่มีความแตกต่างทางด้านภาษา ศาสนา หรือดินแดนที่แห่งแล่งกันดาร ประชาชนมีการ
 ศึกษาน้อยและมณฑลที่พรมแดนใกล้ชิดกับต่างชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก ซึ่งเคยเป็นภัยคุกคาม
 ความสงบให้แก่ประเทศไทยอย่างหนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 สมควรที่จะบริหารจัดการศึกษาระดับพื้นฐานให้แก่ราษฎรชายหญิงทุกคนทั่วประเทศ และโดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งในมณฑลที่มีปัญหาดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรสามารถ พูด อ่าน เขียนภาษาไทยได้
 รู้อาณาเขตต่าง ๆ ของบ้านเมือง รวมทั้งพงศาวดารไทย และภูมโนทัศน์ของพลเมืองที่ดี สิ่งเหล่านี้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 4/23
เรื่องโรงเรียนและการเล่าเรียนมณฑลอุบล

จะทำให้ราษฎรมีความรู้สึกร่วมกัน เป็นพวกเดียวกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครองประเทศ
ชาติให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ถึงขอความในหนังสือพิมพ์รายวัน "จีนโนสยามวารศัพท์"
ฉบับวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2464 ว่า

".....การศึกษาย่อมเกี่ยวกับการปกครอง.....ประเทศใดจะมีพลเมืองที่คึกคักเพียงใด
และการปกครองพลเมืองจะมีความยุ่งยากน้อยลงเพียงไร คงต้องอาศัยการศึกษาเป็นเกณฑ์
เพราะพลเมืองที่จะคึกคัก ก็ต้องไต่อบรมควยการศึกษาอันดีงาม ส่วนการปกครองพลเมืองเล่า
ถ้ามีพลเมืองดีเป็นส่วนใหญ่ เหตุการณ์อันไม่เรียบร้อยต่าง ๆ ก็ย่อมจะเบาบางลง ดังนี้การศึกษา
กับการปกครองจึงคาบเกี่ยวกันเป็นหลักสำคัญ....."¹

3.4 มูลทางด้านการประกอบอาชีพของราษฎร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะสนับสนุนอาชีพ
งานต่าง ๆ ของราษฎรไทย เช่น ทางด้านหัตถกรรม กสิกรรม และพาณิชยกรรม ซึ่งเป็น
อาชีพที่ราษฎรจะไปจากการเช่ารับราชการ อันเป็นที่นิยมกันอย่างมากในขณะนั้น นอกจากนี้อาชีพ
ทางด้านค้าขายส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในมือของชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก
ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงกระตุ้นเตือนคนไทยเกิดความรู้สึกตื่นตัว
ในเรื่องชาตินิยม และให้รู้จักช่วยตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งชาวต่างชาติ ต่างภาษา โดยเฉพาะ
ชาวจีน ดังเช่นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรธิการจัดงานแสดงกสิกรรม
และพาณิชยกรรมขึ้นในปี พ.ศ. 2454 เพื่อให้สอดคล้องกับพระบรมราโชบาย แต่ปรากฏว่า
มีพืชผลและสิ่งของรวมทั้งพocaต่าง ๆ สนใจรวมควยนอยมาก¹ และต่อมาในปี พ.ศ. 2455
กระทรวงธรรมการได้จัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อ "ชักจูง
ให้เด็กมีนิสัยรักในศิลปและหัตถกรรม รู้จักที่จะทำพศุสิ่งใดให้เป็นประโยชน์สอย ชื้อขายได้
เป็นส่วนใหญ่ ไม่ใช่ศิลปวิจิตรซึ่งจะพากเพียรพยายามทำดูเล่นแต่ขึ้นหนึ่งอันเดียวเท่านั้น"²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก.ษ. 1/2
เรื่องงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม

² รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2456 หน้า 31

งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนมีความสำคัญยิ่งต่อการส่งเสริมอาชีพของราษฎรคือ
คนไทยนิยมใช้ของที่คนไทยผลิตขึ้นเอง และสิ่งนี้จะนโยบายต่อเศรษฐกิจของประเทศชาติ
ด้วย ดังพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

".....ความจำเป็นจึงมีอยู่ว่าเราจะต้องช่วยกันคิดอย่างไร ในบ้านเมืองเราได้สิ่งตัว
เองได้ ถึงของในเมืองไทยจะยังทำไม่ได้ก็เหมือนเขา ก็ให้พอใช้ได้ และมีเพียงพอแก่ความ
ต้องการของเรา..... เพราะฉะนั้น เราต้องช่วยกันบำรุงการศิลปหัตถกรรมแห่งบ้านเมืองเรา
ให้เจริญขึ้น เราจะปล่อยให้ความบกพร่องมีอยู่เช่นนี้ไม่ได้ต่อไปเป็นอันขาด....."¹

งานแสดงศิลปหัตถกรรมนี้ดำเนินมาถึง พ.ศ. 2467 จึงได้หยุดไประยะหนึ่ง และมา
เริ่มจัดขึ้นอีกใน พ.ศ. 2491²

นอกจากการจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมแล้ว ในปี พ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการยัง
ได้จัดตั้งโรงเรียนพาณิชยการและโรงเรียนเพาะช่างขึ้น เพื่อส่งเสริมอาชีพค้าขายและวิชา
การช่างต่าง ๆ แก่ราษฎร แต่การศึกษาฝ่ายพาณิชยการหรือการชานี้มีอุปสรรคสำคัญ คือ
นักเรียนที่สำเร็จออกมาทำงานทำไม่ค่อยได้ ทั้งนี้เพราะในสังคมไทยสมัยนั้นเป็นสังคมที่ประกอบ
ด้วยชนนางและชาวนา ชนชั้นกลางที่ประกอบธุรกิจการค้าส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ซึ่งฝึกหัดอาชีพ
กันแต่เพียงภายในครอบครัว หรือกลุ่มชาวจีนเท่านั้น เมื่อนักเรียนไม่มีงานทำก็ไม่สามารถจะแข่ง
ขันกับคนจีนได้ ดังนั้น รัฐจึงจำเป็นต้องจัดวางแผนเพื่อรับผู้ที่เรียนจบแล้วให้ทำงานทำตาม
ความสามารถของแต่ละอาชีพ ดังความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวง
ธรรมการกล่าวไว้ว่า

".....การศึกษากับการเศรษฐกิจของเดินไปด้วยกันจึงจะพลวงพลงอุปสรรคสำคัญได้
บาง ยกตัวอย่างเช่น นักเรียนช่างไม้ของเรา พอเรียนสำเร็จจากโรงเรียนแล้ว หาขายช่าง
ไม้พอหรือพบเขาก็ไม่รับ เพราะมีอุปสรรคแห่งการถือชาติเขามาขวาง ดังนั้นก็เห็นชัดแล้วว่า
การตั้งโรงเรียนช่างไม้ต้องคำนึงกันไปกับการวางแผนหาทางไว้รับนักเรียนผู้เรียนสำเร็จ

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 7 พ.ศ. 2457 หน้า 24

² ไสว รัตนเศรษฐ์ เกียรติคุณพระมงกุฎเกล้า ฯ หน้า 182 - 183

มีเงินโรงเรียนจะถูกหลอก หรือนักเรียนจะถูกหลอก โรงเรียนถูกหลอกคือตั้งไม่คิดเพราะ
ไม่มีใครมาเรียน และนักเรียนถูกหลอกคือจะต้องตกเป็นคนว่างงาน เทียวแสวงหาอาชีพทางอื่น
ไปตามยถากรรม..... ยังมีอีกอย่างหนึ่งคือบรรดานักเรียนญวนเรียนจบวิชาไปใหม่ ๆ ยังจะ
ต้องการความชำนาญเอาช่างหนาและพยายามไต่บันไดอาชีพของตัวไปที่ละขั้น ๆ ถ้าวิชาที่เรียน
มาแล้วนั้นเป็นวิชาที่มีผู้ต้องการ ตนก็ไต่เขาฝึกหัดงาน หรือเป็นลูกจ้างตั้งแต่นั้นต่ำขึ้นไป ถ้า
เป็นวิชาที่ยังหาคนต้องการไม่ได้ ตนยังอ่อนทั้งอายุ ความชำนาญ ทั้งทุนรอน ก็ไม่สามารถ
จะไปตั้งงานให้เป็นรูปขึ้นโดยลำพังตนเองได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ว่าทุกคนควรจะตั้งตนอาชีพ
จากขั้นต่ำไปโดยเป็นลูกจ้างเขา..... จะไต่ขึ้นไปสูงเป็นนายจ้างหรือเถาเถาที่เคี้ยวก็ยอมจะ
หักเข้มนหรือกระโดดขึ้นไปไม่ถึง อุปสรรคทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม
ซึ่งยังตกอยู่ในมือชาวต่างประเทศ ทางเกษตรกรรมเกือบไม่มีอุปสรรคเลย เพราะชาวญ
ชวนาเรียนจบประถมศึกษาแล้ว ก็ช่วยบิดาทำนารับมรดกสืบทอดไปขายนา¹.

นโยบายที่จะส่งเสริมให้คนไทยหันมาประกอบอาชีพคานต่าง ๆ นี้ ได้ใช้การศึกษาเป็น
เครื่องมือสำคัญอย่างยิ่งตามหนึ่งดังกล่าวนั้นและยังปรากฏในประกาศรูปโครงการศึกษา
พ.ศ. 2456 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2458 รวมทั้งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ด้วย
ซึ่งในพระราชบัญญัติประถมศึกษานี้ มุ่งหมายที่จะส่งเสริมอาชีพของทวยราษฎร์ให้สูงขึ้น และต้อง
การสนับสนุนฐานะคานเศรษฐกิจของราษฎรให้เจริญขึ้นเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากหลักสูตรระดับ
ประถมศึกษา กำหนดให้เด็กชาย หญิงที่อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับทุกคนต้องเรียนวิชาชีพให้เหมาะสม
กับเพศและท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชากลสิกรรม เพราะประเทศไทยเป็นประเทศเพาะ
ปลูก สำหรับเด็กชายที่ไม่ประสงค์จะเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา เมื่อเรียนถึงชั้นประถมปีที่ 3
แล้ว จะต้องเรียนวิชาชีพในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 และปีที่ 5 ซึ่งมีวิชาต่าง ๆ ให้เลือกได้
ดังนี้คือ

การทำนา การทำสวน กลสิกรรม การเลี้ยงสัตว์ การทำสวนครัว การจักสาน
การตัดและเย็บเสื้อผ้า การทำเชือก การช่างไม้ การช่างเหล็ก การช่างเงิน การปั้น

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ แผนการศึกษา
หน้า 170 - 173

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 หน้า 10

การเย็บปักถักร้อย การทอผ้า วิชาช่างกลึง การทำครัว การฝีมือ การทอเสื้อ
พานิชการ การชักฟอก และดนตรี¹

นอกจากนี้เพื่อเป็นการกันมิให้เด็กนิยมเรียนตอระดับมัธยมศึกษาสายสามัญมากเกินไป
กระทรวงศึกษาธิการจึงพยายามที่จะชักจูงให้เด็กเรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาตามที่กำหนดไว้
โดยวิธีแบ่งส่วนกำไรจากสิ่งของที่นักเรียนผลิตขึ้นและขายไค ดังนี้

นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จะได้รับส่วนแบ่งจากกำไรร้อยละ 10

นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 จะได้รับส่วนแบ่งจากกำไรร้อยละ 50

นักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 จะได้รับส่วนแบ่งจากกำไรร้อยละ 75²

วิธีการเช่นนี้ทำให้นักเรียนมีกำลังใจและมองเห็นประโยชน์ของการศึกษาวิชาที่ต่าง ๆ
เพราะจะเป็นแนวทางที่จะประกอบอาชีพของตนได้จริง ๆ ต่อไปในอนาคต นอกจากนี้กระทรวง
ศึกษาธิการยังได้จัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน และขยายให้มีการแสดงพานิชการของ
พลเมืองควย³ รวมทั้งมีระเบียบการให้รางวัลแก่ของที่จัดมาแสดง ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายจะบำรุง
การช่างและการค้าขายของคนไทยให้เจริญขึ้นนั่นเอง¹

จะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2468 มีจำนวนนักเรียนทั้งหมดที่เรียนวิชาชีพดังนี้

วิชาทำสวนและทำไร่	9,210	คน
วิชากลึงกรรม	2,480	"
การช่างเย็บและเย็บปักถักร้อย	1,140	"
การจัดสวนต่าง ๆ	897	"
การช่างตัดเย็บ	563	"
การทำเชือก	96	"
การทำนาเกลือ	69	"
การทอผ้า	49	"
ช่างไม้และช่างสลัก	39	" ²
รวม	14,833	คน

1

ก. หน้า 38

2

รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 18 พ.ศ. 2468 ล.ก. หน้า 21.

นอกจากใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือชักจูงและปลูกฝังความรักในวิชาชีพอุตสาหกรรม
กลีกรรม และพาณิชยกรรมให้แก่วรรณไทยแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้
ทรงพระราชนิพนธ์บทความและเรื่องราวต่าง ๆ เป็นการปลูกใจ เพื่อให้ราษฎรเห็นคุณค่าของการ
ใช้สิ่งของที่ผลิตขึ้นเองภายในประเทศด้วย ดังเช่นบทพระราชนิพนธ์ในหนังสือสามัคคีเสวต
วิชาวรรณว่า

“ ควรไทยเราช่วยบำรุงวิชาช่าง	เครื่องสำอางแบบไทยสโมสร
ช่วยบำรุงช่างไทยให้ถาวร	อย่าให้หย่อนกว่าเขาเราจะอาย
อันของไทยไพร่ช่างจักสรร	เป็นหลายอย่างต่างพรรณเขาขาย
เราต้องซื้อหลากหลาย ๆ และมากมาย	ทองไขทวีปสุรุษสุรายเป็นกายกอง
แม้วกรเราชาวไทยตั้งใจช่วย	เอออำนาจช่างไทยให้ทำของ
ช่างคงได้ใจผูกถูกทำนอง	และทำของงาม ๆ ขึ้นตามกาล
เราช่วยช่างเหมือนอย่างช่วยบ้านเมือง	ให้ประเทืองเทศไทยอันไพศาล
สมเป็นเมืองใหญ่โตมโหฬาร	พอไม่อายเพื่อนบ้านจึงจะดี ” ¹

ในคานการประกอบอาชีพของราษฎรนั้น แสดงให้เห็นว่าทัศนคติและเจตนาอันดีของ
ผู้รับผิดชอบในวงการศึกษา และผู้ใหญ่ของบ้านเมืองพยายามที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องส่งเสริม
อาชีพของราษฎร แต่ในทางปฏิบัตินั้นได้ผลน้อยมาก เพราะหลักสูตร ขอกิจเห็น และทัศนคติ
ของคนส่วนใหญ่ยังมุ่งเรียนแต่วิชาหนังสือ เพื่อที่จะเป็นเจ้าคนนายคนและรับราชการ เท่านั้น
เพราะฉะนั้นผลทางคานการประกอบอาชีพจึงไม่บรรลุผลในทางปฏิบัติมากเท่าที่ถึงความปรารถนา
ไว้ จะเห็นได้ว่าอาชีพต่าง ๆ ส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือของชนต่างชาติ โดยเฉพาะชาวจีน ซึ่งเป็น
ผูกมเศรษฐกิจการค้าที่สำคัญยิ่ง ฉะนั้น การที่จะส่งเสริมให้คนไทยหันมาสนใจประกอบอาชีพต่าง ๆ
แทนที่จะมุ่งแต่รับราชการเป็นเจ้าคนนายคนแล้ว จะต้องร่วมมือกันทุก ๆ ฝ่าย ทั้งหลักสูตร
วิชาที่สอน และการแก้ทัศนคติของประชาชน รวมทั้งหน่วยงานฝ่ายอื่นทั้งรัฐและเอกชนจะต้องมีงาน
อาชีพให้คนไทยได้ทำจริง ๆ อย่างกว้างขวางด้วย คือให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้จริงจัง
มิใช่เปิดสอนวิชาชีพแต่ไม่มีการให้ทำอย่างที่เป็นมาแล้วในอดีตและเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

¹ ไสว วัฒนเศรษฐ์ เกียรติคุณพระมงกุฎเกล้า หน้า 184 - 185.

3.5 ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษาระดับมัธยม

1. ขาดครูสอน การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับให้เรียนหนังสือ ทำให้จำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้น ครูผู้สอนก็จำเป็นต้องเพิ่มขึ้นเช่นกัน แต่โรงเรียนฝึกหัดครูไม่สามารถผลิตครูให้ได้ตามความต้องการ จึงต้องใช้ครูที่มีวุฒิคำสอน ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2469 มีครูที่ได้รับประกาศนียบัตรครูเพียง 11 เปอร์เซนต์เท่านั้น¹ กระทรวงศึกษาธิการจึงแก้ไขโดยจัดอบรมครูในระหว่างปิดภาคเรียนให้มีความรู้ในวิชาครูและวิธีสอน รวมทั้งให้ทราบถึงวัตถุประสงค์และวิธีดำเนินงานของพระราชบัญญัติประถมศึกษาด้วย การอบรมวิธีนี้ได้อผลเป็นที่น่าพอใจมาก² แต่อย่างไรก็ตามปริมาณครูผู้สอนก็ยังไม่เพียงพอกับจำนวนนักเรียน ดังนั้นครู 1 คน จึงต้องสอนนักเรียนเป็นจำนวนมาก ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2465 เฉลี่ยแล้วครู 1 คนสอนนักเรียนถึง 52.3 คน³ ซึ่งทำให้ผลการเรียนและการสอนไม่ได้ผลดีเต็มตามหลักสูตร สำหรับในดินแดนที่ทางไกล เมืองหลวงยังมีความยากลำบากในการหาครูสตรีไปสอน กระทรวงศึกษาธิการต้องส่งนักเรียนสตรีของมณฑลนั้น ๆ มาฝึกหัดในกรุงเทพฯ และส่งกลับไปสอนยังภูมิลำเนาเดิม⁴

นอกจากปัญหาปริมาณครูผู้สอนไม่เพียงพอกับจำนวนนักเรียนแล้ว เงินเดือนครูในโรงเรียนประชาบาลก็ยังได้รับต่ำมาก ทำให้ราษฎรไม่นิยมสมัครเป็นครู หรือหาครูที่มีวุฒิไปทำการสอนในโรงเรียนประชาบาลได้ยาก เพราะครูส่วนมากมักจะสอนในโรงเรียนราษฎรที่มีเงินเดือนสูง โดยเฉพาะโรงเรียนของพวกมิชชันนารีเป็นต้น อุปสรรคนี้เนื่องจากปัญหาการเงินที่จะมาบำรุงการศึกษาไม่เพียงพอ ทำให้การศึกษาระดับมัธยมไม่เจริญแพร่หลายรวดเร็วเท่าที่ควร

¹ ม.ล. มานิจ ชุมสาย ประวัติการศึกษาระดับมัธยมในประเทศไทย หน้า 67.

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2464 ด.ด. หน้า 10 - 11.

³ ด.

⁴ ด. หน้า 243

⁵ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2465 ด.ด. หน้า 43.

เพราะครุมีหน้าที่สำคัญมากในการอบรมวิชาความรู้ และศีลธรรมอันดีงามแก่เยาวชนของชาติ
 กังพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่นักเรียนและอาจารย์
 โรงเรียนมหาดเล็กหลวง เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 131 (พ.ศ. 2455) ว่า

"..... การปลูกสติปัญญาฝึกสอนคนให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดีนั้นเป็นหน้าที่สำคัญนัก
 เป็นงานที่ต้องทำควยปัญญาความคิดประกอบกับแรงกาย ในเบื้องต้นก็จะต้องใช้ครุครูให้เห็นแน่
 แก่ใจเสียก่อนว่า การฝึกสอนกล่อมเกลานั้นจะให้ใครไปอย่างที่เราเรียกว่าเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันดี
 นั้นอย่างไร แล้วจะต้องใช้วิธีฝึกฝนกล่อมเกลามาให้สำเร็จรูปใดทั้งประสงค์ ซึ่งเป็นของยาก
 ของประกอบพร้อมควยสติปัญญาและความสามารถในการฝึกสอนอย่างใด จึงจะได้ผลสำเร็จตาม
 ประารณา หน้าที่ครุจึงควรยกย่องว่าเป็นหน้าที่สำคัญยิ่งนัก....."¹

เนื่องควยการขาดแคลนทั้งปริมาณและคุณภาพของครุ จึงมีผลกระทบกระเทือนต่อการ
 เรียนการสอน เพราะครุไม่สามารถอบรมสั่งสอนเด็กได้เต็มที่ตามหลักสูตรที่วางไว้ เขาสุภาวชิ
 ที่ว่า "ครุเลว โรงเรียนเลว ครุไม่มี โรงเรียนก็ไม่มี"² เหตุนี้จึงทำให้การศึกษา
 ภาควังคับไม่สามารถขยายตัวได้อย่างรวดเร็ว

2. ขาดแคลนหนังสือแบบเรียน การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นเหตุ
 ให้จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม ทำให้แบบเรียนทุกชนิดไม่พอแก่ความต้องการ กระทรวง
 ศึกษาธิการจึงได้พยายามจัดแบบเรียนใหม่ใช้กันอย่างทั่วถึงและราคาถูก เพื่อป้องกันมิให้พ่อค้า
 กำไรมากเกินไป เพราะในระยะแรกราคาแบบเรียนค่อนข้างสูง ทำให้ผู้ปกครองไม่สามารถ
 จัดหาแบบเรียนให้เด็กใช้ได้อย่างทั่วถึง ดังมีประกาศว่า

"ก่อนเวลานี้แบบเรียนบางอย่าง แม้เป็นแบบเรียนอย่างดีก็จริง แต่ราคาแพงมาก
 จนทำให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กหนักใจไม่น้อย ไม่เป็นการยุติธรรมแก่เด็กที่ถูกบังคับให้

¹ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือพิมพ์งานพระราชทาน
 เพลิดเพลิน สมเด็จพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 21 พฤษภาคม
 พ.ศ. 2472 หน้า 33

² รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2465 ด.ค. หน้า 43.

เล่าเรียนตามพระราชบัญญัติ แล้วมีหน้าข้างท้องซื้อแบบเรียนควยราคาแพงอีก....." ¹

กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ออกระเบียบในการขายแบบเรียนไว้ดังนี้

- ก. ร้านที่ขายแบบเรียนทุกร้านต้องจัดระเบียบอย่างถูกต้อง
- ข. กำหนดราคาขายแบบเรียนให้แก่ร้านที่จัดจำหน่ายในแต่ละท้องที่
- ค. สำหรับตำบลที่ไม่มีร้านขายหนังสือ ก็อนุญาตให้เจ้าหน้าที่รับแบบเรียนจาก
กรุงเทพ ฯ ไปจำหน่ายเองได้ตามระเบียบเช่นเดียวกับร้านทั่ว ๆ ไป ²

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการจัดวางระเบียบดังกล่าวข้างตนแล้ว ปรากฏว่าได้ผลสมความ
มุ่งหมาย ³ เพราะทำให้พ่อค้าไม่กล้าขายหนังสือเกินราคาที่กำหนดไว้ และบิดามารดา
ผู้ปกครองเด็กสามารถซื้อแบบเรียนได้สะดวกในราคาที่เหมาะสม นักเรียนจึงมีแบบเรียนใช้กัน
แพร่หลาย ทำให้การเรียนการสอนเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็วและประหยัดเวลาทั้งยังเป็นอุปกรณ์
ที่สำคัญยิ่งกว่า

3. ขาดทุนทรัพย์ในการดำเนินงาน อุปสรรคที่สำคัญยิ่งอีกข้อหนึ่งในการจัดการศึกษา
ของไทยคือ การขาดแคลนเงินสำหรับใช้จ่ายและบำรุงการศึกษา ซึ่งเป็นอุปสรรคมาตั้งแต่ก่อน
ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แล้ว ดังหนังสือกราบบังคมทูลของ
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2458 ว่า

".....ข้าพระพุทธเจ้ามีประวัติในการศึกษามา เพราะการศึกษางองงามชา บึง
ตั่งคนลงทุนน้อยผลที่โคกยงชาไม่ทันการอยู่อย่างนั้น บ้านเมืองเราในทุกวันนี้ ถ้าจะดูแลเห็น ๆ
ภายนอกก็หน้าหมกตาใส่พอรับแขกได้ แต่ภายในอยู่ข้างอดโรยหิวโหย เพราะหย่อนความ
อย่าง 1 ทุนทรัพย์บกพร่องอย่าง 1 การศึกษากำลังมืดเคืองและแห้งแล้งมาช้านาน...." ⁴

¹ เอกสารกรมวิชาการ ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
หน้า 78.

² ๑. หน้า 80

³ ๑.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ค. 18.1/11

กล่าวได้ว่าการลงทุนจัดการศึกษาของไทยเรายังน้อยมาก จึงทำให้การศึกษาไม่เจริญ รุดหน้าเท่าที่ควร และเมื่อมีประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 อุปสรรคด้านการเงินก็เป็นปัญหาที่ติดตามากด้วย แม้ว่าจะมีการเก็บเงินศึกษาพลีจากราษฎรที่เป็นชายอายุ 18 ปีถึง 60 ปีในอัตราคนละ 1 - 3 บาท เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาประชาชน ของท้องถิ่น แต่เงินศึกษาพลีนี้เก็บไม่ได้เต็มตามจำนวนที่กะประมาณไว้ เพราะ

ก. ราษฎรไม่สามารถเสียเงินศึกษาพลีได้ เนื่องจากพืชพันธุ์ธัญญาหารปลูก ไม่ไถ่ผล

ข. ราษฎรบางกลุ่ม บางหมู่ โยกย้ายที่ทำมาหากินจากถิ่นเดิมเป็นจำนวนมาก ทำให้เก็บเงินศึกษาพลีไม่ได้

ค. ราษฎรบางคนขัดสน ไม่ยอมเสียศึกษาพลี¹

ง. ราษฎรที่อยู่ในตำบลห่างไกลที่ว่าการอำเภอ จำเป็นต้องเสียเงินค่าเดินทาง แพงมาก จึงไม่มาเสียเงินศึกษาพลี หรือรอจนเกินปีที่จะเสีย²

เมื่อมีอุปสรรคต่าง ๆ ดังกล่าว จึงทำให้การเก็บเงินศึกษาพลีไม่ได้ครบตามจำนวน (ดูตารางที่ 16) และไม่มีเงินที่จะดำเนินการศึกษากาถึงบังคับให้เจริญก้าวหน้าได้ทั้งในด้านการขยายจำนวนโรงเรียน การจางครูประชาบาลด้วยอัตราเงินเดือนที่เหมาะสม และมีปริมาณ ครูให้เพียงพอกับจำนวนนักเรียน

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 พ.ศ. 2466 ล.ค. หน้า 14

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/13 คำอธิบายเพิ่มเติมขอที่เกี่ยวแก่ความหมายและวิธีดำเนินงานแห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา

ตาราง 16 จำนวนเงินศึกษาพลีที่เก็บได้ในปี พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2468

พ.ศ.	เงินศึกษาพลีที่ประมาณว่าจะเก็บได้ทั้งสิ้น	เก็บได้จริง	เก็บได้คิดเป็นร้อยละ
2465	1,513,626.00	1,187,938.00	73.53
2466	2,216,345.00	1,706,852.00	67.79
2467	2,428,567.50	1,829,355.32	64.81
2468	2,735,903.50	2,007,183.96	63.04

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 - 18

นอกจากปัญหาการเก็บเงินศึกษาพลีไม่ไต่ครบเต็มตามจำนวนดังกล่าวแล้ว เงินช่วย
✓จากรัฐบาลก็ได้รับน้อย ทั้งนี้เพราะเป็นระยะเวลาที่เงินแผ่นดินกำลังขาดแคลน¹ จึงมีผลกระทบ
กระเทือนต่อการขยายการศึกษาประชาชนของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากจำนวนนักเรียน
ที่เพิ่มขึ้นแต่ละปี ระหว่าง พ.ศ. 2464 - 2467 นั้นมีลักษณะซบเซา คือเพิ่มเพียงเล็กน้อย
ในปี พ.ศ. 2467 (ตารางที่ 17) ✓ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความอึดคักในด้านการเงินของ
ประเทศที่กำลังเผชิญอยู่เป็นปัจจัยสำคัญ มิใช่ประชาชนเสื่อมความนิยม หรือความสนใจ²
ในการศึกษาภาคบังคับลดลงแต่อย่างใดไม่

อุปสรรคด้านการเงินนี้ได้เป็นปัญหาที่ติดต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การศึกษาภาคบังคับอันเป็นพื้นฐานการศึกษาของไทยเราไม่
ก้าวหน้าไปเท่าที่ควร และมีผลต่อการศึกษาระดับสูง ๆ ขึ้นไปด้วย ทั้งนี้เพราะความก้าวหน้า
ของประเทศย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาของประชาชนเป็นสำคัญข้อหนึ่ง

¹ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 พ.ศ. 2466 อ.ก. หน้า 4

²

อ.

ตาราง 17 จำนวนนักเรียนชายหญิงในโรงเรียนรัฐบาลและประชาบาล
เพิ่มขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2467

พ.ศ.	ชาย	หญิง	รวม	เพิ่มขึ้น
2464	199,663	16,819	216,482	
2465	300,754	124,850	425,604	209,122
2466	359,798	201,841	561,139	135,535
2467	366,532	208,339	574,871	13,732

ที่มา : รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 พ.ศ. 2466 ล.ค. หน้า 4

4. ทัศนคติของประชาชน บิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา โดยเฉพาะในชนบทที่มีอาชีพทำนา ทำสวน และทำไร่ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากเด็กช่วย ประชาชนจึงไม่ใคร่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา เพราะเห็นว่าเป็นการเสียประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากเด็ก นอกจากนี้ผู้ปกครองยังรังเกียจที่จะให้เด็กหญิงเรียนปะปนกับเด็กชาย โดยเฉพาะมณฑลทางภาคใต้ที่มีถือศาสนาอิสลาม แต่การเรียนแบบสหศึกษาจำเป็นตองนำมาใช้อย่างยิ่งสำหรับประเทศไทยที่มีทุนทรัพย์น้อย เพราะไม่เป็นการเปลืองสถานที่เรียนและครูสอน กระทรวงศึกษาธิการจึงหาวิธีแก้ไขโดยจัดสถานที่เล่น หอน้ำ หองสวมคนละแห่ง หรือหาโรงเรียนแห่งใดที่มีจำนวนนักเรียนมากพอที่จะแยกชั้นเรียน หรือแยกโรงเรียนได้ ก็ให้จัดทำตามความเหมาะสม และความจำเป็น¹

สำหรับในมณฑลทางภาคใต้ที่มีถือศาสนาอิสลามนั้น ประชาชนมีความเห็นว่าการบังคับ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 2/15

เรื่องคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวแก่ความมุ่งหมายและวิธีดำเนินการแห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา

พ.ศ. 2464 ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2466.

ให้เด็กเรียนหนังสือไทยในระดับประถมศึกษาชั้นนั้น เป็นการกีดกันความรู้ในทางศาสนาอิสลาม เพราะเด็กมลายูอายุอยู่ในระหว่าง 10 ปีขึ้นไปต้องเรียนคัมภีร์โกหร่านก่อนจึงจะเรียนวิชาอย่างอื่นได้ ถ้าเด็กเรียนหนังสือไทยก็จะทำให้ไม่มีเวลาพอที่เด็กจะเรียนคัมภีร์ทางศาสนาอิสลามได้¹

กระทรวงศึกษาธิการได้แก้ไขโดยให้โรงเรียนสุเหร่าที่มีอยู่เดิมนั้นคงสอนศาสนาตามเดิม เพียงแต่สอนภาษาไทยเพิ่มขึ้นเท่านั้น² เพราะสำหรับโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น ผู้ปกครองคนใดจะส่งเด็กเข้าเรียนหรือจะส่งเรียนในโรงเรียนสุเหร่าก็ได้ ทั้งนี้เพราะกระทรวงศึกษาธิการมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ราษฎรทุกคนอ่านและเขียนภาษาไทยได้เท่านั้น มิได้มุ่งกีดกันเรื่องศาสนาเป็นสำคัญ และเป็นพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่งด้วย คือต้องการให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน โดยให้ภาษาไทยเป็นเครื่องมือของการรวมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และสร้างความผสมกลมกลืนในหมู่ประชาชนทั่วประเทศ

อุปสรรคที่ประชาชนไม่ร่วมมือส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือนี้ กระทรวงศึกษาธิการต้องใช้วิธีการแก้ไขด้วยประการต่าง ๆ ถึงแม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาไปแล้วก็ตาม ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องของคนทั้งประเทศซึ่งแตกต่างกันทั้งในด้านความคิดเห็นและภูมิหลัง ฉะนั้นการปลุกฝังให้ประชาชนเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการศึกษาจึงต้องใช้เวลานาน ตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาทุกยุคทุกสมัย ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการและผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องของตองหาทางชักจูงประชาชนและแก้ไขอุปสรรคไปตามความเหมาะสมและสภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ตลอดมา

29

การจัดการศึกษาภาคบังคับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงก่อน พ.ศ. 2475

ในปี พ.ศ. 2469 กรมธรรมการได้กลับมาพร้อมกับกระทรวงศึกษาธิการ และเปลี่ยนชื่อกระทรวงเป็นกระทรวงธรรมการ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การศึกษาไม่ควรจะแยกออกจากวัด¹ ดังประกาศที่แจ้งว่า

".....ฐานะแห่งราชการในระหว่างกระทรวงศึกษาธิการกับกรมธรรมการ ตามที่แยกกันอยู่ในเวลานี้ยังไม่เหมาะแก่ทางการ เพราะการศึกษาต้องอาศัยวัดอยู่ทั่วไป และวัดก็ย่อมประกอบบริการคุณแก่ชนทั้งหลาย โดยให้การศึกษาทั้งแก่เด็กและผู้ใหญ่ อนึ่ง กรมธรรมการไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำตามหัวเมือง ครั้นจะแต่งตั้งขึ้นให้ครบครันอีกชุดหนึ่ง ก็จะเป็นการเปิดองพระราชนิพนธ์มากมาย เป็นอันมิชอบควยทางประหยัด ถ้าโดยการธรรมการมารวมกับการศึกษาทั้งสองฝ่ายจะเป็นคุณูปการ แก่กันแลกันยิ่งขึ้น ทั้งเจ้าหน้าที่ศึกษาซึ่งมีอยู่ทั่วไปในหัวเมืองมณฑลก็จะโดยปฏิบัติหน้าที่ร่วมทั้งส่วนธรรมการและส่วนการศึกษาดังที่เคยปฏิบัติมาแต่แต่เดิมตั้งแต่จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการกับกระทรวงศึกษาธิการ เป็นกระทรวงเดียวกันเรียกว่า กระทรวงธรรมการ....."² และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (เมื่อครั้งยังเป็นพระองค์เจ้าธานีนิวัติ) รังตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ และเป็นเสนาบดีในปีต่อมา³ ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบทูลถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2469⁴

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค. หน้า 290.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ. 2/6
เรื่องประกาศและพระราชบัญญัติ

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ศ. 3/7
พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เป็นผู้รับและเป็นผู้รับเสนาบดีธรรมการ

⁴ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ล.ค.

4.1 การดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับในกรุงเทพฯ

พระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งได้ออกประกาศบังคับใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2464 โดยมุ่งหมายให้เด็กชายหญิงทุกคนที่มีอายุ 7 ปีถึง 14 ปี เขาเรียนหนังสือในระดับชั้นประถมศึกษา ปรากฏว่าประกาศใช้ในส่วนต่าง ๆ ทั่วทุกมณฑลอย่างกว้างขวาง แต่สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ มีตำบลที่ประกาศบังคับการศึกษาจนกว่ามณฑลอื่น ๆ มาก ดังปรากฏว่าเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2468 มีตำบลที่ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นร้อยละ 1.03 เท่านั้น¹ และโดยเฉาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ เองไม่มีการประกาศบังคับการศึกษา ดังนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้นำปัญหาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับที่มีใ้ประกาศใช้ในกรุงเทพฯ มาเป็นที่ประชุมคณะอภิรัฐมนตรีสภา เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2468² โดยมีสมเด็จพระบรมราชคัวรงราชานภาพเป็นประธานบังคับมทลถึงสาเหตุที่ชัคของว่า เป็นเพราะเจ้าพระยาบมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลในขณะนั้นไม่เห็นควยที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยอ้างเหตุผลว่า ".....การที่จะบังคับเก็บเงินศึกษาพลีในกรุงเทพฯ จะเป็นกรยาก ทั่วทุกวันนี้ในกรุงเทพฯ คนทั้งหลายไม่ตองถูกบังคับให้เสียเงินศึกษาพลี การศึกษาที่เจริญแพร่หลายอยู่แล้ว ใครใคร่ประโยชน์คนนั้นก็เสียค่าศึกษาโดยใจสมัคร ถ้าตั้งของบังคับให้เขาเป็นตองเสีย ทั่วไปก็จะรู้สึกเดือดร้อน เสมือนตั้งภาษีขึ้นใหม่่อักทางหนึ่ง เห็นว่าประโยชน์ในการศึกษา ซึ่งจะได่เพิ่มขึ้นกว่าที่มีอยู่แล้วไม่เท่ากับความเดือดร้อนลำบากที่จะเกิดขึ้นเพราะเก็บเงินศึกษาพลี....."³

ควยเหตุนี้พระราชบัญญัติประถมศึกษาจึงยังมีใ้ประกาศใช้ในกรุงเทพฯ ๓ ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ใ้ประกาศบังคับใช้ในส่วนต่าง ๆ ตามหัวเมืองอย่างกว้างขวาง

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 18 พ.ศ. 2468 ล.๓. หน้า 42

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ. 2/4

เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ๓

ต่อมาเมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2468 ที่ประชุมตกลงให้จัดการบังคับเด็กใน
กรุงเทพฯ ที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีถึง 14 ปี เข้าเรียนในระดับประถมศึกษาเป็นตำบล ๆ ไป แต่
ยังไม่เก็บเงินศึกษาฟรี¹ ทั้งนี้เพราะการเก็บเงินศึกษาฟรีเพื่อนำมาใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษา
ประชามลนั้นคงเป็นไปได้ไม่สะดวก เนื่องจากในกรุงเทพฯ เองมีโรงเรียนรัฐบาล และ
โรงเรียนราษฎร์อยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ประชาชนคงจะไม่เห็นประโยชน์และความสำคัญของการ
เก็บเงินศึกษาฟรี เพื่อมาบำรุงการศึกษาภาคบังคับเท่าไรนัก²

ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2468 เป็นต้นมาจนตลอดกรุงเทพฯ มีค่ามลที่ประกาศบังคับการศึกษา
ดังนี้³

พ.ศ. 2469	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นร้อยละ	1.02
พ.ศ. 2470	" "	4.13
พ.ศ. 2471	" "	14.29
พ.ศ. 2472	" "	9.79
พ.ศ. 2473	" "	9.79
พ.ศ. 2474	" "	9.79
พ.ศ. 2475	" "	52.65

ในปี พ.ศ. 2472 ถึง พ.ศ. 2474 การศึกษาไม่เพิ่มขึ้นเลย ทั้งนี้เพราะเป็นระยะที่
เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำมาก จึงกระทบกระเทือนถึงงานขยายการศึกษาภาคบังคับ แต่ใน
ปี พ.ศ. 2475 จะเห็นว่าจำนวนตำบลที่ประกาศบังคับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เงินช่วยบำรุง
การศึกษาได้ลดจำนวนลงครึ่งหนึ่งจาก 3 ล้านบาทเหลือเพียง 1 ล้าน 5 แสนบาทเท่านั้น ที่เป็น
เช่นนี้อาจเนื่องมาจากสาเหตุที่งบประมาณจำนวนตำบลจาก 490 ตำบลลดลงเหลือ 302 ตำบล จึงทำให้
เปอร์เซ็นต์ตำบลเพิ่มขึ้น และอีกประการหนึ่งรัฐบาลมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องขยายการศึกษา

¹ กองกฎหมายแพ่งแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ. 2/4 ด.ก.

² ด.

³ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 - 25.

ภาคบังคับให้กว้างขวางออกไปมากที่สุด รัฐบาลจึงหาวิธียืมเงินทุนสะสมจากหน่วยงานอื่น ๆ โดยไม่เสียดอกเบี้ย มาให้ใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาประชาชนนี้และรัฐบาลเป็นผู้ชำระหนี้สินนั้นเอง ฉะนั้น จึงทำให้สามารถขยายงานการศึกษาภาคบังคับให้กว้างขวางดังกล่าวนั้น

4.2 การดำเนินงานและผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2469 ถึงก่อน

พ.ศ. 2475

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาภาคบังคับได้ดำเนินงานต่อจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และไต่ช่วงวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้คือ

1. อบรมเด็กให้โตขึ้นเป็นผู้ที่มีความรู้ตามสมควร แก่สภาพ ทั้งแผนกสามัญและวิสามัญศึกษา

2. อบรมเด็กส่วนมากให้รักและนิยมวิชาชีพในท้องถิ่นของตน

3. อบรมให้เป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรง รู้จักรักษาสุขภาพให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

4. อบรมให้เป็นผู้มีจริยชาติ

นอกจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว พระองค์เจ้านิวัติเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ยังได้เน้นหนักทางคุณภาพของการศึกษาให้สูงขึ้น และมุ่งถึงการประกอบอาชีพของราษฎรให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยเฉพาะวิชาความรู้การเพาะปลูก ซึ่งเป็นวิชาที่สำคัญที่สุดสำหรับคนไทย รวมทั้งควรหัดวิชาชีพให้เหมาะสมแก่สภาพของท้องถิ่นแต่ละแห่งด้วย

การจัดการศึกษาภาคบังคับได้เจริญแพร่หลาย และมีจำนวนตำบลที่มากขึ้นเป็นลำดับทุกปี เพราะได้อาศัยวัดเป็นสถานที่ศึกษาเป็นจำนวนมาก จะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2475

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ค. 15.1/5 .
เรื่องงบประมาณเงินแผ่นดิน

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ. 2/2 เรื่องบันทึกการศึกษา

³ วิทยจารย์ เล่มที่ 29 ตอนที่ 3 พ.ศ. 2471 หน้า 266.

⁴ ก. หน้า 268.

มีจำนวนโรงเรียนที่อาศัยสถานที่ของวัดคิดเป็นร้อยละ 71.13¹ และยังได้จัดการเรียนแบบสหศึกษาด้วย ซึ่งประหยัคทั้งในคานครดฐสนและสถานทีเรยน ในปี พ.ศ. 2475 โรงเรียนทุกประเภทจำนวนร้อยละ 94.6² ที่จัดแบบสหศึกษา การที่อาศัยสถานที่วัดและเรียนแบบสหศึกษานี้เป็นการช่วยส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับให้กว้างขวางมากขึ้น และเปลี่ยนทัศนคติของผูปกครองที่ไม่เห็นประโยชน์คานการศึกษาของเด็ทหนึง หรือให้เด็ทหนึงเรยนปะปนกับเด็ทชาย ได้มีโอกาสเรยนเทาทิยมกันด้วย

จำนวนต่าบลต่าง ๆ ที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเพิ่มขึ้นทุกปี แต่ในระยะ 3 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2472 ถึง พ.ศ. 2474 อาจกล่าวได้ว่าจำนวนต่าบลที่ประกาศบังคับการศึกษาเกือบจะไม่เพิ่มขึ้นเลย (ตาราง 15) ทั้งนี้เนื่องจากฐานะการเงินของประเทศตกต่ำและเงิณภาษีอากรเก็บได้นอยลง โดยเฉพาะเงิณศึกษาพลีที่เก็บตามพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้นมีประชาชนจำสวนมากไม่สามารถจะเสียศึกษาพลีได้ ดังนั้นใน พ.ศ. 2473 พระสมเด็จพรปกเกล้าเจ้าอยุ่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการเก็บศึกษาพลีเสีย และให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินปีละ 3 ลานบาทแทนเงิณจำนวนนั้น ต่อมาปี พ.ศ. 2475 การเงิณขาดแคลนลงมาก เงิณช่วยจากกระทรวงพระคลังจึงลดลงเหลือ 1 ลาน 5 แสนบาท³ เท่านั้น

เนื่องจากการเงิณของประเทศตกต่ำจึงมีผลกระทบกระเทือนถึงการขยายงานคานการศึกษาภาคบังคับในช่วงระยะ พ.ศ. 2472 ถึง พ.ศ. 2474 ดังกล่าวมา และกระทรวงธรรมการก็ต้องใช้เวลาดำเนินการศึกษาภาคบังคับนี้เป็นเวลา 14 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2464 ถึง พ.ศ. 2478 จึงสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ตลอดทุกต่าบลทั่วพระราชอาณาจักร อันเป็นผลให้ราษฎรได้รับการศึกษาระดับพื้นฐาน สามารถอ่านออกเขียนได้โดยทั่วถึง เป็นการยกระดับความรุของคณทั้งชาติขึ้นได้ตามเจตจำนงที่วางไว้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยุ่หัว

¹ ม.ล.มานิจ ชุมสาย ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย ล.ค. หน้า 64.

² อุ. หน้า 61.

³ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22, 23, 24 พ.ศ. 2472 - 2473 - 2474
หน้า 1.

ตาราง 18 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464
ถึง พ.ศ. 2478

พ.ศ.	จำนวนตำบลทั้งหมด	จำนวนตำบลที่มีการศึกษาบังคับ	คิดเป็นร้อยละ
2464	5,050	2,311	45.76
2465	5,053	2,444	52.00
2466	5,051	3,401	67.30
2467	5,051	3,625	72.35
2468	4,968	3,792	76.33
2469	4,982	3,817	76.61
2470	4,981	4,005	80.40
2471	4,639	4,057	87.45
2472	4,977	4,135	83.08
2473	4,979	4,150	83.35
2474	4,980	4,148	83.29
2475	4,806	4,263	88.70
2476	4,971	4,702	94.59
2477	4,971	4,854	97.65
2478	4,900	4,900	100.00

ที่มา : สัมภาษณ์ผลการจัดการศึกษาภาคบังคับ รายงานการวิจัยระดับ 8
โรงพิมพ์การศาสนา พ.ศ. 2516 หน้า 92.

ตาราง 19 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2469

มณฑล	จำนวนตำบล		
	ทั้งมณฑล	ประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	487	5	1.02
อยุธยา	551	308	55.89
นครชัยศรี	235	121	51.48
ราชบุรี	365	318	87.12
ประจวบคีรีขันธ์	261	153	58.62
จันทบุรี	137	79	57.66
นครสวรรค์	228	184	80.70
พิษณุโลก	269	255	94.79
พายัพ	564	526	93.26
นครราชสีมา	673	663	98.51
อุดร	312	312	100.00
นครศรีธรรมราช	463	463	100.00
ภูเก็ต	223	216	96.86
ปัตตานี	214	214	100.00
รวม	4,982	3,817	76.61

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 19 พ.ศ. 2469 หน้า 51.

ตาราง 20 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2470

มณฑล	จำนวนตำบล		
	ทั้งมณฑล	ประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพฯ	484	20	4.13
อยุธยา	552	345	62.50
นครชัยศรี	235	136	57.60
ราชบุรี	366	319	87.55
ปราจีนบุรี	261	243	93.10
จันทบุรี	136	84	61.76
นครสวรรค์	228	189	82.85
พิษณุโลก	269	255	91.44
พายัพ	564	536	95.03
นครราชสีมา	673	762	99.99
อุดร	313	313	100.00
นครศรีธรรมราช	463	463	100.00
ภูเก็ต	223	216	96.90
ปัตตานี	204	204	100.00
รวม	4,981	4,005	80.40

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 20 พ.ศ. 2470 หน้า 21.

ตาราง 21 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2471

มณฑล	จำนวนตำบล		
	ทั้งมณฑล	ประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	147	21	14.29
อยุธยา	552	383	69.38
นครสวรรค์	229	192	83.84
พิษณุโลก	269	255	94.80
พายัพ	565	539	95.40
นครชัยศรี	234	147	62.82
ราชบุรี	365	320	87.67
นครศรีธรรมราช	462	462	100.00
ปัตตานี	214	214	100.00
ภูเก็ต	223	217	97.31
จันทบุรี	136	84	61.76
ปราจีนบุรี	261	242	92.72
นครราชสีมา	672	671	99.85
อุตร	310	310	100.00
รวม	4,639	4,057	87.45

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 พ.ศ. 2471 หน้า 64.

ตาราง 22 จำนวนคำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

พ.ศ. 2472, พ.ศ. 2473, พ.ศ. 2474

มณฑล	จำนวนคำบล					
	พ.ศ. 2472		พ.ศ. 2473		พ.ศ. 2474	
	ทั้งมณฑล	ไซ พ.ร.บ. แล้ว	ทั้งมณฑล	ไซ พ.ร.บ. แล้ว	ทั้งมณฑล	ไซ พ.ร.บ. แล้ว
กรุงเทพ ฯ	490	48	490	48	490	48
อยุธยา	553	409	553	409	555	409
นครสวรรค์	230	193	233	198	233	198
พิษณุโลก	272	262	275	265	278	267
พายัพ	566	541	565	540	565	540
นครชัยศรี	221	148	219	147	219	147
ราชบุรี	365	326	365	327	364	326
นครศรีธรรมราช	462	462	461	461	461	461
ปัตตานี	213	213	213	213	213	213
ภูเก็ต	223	217	222	217	222	217
จันทบุรี	136	84	136	92	136	92
ปราจีนบุรี	261	248	261	246	261	248
นครราชสีมา	673	672	673	672	670	669
อุดร	312	312	313	313	313	313
รวม	4,977	4,135	4,979	4,150	4,980	4,148
คิดเป็นร้อยละ	83.08		83.35		83.29	

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22 - 24 ล.ด. หน้า 36 - 37.

ตาราง 23 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2475

มณฑล	จำนวนตำบล		
	ทั้งมณฑล	ประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว	คิดเป็นร้อยละ
กรุงเทพ ฯ	302	159	52.65
อยุธยา	728	555	76.24
พิษณุโลก	344	315	91.57
พ่ายัพ	567	542	95.59
ราชบุรี	584	474	81.16
นครศรีธรรมราช	674	674	100.00
ภูเก็ต	222	217	97.75
ปราจีนบุรี	405	348	85.93
นครราชสีมา	669	668	99.85
อุดร	311	311	100.00
รวม	4,806	4,263	88.70

ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 หน้า 1

4.3 ปัญหา อุปสรรค และวิธีแก้ไขการจัดการศึกษาภาคบังคับ

พ.ศ. 2469 ถึงกชน พ.ศ. 2475

1. การครูผู้สอน

ก. ปริมาณครูผู้สอน เนื่องจากจำนวนครูผู้สอนไม่เพียงพอกับจำนวนนักเรียน เป็นผลทำให้เด็กไม่สามารถเข้ารับการศึกษาคิดหัวถึงกัน¹ จึงหาวิธีแก้ไขจัดแบ่งนักเรียนเป็น 2 พวก พลัดมาเรียนพวกละวัน หรือเรียนพวกละครึ่งวัน แต่วิธีนี้ก็ยังไม่สามารถรับเด็กเข้าเรียนได้เต็มที่ จึงต้องผ่อนผันโดยเขียนอายุเกณฑ์เด็กให้สูงขึ้นจาก 7 ปี เป็น 8 ปี หรือ 9 ปี ฯลฯ ตามความเหมาะสมกับจำนวนครูของแต่ละท้องที่ แต่ปริมาณครูผู้สอนกับจำนวนนักเรียนก็ยังไม่สมดุลกัน เช่น ครู 1 คน คือนักเรียน 53 คน (พ.ศ. 2474) เนื่องจากปัญหาขาดแคลนครูผู้สอนจึงสัมพันธ์ถึงคุณภาพของการสอนด้วย ทำให้เด็กไม่สามารถรับความรู้ได้เต็มที่เท่าที่ควร รวมทั้งการเรียนก็ไม่ได้ผลเต็มตามหลักสูตร ซึ่งปัญหานี้จะแก้ไขโดยต้องมีเงิน และกำลังคนสำหรับดำเนินกิจการ แต่เงินที่ได้จากการเก็บศึกษาฟรี หรือได้รับจากกระทรวงธรรมการก็น้อยมาก ไม่สามารถจะเพิ่มปริมาณครูผู้สอนให้เพียงพอและสมดุลกับจำนวนนักเรียนได้

ข. คุณภาพของครูผู้สอน ความรู้ของครูผู้สอนเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะต้องถ่ายทอดให้แก่เด็กนักเรียน กระทรวงธรรมการได้จัดให้มีการอบรมคือ

1) การอบรมที่จัดขึ้นเป็นครั้งคราวในกรุงเทพฯ โดยคัดเลือกครูในเขตหลวงกรุงเทพฯ และตามศูนย์การศึกษาของมณฑลต่าง ๆ เข้ามารับอบรม และจัดปฐกถาวิชาการ เป็นการเพิ่มวิชาความรู้ให้แก่ครูยิ่งขึ้น

2) การอบรมภายในมณฑลต่าง ๆ เป็นการอบรมเฉพาะท้องที่⁴ เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ในด้านการเรียน การสอน

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 ล.ก. หน้า 7.

² ก.

³ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22-23-24 ล.ก. หน้า 21.

⁴ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 20 ล.ก. หน้า 3.

การจัดอบรมครูเช่นนี้ นับว่าเป็นการแก้ปัญหาคุณภาพการสอนที่ดี และเป็นการส่งเสริมให้ครูมีความรู้เพิ่มขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการสอน และเมื่อสอนแล้วมีปัญหาเช่นไรก็ได้นำมาแก้ไขปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่เด็ก ซึ่งวิธีการเช่นนี้เป็นวิธีที่แก้ปัญหาคอยความรูของครูไ้มากทีเดียว

ค. เงินเดือนครูประจำภาคทำ เงินเดือนครูประถมศึกษาในโรงเรียนประชาบาลได้รับน้อยมาก จากรายงานกระทรวงธรรมการกล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า ".....ครูประถมศึกษาเฉลี่ยเงินรายได้ถูกยิ่งกว่าค่าแรงกรรมกรที่ไรการศึกษา....."¹ จะเห็นว่าเงินเดือนครูประจำภาคเฉลี่ยได้รับคนละ 15.18 บาท (พ.ศ. 2474) ขณะที่ครูโรงเรียนรัฐบาลได้รับคนละ 53.21 บาท (พ.ศ. 2474)² เมื่อเงินเดือนครูต่ำเช่นนี้จึงหาผู้ที่สมัครเป็นครูได้ยากมากในโรงเรียนประชาบาล อันเป็นปัญหาสัมพันธ์กันกับปริมาณและคุณภาพของครูควบ นอกจากนี้ยังมีผลกระทบกระเทือนถึงตัวนักเรียน เพราะครูด้อยฝีมือสอนให้ได "พลเมืองก็" ฉะนั้น การส่งเสริมคุณค่าของครูให้สูงขึ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นงานใหญ่ที่ต้องรีบเร่งทำ นั่นคือ กองวางโครงการฝึกหัดครูให้ขยายกว้างขวางทันกับความเจริญแห่งการศึกษาที่กำลังก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา เพราะครูเป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยในการพัฒนาคนเพื่อเป็นกำลังของชาติต่อไปในอนาคต

2. ค่านักเรียน

ก. นักเรียนมัธยมเรียนวิชาชีพในระดับชั้นประถม ปีที่ 4 และปีที่ 5 (ระดับวิสามัญ) ซึ่งมีนักเรียนเป็นจำนวนมากเมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 3 แล้วไม่มีใครเรียนต่อในระดับประถมวิสามัญ แต่นิยมไปเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นโรงเรียนประถมวิสามัญหลายแห่งต้องเลิกลงไป ทั้งนี้ด้วยเหตุ 3 ประการคือ

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22 - 24 ล.ค. หน้า 23.

² ก.

³ ก. หน้า 25

- 1) ประชาชนไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนวิชาชีพ
- 2) เจาหนาที่ศึกษาบางคนมุ่งหนักไปในทางส่งเสริมให้เปิดมัธยมศึกษา

มาก ๆ แห่ง

- 3) ขาดเงินที่จะจัดหาครู และเครื่องอุปกรณ์การสอนด้านวิชาชีพ¹

นอกจากสาเหตุทั้ง 3 ประการตามหลักฐานนี้แล้ว เรื่องอายุของเด็กที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ก็อาจเป็นเหตุสำคัญข้อหนึ่งด้วย กล่าวคือ เด็กที่จบประถมศึกษาปีที่ 3 จะมีอายุโดยเฉลี่ยเพียง 11 ปี ซึ่งเด็กเกินไปที่จะเข้าใจ และพร้อมที่จะเรียนวิชาชีพจริง ๆ จัง ๆ

ฉะนั้น จึงปรากฏออกมาว่า มีจำนวนนักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาแล้วเข้าเรียนมัธยมศึกษา สายสามัญออกมาทางานทำโดยไม่มีความรู้ทางวิชาชีพโดยเฉพาะเป็นจำนวนมาก² ซึ่งงานส่วนใหญ่ที่นักเรียนพวกนี้มีความสามารถคืองานเสมียน อันเป็นปัญหาที่รัฐบาลและกระทรวงธรรมการ รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องของใครวมือกัพยายามเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องความนิยมเป็นเสมียนมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังไม่สามารถชักจูงประชาชนให้สนใจเรียนวิชาชีพได้มากดังที่วางเป้าประสงค์ไว้

นอกจากนี้การขาดครู และอุปกรณ์การสอนยังทำให้การเรียน การสอนวิชาชีพคอยในคานคุณาพควย ดังนั้น การที่จะชักจูงประชาชนให้หันมาสนใจเรียนวิชาชีพจึงต้องวางหลักสูตรให้เหมาะสม และชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจถึงคุณค่าของการศึกษาค้นคว้าจะมีประโยชน์ต่อผู้เรียนมากเพียงไร และแม้แต่ปัจจุบันนี้ก็ยังมึประชาชนเป็นจำนวนมากไม่นิยมส่งบุตรหลานเรียนสายอาชีพศึกษา มุ่งแต่จะให้เรียนมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญ เพื่อเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น เพราะมองเห็นการเรียนสายอาชีพจะคอยในคานคุณค่าและเหมาะสมสำหรับผู้มีทุนทรัพย์น้อยหรือสติปัญญาไม่ดี ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิด ปัญหาจึงเป็นข้อที่นักการศึกษาและผู้เกี่ยวข้องต้องร่วมมือกันแก้ไขต่อไป ทั้งในคานการวางจุดมุ่งหมาย หลักสูตร การเรียน การสอน และอื่น ๆ เพื่อให้ประชาชนเปลี่ยนทัศนคติ และเข้าใจถึงคุณค่าของการเรียนอาชีพศึกษาว่าจะส่งผลต่อการประกอบอาชีพใดเป็นอย่างดียิ่งกว่าการเป็นเสมียนหรือการรับราชการ

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 20 ล.ค. หน้า 6.

² รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 20 ล.ค. หน้า 6.

ข. นักเรียนเข้ารับการศึกษามาไม่ถึง¹ ทั้งนี้เนื่องมาจากการคมนาคมไม่สะดวก
การไปมาระหว่างบ้านกับโรงเรียนบางแห่งมีระยะทางไกลมาก และไม่ปลอดภัยแก่เด็ก¹
ในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 เด็กไม่ต้องเข้ารับการศึกษามากกว่าระยะทาง
ระหว่างบ้านกับโรงเรียนเกิน 3,200 เมตร นอกจากนี้ยังมีขอยกเว้นในกรณีอื่น ๆ อีกถึง
กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติ ซึ่งทำให้เด็กไม่สามารถเข้ารับการศึกษามากบังคับได้ทั่วถึงทุกคน
(ดังสถิติข้างล่าง) ฉะนั้น ถ้าการคมนาคมสะดวกขึ้น อุปสรรคหรือปัญหาอันนี้คงจะคลายลงไป
และจะทำให้เด็กสามารถเข้าโรงเรียนได้มากขึ้นอย่างทั่วถึงกันตามเกณฑ์บังคับ

พ.ศ.	จำนวนนักเรียนที่ได้รับการยกเว้น
2464	—
2465	4,875
2466	7,543
2467	7,063
2468	6,779
2469	5,679
2470	—
2471	—
2472	113,158
2473	135,574
2474	131,318
2475	150,289
2476	123,791
2477	144,590
2478	278,290 ²

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22-24 พ.ศ. 2472-2474 ด.ด. หน้า 35

² สัมภาษณ์ผลการจัดการศึกษาภาคบังคับ ด.ด. หน้า 95

3. ปัญหาด้านการเงิน

อุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งของการจัดการศึกษาภาคบังคับ คือการขาดแคลนเงินบำรุงการศึกษา ทั้งส่วนที่ไ้รับจากกระทรวงธรรมการ และจากการเก็บเงินศึกษาพลีสำหรับเงินศึกษาพลีนั้น ในปีแรกเก็บเงินได้เพียงส่วนน้อยสูง แต่ปีต่อ ๆ มาเก็บได้ต่ำลงเป็นลำดับ จนถึง พ.ศ. 2469 จึงเก็บเงินได้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในปีแรก ๆ ประชาชนยังไม่ค่อยรู้เรื่องโทษทัณฑ์ว่าจะหนักเบาเพียงไร เกรงจะถูกลงโทษหนัก จึงพากันรีบชำระเงิน ปีต่อมาเห็นว่าโทษทัณฑ์ไม่รุนแรง และเจ้าหน้าที่ก็หลุมอลวยฉ้อฉลกันตลอดมา คอยเกรงว่าถ้าปฏิบัติเคร่งครัด จะเป็นการเดือดร้อนแก่ประชาชน ¹ ฉะนั้น การเก็บเงินศึกษาพลีจึงเก็บได้น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมณฑลชั้นในเช่นมณฑลกรุงเทพฯ อยุธยา นครชัยศรี ราชบุรี เก็บได้ต่ำกว่ามณฑลชั้นนอก ² (ยกเว้นมณฑลภูเก็ตเก็บได้ต่ำเพราะพลเมืองมีหลายพวก) ถึง พ.ศ. 2469 เจ้าหน้าที่ไ้จัดการกวดขันในเรื่องเงินศึกษาพลีมากขึ้น ฉะนั้น เงินจึงเก็บได้สูงกว่าเดิม ดังนี้ ³

พ.ศ. 2464	เพิ่งเริ่มดำเนินการ
พ.ศ. 2465	เก็บได้น้อยละ 73.53
พ.ศ. 2466	" 67.79
พ.ศ. 2467	" 64.81
พ.ศ. 2468	" 63.04
พ.ศ. 2469	" 67.98
พ.ศ. 2470	" 71.37
พ.ศ. 2471	" 78.58
พ.ศ. 2472	หาตัวเสียไม่ได้

ต่อมาปี พ.ศ. 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเก็บเงินศึกษาพลี และให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินอุดหนุนโรงเรียนประชาบาล

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 ล.ค. หน้า 8.

² ข.

³ ข. หน้า 9.

ปีละ 3 ล้านบาท แทนเงินจำนวนนี้ เพราะทรงเห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถเสียเงินศึกษาฟรีได้ และก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนที่มีรายได้น้อยโดยทั่วไป นอกจากนี้เงินศึกษาฟรีที่เก็บจากรัฐบาลคนละ 1 ถึง 3 บาทนั้นยังไม่เป็นการยุติธรรมควม เพราะเก็บไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งจะเห็นได้จากค่าการบำรุงคัมภีร์ของพระยาโกมารกุลมนตรี ผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีคลังขณะนั้นว่า

".....เงินศึกษาฟรีนี้ไซ้แต่ว่าหนักแก่ราษฎรที่ยากจนขัดสนเท่านั้น ยังเป็นภาระที่ตกในหลักการที่เดียว เมื่อบังคับให้เรียนก็ควรให้เรียนโดยไม่ต้องเสียเงิน ถ้าจะเลิกเก็บเงินศึกษาฟรี จะเป็นการจำเป็นที่จะต้องเติมงบประมาณให้กระทรวงธรรมการราว 3 ล้านบาท....."¹

ต่อมาปี พ.ศ. 2475 เศรษฐกิจตกต่ำและการเงินขาดแคลนลงมาก กระทรวงพระคลังจึงลดเงินช่วยการศึกษาประชาชนาลงครึ่งหนึ่ง เหลือเพียง 1 ล้าน 5 แสนบาท²

เรื่องเงินศึกษาฟรีที่เก็บได้ไม่เต็มตามจำนวนที่คาดหวังไว้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ขาดเงินบำรุงการศึกษาประชาชน และไม่สามารถขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปได้รวดเร็วมากนัก อีกประการหนึ่งงบประมาณของกระทรวงธรรมการเองก็ได้รับน้อยกว่ากระทรวงอื่น ๆ ด้วย (ตาราง 21) อันเป็นผลให้งานขยายการศึกษาระดับประถมศึกษาไม่เจริญรุดหน้าไปไ้เร็วเท่าที่ควรยิ่งขึ้น เพราะไม่มีเงินสำหรับดำเนินงาน เช่น จัดหาครูให้โดยปริมาณเพียงพอกับจำนวนนักเรียน และจำเป็นต้องจางครูในอัตราเงินเดือนที่ต่ำมาก โดยเฉพาะในระหว่างปี พ.ศ. 2472 ถึง พ.ศ. 2475 ประกอบกับเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำอย่างหนัก จึงจำเป็นต้องลดค่าจ้างสอนของครูประชาชนาลงอีก ด้วยเหตุนี้จึงมีผลกระทบกระเทือนถึงปริมาณ และคุณภาพของครูผู้สอน รวมทั้งตัวนักเรียนด้วย

¹¹

กองสมุดแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ก. 15.1/2

เรื่องงบประมาณเงินแผ่นดิน พ.ศ. 2471, 2472.

²

รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 22, 24 ล.ด. หน้า 1

ตาราง 24 เปรียบเทียบงบประมาณกระทรวงธรรมการและกระทรวงอื่น ๆ

124	กระทรวง	งบประมาณ พ.ศ. 2468	งบประมาณ พ.ศ. 2469	งบประมาณ พ.ศ. 2470	งบประมาณ พ.ศ. 2471	งบประมาณ พ.ศ. 2472	งบประมาณ พ.ศ. 2473	งบประมาณ พ.ศ. 2474	งบประมาณ พ.ศ. 2475
	กระทรวงมหาดไทย	15,243,456	13,832,867	15,945,530	17,440,950	19,476,371	19,052,905	19,173,556	15,384,273
	กระทรวงกลาโหม	14,000,000	12,626,000	12,626,000	12,626,000	12,626,000	10,809,737	10,326,000	10,960,033
	กระทรวงทหารเรือ	5,000,000	4,545,000	4,545,000	4,545,000	4,545,000	3,822,271	3,545,000	
	กระทรวงต่างประเทศ	1,517,321	1,478,310	1,366,638	1,304,230	1,346,474	1,261,884	1,249,212	862,970
	กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ	7,276,011	6,720,022	6,736,971	7,002,774	7,019,431	6,723,060	7,345,743	6,269,446
	กระทรวงเกษตรธิการ	4,218,820	3,837,520	3,840,694	4,488,178	4,470,455	4,565,012	4,624,554	3,325,488
	กระทรวงยุติธรรม	5,218,889	4,861,611	3,000,269	3,022,961	3,069,774	3,053,048	2,997,892	2,695,376
	กระทรวงธรรมการ	2,800,638	2,709,157	2,976,310	3,226,713	3,649,025	3,713,816	3,812,317	3,486,406
	กระทรวงคมนาคม และพาณิชย์	11,685,267	11,984,993	5,721,625	6,529,266	2,465,000	9,426,549	8,274,892	5,817,520

ที่มา : กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ค. 15.1/1 - 5

เรื่องงบประมาณประจำปี พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2475.

แม้ว่าจะมีอุปสรรคในการจัดดำเนินการศึกษาภาคบังคับกันต่าง ๆ ดังกล่าวมา แต่ในปี พ.ศ. 2478 กระทรวงธรรมการมีความสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้ทั่วทุกตำบลตลอดพระราชอาณาจักร ซึ่งใช้เวลา 14 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2464 เป็นต้นมา การศึกษาภาคบังคับนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การศึกษาของไทย และประเทศชาติ เพราะเป็นการพื้นฐานความรู้และยกระดับความรู้ให้แก่ราษฎรชายหญิงทุกคนโดยทั่วถึงกัน และการศึกษานี้ได้เป็นกำลังที่สำคัญซึ่งจะนำความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมือง ดังพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันพระราชทานเสื้อครูอาจารย์และครู โรงเรียนมหาดเล็กหลวง วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2456 ว่า

".....การศึกษาย่อมเป็นการสำคัญอย่างยิ่ง และเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมือง ผู้ใดอุดหนุนการศึกษา ผู้นั้นชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย....."¹

¹ หนังสือวิทยาสาร เล่มที่ 20 พ.ศ. 2461 หน้า 1725.

บทที่ 5

สรุป

การศึกษาของไทยในระยะแรกนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด ดังเช่นในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนตามแบบใหม่ขึ้น สำหรับทวยราษฎร์ทั้งในส่วนภูมิภาค และเมืองหลวง ก็ต้องอาศัยวัดเป็นสถานที่เรียนและอาศัย พระเป็นครูสอน ซึ่งทำให้การศึกษาแพร่หลายได้อย่างรวดเร็ว เพราะวัดมีอยู่ทุกตำบลทั่ว พระราชอาณาจักร และในการจัดการศึกษาดังกล่าวนี้มีจุดมุ่งหมายคือ

1. เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ
2. เพื่อให้ทวยราษฎร์มีความรู้สูงขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน และเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการปรับปรุงประเทศกันต่าง ๆ
3. เพื่อประโยชน์ทางศาสนา ให้เด็กได้ใกล้ชิดพระศาสนา และเป็นพื้นฐานในการศึกษาศาสนาต่อไปด้วย

วิธีดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนี้แบ่งเป็น 2 ระยะคือ

1. ระยะแรกก่อน พ.ศ. 2441 การศึกษาเกือบทั้งหมดอยู่กับกรมทหารมหาดเล็ก มีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระบวรราชราชนาถ) เป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กขณะนั้น รับผิดชอบในการจัดการศึกษา ต่อมาปี พ.ศ. 2430 ได้จัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น การศึกษาทั้งหมดจึงอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมศึกษาธิการ และโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการด้วย จนถึงปี พ.ศ. 2435 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายกรมหมื่นดำรงราชานุภาพไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) มาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน ในช่วงระยะนี้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอแผนการที่จะจัดการศึกษาภาคบังคับ แต่เหตุการณ์ในขณะนั้นยังไม่เอื้ออำนวยให้จัดดำเนินงานตามโครงการนี้ได้

2. ระยะหลัง พ.ศ. 2441 การศึกษาในช่วงระยะนี้เริ่มเป็นหลักฐานมั่นคงยิ่งขึ้น โดยจัดการศึกษาส่วนหัวเมืองให้เป็นที่น่าพอใจของพระสงฆ์และกระทรวงมหาดไทยร่วมกันรับผิดชอบ

ซึ่งมีกรมหนึ่งว่าบริหารงานไรศ และกรมหนึ่งว่าราชการภาพเป็นผู้ดำเนินงาน สำหรับกรมศึกษาธิการ
รับผิดชอบจัดการศึกษาเฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีการประชุมตกลงเรื่องการศึกษาว่า

- กระทรวงมหาดไทยจะจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมือง โดยจะ
ตั้งคณะกรรมการตำบลขึ้นเพื่อจัดการศึกษาของตำบลนั้น ๆ

- กระทรวงนครบาลจะรับผิดชอบในการจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ

- กระทรวงธรรมการรับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป

ในการจัดการศึกษาจะมีการเก็บค่าเล่าเรียนด้วย จึงทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์
มากทั้งสนับสนุนและคัดค้าน รัฐบาลได้พยายามที่จะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจ แต่พลัดถิ่นรัชกาล
ก่อน

การจัดการศึกษาในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้มีอุปสรรค
หลายประการคือ

1. ความเข้าใจผิดของราษฎร เกี่ยวกับการจัดการศึกษา
2. ขาดเงินอุดหนุนการศึกษาเท่าที่ควร
3. ขาดแคลนตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถดำเนินการ

ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนทำให้การขยายงานการศึกษาไม่แพร่หลายไปเท่า
ที่ควร แต่อย่างไรก็ตามการดำเนินงานการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์ได้เป็นรากฐานที่สำคัญยิ่ง
ต่อการศึกษาในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีผลต่อการจัดการศึกษาภาคบังคับที่ออกเป็น
พระราชบัญญัติประถมศึกษาพ.ศ. ๒๔๖๔

การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำเนินงานต่อ
จากสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังนี้

1. กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบจัดการศึกษาเบื้องต้นในส่วนหัวเมือง ให้
ราษฎรทุกคนได้เล่าเรียน สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาล โดยจัด
ตั้งคณะกรรมการตำบล ๓ คน คือกำนัน หรือหัวหน้าตำบล ๑ คน อธิการวัดใดวัดหนึ่งในตำบล
๑ รูป และแพทย์ประจำตำบลอีก ๑ คน เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาชั้นต้นในทวิบาลราษฎรซึ่งมีจุด

มุ่งหมายระยะแรกเพียงให้ราษฎรอ่านออกเขียนได้เท่านั้น

2. กระทรวงธรรมการรับผิดชอบดำเนินงานการศึกษาที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา และสอศแทรกวิชาที่พิเศษต่าง ๆ ให้ราษฎรมากขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 ได้มีประกาศใช้โครงการจัดการศึกษาชาติ ซึ่งมีความสำคัญต่อการศึกษามาก เพราะได้จัดแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ

สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา นอกจากนี้ได้แบ่งภาคศึกษาเป็น "ภาคศึกษามัธยม" และ "ภาคศึกษาพิเศษ" อันเป็นการกำหนดแนวทางบังคับประชาชนไว้อย่างกว้าง ๆว่าจะต้องเรียนภาคศึกษามัธยมอะไร เรียนถึงเพียงใด เพื่ออะไร และใน พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นปีที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ภาคบังคับของไทย เพราะเป็นปีที่ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคมปีเดียวกัน บังคับให้เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ เขาเรียนในโรงเรียนจนมีอายุถึง 14 ปีบริบูรณ์ และประกาศบังคับใช้เป็นลำดับ ๆ ไป ซึ่งประกาศใช้บังคับใช้ตลอดพระราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2478

การจัดการศึกษามัธยมนี้มีผลหลายประการคือ

1. ผลทางด้านการศึกษาของประชาชนได้ขยายกว้างขวางขึ้นมากทั้งในหมู่เด็กชายและเด็กหญิงซึ่งมีโอกาสเรียนโดยเท่าเทียมกันทุกประการ
2. ผลทางความความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของประชาชน เพราะการศึกษาภาคบังคับเน้นหนักวิชาภาษาไทยทั้งจำนวนชั่วโมง และหลักสูตร ทั้งนี้เป็นนโยบายของรัฐบาลและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะผสมกลมกลืนชาวจีน ลูกหลานจีน รวมทั้งชาวไทยเชื้อสายจีนให้มีความรู้สึกรักชาติไทยและเป็นคนไทย โดยให้ภาษาไทยเป็นสื่อในการรวมอันจะเป็นการทำให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวในหมู่ราษฎรยิ่งขึ้น

3. ผลทางด้านการเมืองปกครอง เพราะใช้การศึกษาเป็นเครื่องช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจและทัศนคติอันดีงามในหมู่ชาวไทยภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคใต้และภาคอีสาน

4. ผลทางการการประกอบอาชีพของราษฎร ซึ่งมีการ เน้นทางวิชาชีพทั้งใน หลักสูตร และวิธีการสอน เพื่อต้องการให้ราษฎร เห็นคุณค่าของวิชาชีพด้านอื่น ๆ นอกเหนือจาก ความนิยมเป็นเสมียนเท่านั้น โดยกระทรวงศึกษาธิการได้จัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมขึ้นทุกปี เพื่อสนับสนุนงานอาชีพของนักเรียน รวมทั้งจัดงานแสดงทางพาณิชย์การด้วย

ในการจัดการศึกษาภาคบังคับนี้แม้จะไ้ผลสถานต่าง ๆ ดังกล่าวนมา แต่ก็มีอุปสรรค หลายประการ เช่นกันคือ

1. ขาดครูผู้สอนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งครูประจำภาคได้รับ เงินเดือนน้อยมาก จึงทำให้ไม่มีผู้นิยมสมัครเป็นครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูสตรีในต่างจังหวัด ยิ่งขาดแคลนมาก

2. ขาดทุนทรัพย์ที่จะสร้างโรงเรียน และหาอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อการดำเนินการ การศึกษา เช่น อุปกรณ์ทางการสอนวิชาชีพ เป็นต้น

3. ความไม่ร่วมมือของราษฎรในการ ส่งบุตรหลานเข้าเรียนอันเป็นปัญหาของ คนทั้งชาติ ซึ่งจะต้องคอยแก้ไขทัศนคติเป็นเวลานานจึงจะผ่านพ้นอุปสรรคนี้ได้

อุปสรรคทั้งกล่าวนี้นี้ได้เป็นปัญหาคัดต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสำหรับปัญหาด้านการเงินที่ช่วยบำรุงการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งมีการเก็บเงินศึกษาพลีจากชาย วรรจ อายุ 18 ปี ถึง 60 ปี คนละ 1 - 3 บาท ตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่นนั้น ปรากฏว่าเก็บไม่ได้ตามที่วางจุดประสงค์ไว้ มีการรั่วไหลทั้งวิธีการเก็บ และไม่ถูกควยหลักการ ศึกษาภาคบังคับ เพราะการศึกษาภาคบังคับนี้ควรที่รัฐจะเป็นผู้จัดให้ราษฎรเรียนฟรี ฉะนั้นใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกเก็บเงิน ศึกษาพลีเสีย และให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินอุดหนุนแทนปีละ 3 ล้านบาทในปี

พ.ศ. 2475

กล่าวได้ว่าการศึกษาที่ดำเนินมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงก่อน พ.ศ. 2475 นั้น เป็นการดัดแปลงแก้ไขขอบกรอบของโครงการศึกษาชาติในช่วงระยะ ต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์และสังคมมากกว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักการใหญ่ ๆ ทั้งหมด ดังเช่นโครงการศึกษาชาติ พ.ศ. 2456 ก็คืออาศัยหลักของโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 มาดัดแปลงปรับปรุง โครงการศึกษาชาติ พ.ศ. 2458 ก็แก้ไขมาจากขอบกรอบของ

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และโครงการศึกษาชาติ พ.ศ. 2464 ได้ดัดแปลงแก้ไขมาจากโครงการปี พ.ศ. 2458 นั้นเอง สำหรับโครงการศึกษาชาติ พ.ศ. 2464 นี้ได้เน้นหนักเรื่อง การศึกษาวิชาชีพทั้งทางคาน กสิกรรม เกษตรกรรม และพาณิชยกรรม ให้แก่เด็กในระดับ ประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ราษฎรได้มีวิชาชีพติดตัวออกไป สำหรับทำมาหากินได้ แต่การเรียนวิชาชีพเหล่านี้ไม่เป็นที่ยอมรับของราษฎรที่จะสนับสนุนให้บุตรหลานของตนเล่าเรียน แม้แต่ในปัจจุบันนี้โดยเฉพาะวิชาคหกรรม ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคม ที่ยังนิยมระบบเจ้าขุนมูลนายกันอยู่มาก และยังสนับสนุนให้บุตรหลานเรียนเพื่อจะได้เป็นเจ้าคน นายคนในราชการเท่านั้น

ดังนั้นอาชีพคานการค้าเกือบทุกประเภทจึงตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน เป็นส่วนมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ ใด ฉะนั้น แผนการศึกษาของชาติ หลักสูตรการเรียน การสอน ควรจะได้นำมาซึ่งการศึกษาสายอาชีพให้เท่าเทียมกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา นอกจากนี้รัฐจะต้องส่งเสริมอาชีพของคนไทยและจัดหางานสำหรับเด็กที่เรียนจบอาชีวศึกษาให้ มีงานทำโดยทั่วถึง พร้อมทั้งช่วยกันแก้ไขทัศนคติของประชาชนให้หันมาสนับสนุนการเรียนสาย อาชีวศึกษามากขึ้นด้วย เพื่อมิให้ประชาชนสนใจแต่การเข้ารับราชการแต่เพียงด้านเดียว ซึ่ง เป็นความนิยมมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารต้นก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1/1 เบิกเสรีศึกษาธิการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/1 พระบรมราชโองการ
เรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/2 ศึกษาสถานในกรุงเทพ ฯ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/3 ความเห็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
เรื่องการจัดการศึกษา ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/5 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/81 เรื่องโรงเรียน ว. 76-121

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 จัดการศาสนาและการศึกษา 1-11

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/4 ตรวจตราจัดคณะพระศาสนาและ
การศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117 กับ ร.ศ. 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16/1 พระราชบัญญัติพระสงฆ์

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 หลักสูตรหลวงกระทรวงธรรมการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.ฆ.1/2 งานแสดงกลสิกรรมและพาณิชยกรรม

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค. 18.1/11 งบประมาณกระทรวงธรรมการ
(ศึกษา) พ.ศ. 2455-2467

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ. 1.3/4 ส่วนพระองค์.

สมเด็จพระบรมพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 6 บ. 3.7/72 บันทึกเรื่องรวมหนังสือ
พิมพ์เล่ม 2

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/2 ประกาศพระราชบัญญัติ 1-5
พ.ศ. 2454 - พ.ศ. 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/5 ความเป็นปราชญ์พลอยวิทยาและ
สมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ขอสงวนไว้พระราชนิติเกณฑศึกษา

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/9 พระราชบัญญัติประถมศึกษา
พ.ศ. 2464

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/10 พระราชบัญญัติประถมศึกษา
พ.ศ. 2464 พร้อมคำอธิบายและวิธีดำเนินการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/13 คำอธิบายเพิ่มเติมข้อที่เกี่ยวกับ
ความมุ่งหมาย และวิธีดำเนินการแห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464
ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2465.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/14 คำแนะนำของกระทรวงธรรมการ
ฉบับที่ 2

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 3/1 ตั้งและขยายราชการกระทรวง
(ธรรมการ) ศึกษาธิการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 3/15 ตั้งข้าหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/13 โรงเรียนแผนกเล่าเรียน
มณฑลปัตตานี

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/23 โรงเรียนแผนกเล่าเรียน
มณฑลอุดร

จำหน่ายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10/13 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทรา
ธิบดีพลเอกถาวรวงศ์ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10/34 ระเบียบการตั้งสารวัตรจัดการ
ศึกษาประจำตำบล ปี พ.ศ. 2460.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10/35 ความเห็นให้เด็กชายหญิง
เล่าเรียนปนกัน

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10/42 แผนการศึกษาสำหรับชาติ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 22/14 รายงานเจ้าพระยาอมราช
พรวจจักรวาทกรรมมณฑลปัตตานี

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 22/15 รายงานเจ้าพระยาอมราช
เรื่องจักรระเบียบราชการมณฑลปัตตานี

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร เบ็ดเตล็ด 3.7 เรื่องรวมหนังสือ
พิมพ์เล่ม 2

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ค. 14/4 ฐานะการเงินแผ่นดิน
พ.ศ. 2474

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ค. 15.1/1-5 งบประมาณประจำปี
พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2475.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ค. 15.1/2 งบประมาณเงินแผ่นดิน
พ.ศ. 2471 - พ.ศ. 2472.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 1/1 บันทึกและรายงานโครงการศึกษา

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 2/2 พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 2/4 ประกาศใช้พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาในกรุงเทพ ฯ และเรื่องแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติประถมศึกษา

เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 2/6 ประกาศและพระราชบัญญัติ

เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 3/7 ตั้งพระองค์เจ้าธานีนิวัติ
เป็นผู้รั้งและเป็นเสนาบดีธรรมการ (พ.ศ. 2469)

เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 3/9 เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
ตรวจราชการ (พ.ศ. 2470 - พ.ศ. 2475).

แผนกเก็บกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2445 เอกสาร เลขที่ 6
ความเห็นจัดการศึกษา พ.ศ. 2445

พ.ศ. 2457 เอกสาร เลขที่ 65
พระราชบัญญัติบังคับการศึกษา พ.ศ. 2457.

พ.ศ. 2457 เอกสาร เลขที่ 66
ร่างพระราชบัญญัติจัดการประถมศึกษา พ.ศ. 2457.

พ.ศ. 2462 เอกสาร เลขที่ 10
การวัดกันการ โรงเรียนไถยวของกัน

พ.ศ. 2462 เอกสาร เลขที่ 23
บันทึกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทูลเกล้าถวายบันทึกแผนแห่งการศึกษาสำหรับชาติ

พ.ศ. 2464 เอกสาร เลขที่ 1
พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464.

แผนกเก็บกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2464 เอกสาร เลขที่ 2
ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464.

พ.ศ. 2466 เอกสาร เลขที่ 15

โอวาทเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการในการประชุมแจกรางวัล
 แสดงศิลปหัตถกรรม ณ สำนักอาจารย์ศรีโมสรสถาน.

พ.ศ. 2469 เอกสาร เลขที่ 112

รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 ของมณฑลต่าง ๆ

พ.ศ. 2471 เอกสาร เลขที่ 41

เรียนพระราชบัญญัติเรื่องการศึกษา พ.ศ. 2471.

ข. เอกสารที่พิมพ์แล้ว

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า การศึกษา โรงพิมพ์สยามมกุฎราชวิทยาลัย
 พ.ศ. 2514

พระอักษร เรื่องจัดการเล่าเรียนของชาวสยาม

ที่ทรงตอบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์สยามมกุฎราชวิทยาลัย
 พ.ศ. 2499 พิมพ์แจกงานฉาปนกิจศพนางเผือก คุณากร

ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา โรงพิมพ์

สยามมกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. 2514.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา หนังสือบันทึกคำแนะนำเรื่องจัดการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. 2468
 โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ พ.ศ. 2468

ประมวลศึกษานาค 1, ประมวลศึกษาพิเศษนาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ
 พ.ศ. 2464 - พ.ศ. 2465 ไม่ปรากฏโรงพิมพ์.

พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์ พ.ศ. 2515

พิมพ์แจกงานฉาปนกิจศพ นาง สมพร เทียนเงิน

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี 2 เล่ม

องค์การคานของคุรุสภา พ.ศ. 2506.

พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2470

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2469

พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ โรงพิมพ์พระจันทร์

พ.ศ. 2509.

มณฑุเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมณฑุเกล้า

เจ้าอยู่หัว, โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ พ.ศ. 2472.

ประชุมพระบรมราโชวาท และพระโอวาท

โรงพิมพ์สุทธินิสารการแพทย์ พ.ศ. 2509.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 (แผนกกฎหมาย) พ.ศ. 2461

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 (แผนกกฎหมาย) พ.ศ. 2464

รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2452 ถึงฉบับที่ 25 พ.ศ. 2475

รายงานการประชุมเจ้าหน้าที่จัดการศึกษา เรื่องพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461

โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2472.

ศิลปากร, กรม (รวบรวม) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จยุโรป

พ.ศ. 2434 โรงพิมพ์พระจันทร์ พ.ศ. 2501.

เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์คุรุสภา

พ.ศ. 2511

ก. หนังสือพิมพ์

จีน โนสยามวารศัพท์ วันที่ 23 - 29 ธันวาคม พ.ศ. 2463

จีน โนสยามวารศัพท์ วันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2464

นางกอกการ เมือง วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2472

พิมพ์ไทย วันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2462

2. ประเภทเอกสารชั้นสอง (Secondary Sources)

ก. หนังสือ

กวี จรรย์วิโรจน์, หลวง เปื้อง ณ นคร และคนอื่น ๆ ประวัติการศึกษาไทย
ลักษณะการศึกษาและการศึกษาแห่งประเทศไทย ไทยวัฒนาพานิช พ.ศ. 2500.

เกหลง ปากาสีหิรี ประวัติการศึกษาของประเทศไทย โรงพิมพ์บรรหาร พ.ศ. 2500

เกรียง เอี่ยมสกุล ลูกจีนในประเทศไทย วิทยานิพนธ์ เสนอต่อวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
พ.ศ. 2509

จักรกฤษณ์ นรินทีนคองการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตาดวังรายาภาพกับกระทรวง
มหาดไทย วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2506

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า เจ้าชีวิต สำนักพิมพ์คลังวิทยา พ.ศ. 2505

ณรงค์ พ่วงพิศ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินซ์นิพนธ์การศึกษามหามณฑล พ.ศ. 2514.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, นิทานโบราณคดี สำนักพิมพ์บรรณสาร
พิมพ์ครั้งที่ 13 พ.ศ. 2509.

_____ เทศาภิบาล คลังวิทยา พ.ศ. 2495.

_____ และยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย
สยาม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
(ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) พ.ศ. 2463.

ทองเคื่อน พิศาลบุตร ประวัติการศึกษาไทย ตำราวิชาชุดครู ป.ม. โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์
พ.ศ. 2509

ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง ชูชาติ กำภู
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2512.

ทวี มุขธารโกษา มหาธีรราชเจ้า โรงพิมพ์พรพิทยา พ.ศ. 2506

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา การศึกษาของประเทศไทยระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมากับการ
การศึกษาสิกธรรม โรงพิมพ์ไทยเชม พ.ศ. 2479.

_____ ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นายครรรชิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา พ.ศ. 2514.

บำรุง กลัดเจริญ ประวัติการฝึกหัดครูของประเทศไทย ปรินซ์นิพนธ์การศึกษามหามณฑล
พ.ศ. 2506.

ปิ่น มาลากุล, ม.ล. การศึกษานิยมหาอำมาตย์เอกพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ
ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พิมพ์ในวาระครบเจ็ดรอบอายุของ
กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ พ.ศ. 2512.

_____ ประวัติการศึกษาตอนที่ 1 - 8 โรงพิมพ์กรุงเทพ ฯ บรรณาการ
 พ.ศ. 2478

ประพัฒน์ ตริณรังค์ ชีวิตและงานเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ โรงพิมพ์อุดมศึกษา พ.ศ. 2504

ประมวลพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ พิมพ์ในงาน
 พระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอนิรุทธเทวา พ.ศ. 2495

ประยูร ธวัชรวิชัย แผ่นดินพระมงกุฎเกล้า สำนักพิมพ์ธรรมเสวี พ.ศ. 2501.

พงศ์อินทร์ สุขขจร ประวัติการศึกษาไทย วิชาครูตอน 4 วิชาชุดक्रमิขยของครูสภา
 โรงพิมพ์องค์การคณาครูสภา พ.ศ. 2514.

พิชัย รัตนพล วิวัฒนาการการควบคุมโรงเรียนจีน วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
 สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ พ.ศ. 2512.

พูนพิสมัย, หม่อมเจ้าหญิง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถำรงราชานุภาพ
 โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. 2501.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น เจ็ดรอบอายุ โรงพิมพ์พระจันทร์ พ.ศ. 2512.

ไพศาลศิลปศาสตร์, หลวง รายงานการศึกษาประเทศญี่ปุ่น โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ พ.ศ. 2446.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์ และประมวล
พระราชนิพนธ์ภาคปกิณกะ โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. 2509

มานิจ ชุมสาย, ม.ล. ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย โรงพิมพ์กรมตำรวจ
 พ.ศ. 2498.

ระเบียบการโรงเรียนเพาะช่างกรุงเทพ ฯ พ.ศ. 2456 ไม่ปรากฏโรงพิมพ์, 22 หน้า.

วุฒิชัย มวลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ปรินุณานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต พ.ศ. 2512.

ศึกษาธิการ, กระทรวง ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. 2495

ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 โรงพิมพ์คุรุสภา
พ.ศ. 2507.

พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย โรงพิมพ์การศาสนา
พ.ศ. 2513.

ศึกษาธิการ, กรมวิชาการ ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา ชุดพัฒนาการทางการศึกษา
โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ พ.ศ. 2505.

ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ ชุดพัฒนาการศึกษา
โรงเรียนมงคลการพิมพ์ พ.ศ. 2504.

ศึกษาธิการ, กรมสามัญศึกษา บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา
โรงพิมพ์การศาสนา พ.ศ. 2513.

ศึกษาธิการ, กรมสามัญศึกษา สัมฤทธิ์ผลการจัดการศึกษาภาคบังคับ โรงพิมพ์การศาสนา
พ.ศ. 2516.

ศึกษาธิการ, กรมวิสามัญศึกษา โรงเรียนราษฎร์เพื่อสอนภาษาจีน โรงพิมพ์ช่างพิมพ์เพชรรัตน
พ.ศ. 2500.

สมเด็จอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์
โรงพิมพ์สุโขทัย พ.ศ. 2474.

เสถียร คุรุโสภณ ประวัติการโรงเรียนราษฎร์และทำเนียบโรงเรียนราษฎร์ สมาคมครู
โรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2505.

ไสว รัตนเศรษฐ์ เกียรติคุณพระมงกุฎเกล้าฯ โรงพิมพ์วัฒนาพานิช พ.ศ. 2500

อมรคุณารักษ์, จมื่น พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เล่ม 7 - 8 โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว พ.ศ. 2513.

Education in Thailand, A Century of Experience, Copyright 1970 by
the Department of Elementary and Adult Education Ministry of
Education Thailand.

Victor Purcell, The Chinese in Southeast Asia, Oxford University Press,
London, 1965.

Vella, Walter F., Vajiravudh of Thailand, Traditional Monarch and
Modern Nationalist, Thailand Information Center.

Wyatt, David K., The Beginnings of Modern Education in Thailand 1868
- 1910, Doctorial Dissertation, Cornell University,
Microfilm, 1966.

Wyatt, David K., The Politic of Reform in Thailand, Education in
the Reign of King Chulalongkorn, New Haven and London, Yale
University Press, 1969.

ข. วารสาร

กวีจรรยาวีโรจน์, หลวง "พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลกรุงเทพฯ" วิทยารย 31 (22) : พ.ศ. 2475.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5 (3) : 25 - 46 ธันวาคม 2510, กุมภาพันธ์ 2511.

ครูเทพ "ปัญหาเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน" วิทยารย 18 (12) : 741 - 756 พ.ศ. 2460.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา "การศึกษา" วิทยารย 26 (6) : 414 - 430 พ.ศ. 2468.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา "การให้การศึกษา" วิทยารย 25 : 1305 - 1316 พ.ศ. 2468.

พินิจสารวิเทศ, พระ "ประวัติการศึกษาของประเทศไทย" วิทยารย 31 (19) : 1700 - 1703 พ.ศ. 2475.

บำเพ็ญจรรยสาร, หลวง "ประวัติการศึกษาของประเทศไทย" วิทยารย 35 (9) : 1985 - 2032 พ.ศ. 2477 - 2478.

อุปการศิลป์เสรีรัฐ, "การศึกษาสำหรับชาติกับชีวิตของชาติ" วิทยารย 20 (19) : 1450 - 1456 พ.ศ. 2462 - 2463.

เอกวิทย์ ณ ถลาง, "เมื่อคดีการจัดการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาสู่สยาม" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6 (2) : 83 - 93 กันยายน - พฤศจิกายน 2511.

เอื้อ นุประเกษตรหงสกุล "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ" วิทยาสาร 3 : 1 - 8 ตุลาคม 2494.

ภาคผนวก

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464¹

สารบัญ

- มาตรา 1 ชื่อพระราชบัญญัติ
 มาตรา 2 กำหนดเวลาไซ เพราะที่ซึ่งเสนาบดีศึกษาจะทำบัญชีประกาศ
 มาตรา 3 บทวิเคราะห์หัตถ์โรงเรียน ประถมศึกษา รัฐบาล ประชาบาล
 ราษฎร มี 4 อย่างกับเด็ก

ลักษณะที่ 1 ขอมังคับต่าง ๆ

- มาตรา 4 ไม่เรียกค่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาล และประชาบาล แต่โรงเรียน
 รัฐบาลบางโรงเรียนจะกำหนดเรียก
 มาตรา 5 เด็กอายุ 7 จน 14 ปี ต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา
 มาตรา 6 กำหนดการเรียนในโรงเรียน อย่าให้ขาดกว่าเดือนหนึ่งโดยไม่มีข้อ
 แก้วอันสมควร
 มาตรา 7 ถ้าเด็กอายุพ้น 14 ปี อ่านเขียนหนังสือไทยไม่ได้ ต้องให้เรียนจนรู้
 เว้นแต่ฉบับบัญญัติ
 มาตรา 8 ให้เจ้าพนักงานทำบัญชีเด็กที่สมควรเข้าโรงเรียนทุกปลายปี แล้วให้
 บอกแก่บิดามารดาผู้ปกครองเด็ก
 มาตรา 9 ให้ครูโรงเรียนประถมศึกษาทำบัญชีเด็ก 3 อย่าง คือ บัญชีคนเข้า
 คนมาเรียน จัดหมายรายวัน
 มาตรา 10 ยกเว้นเด็กไม่ตองเข้าโรงเรียนถ้าเด็กนั้นบิดามารดาผู้ปกครองจัดให้
 เฉพาะตัวแล้ว แต่ตองให้เด็กนั้นมาสอบไล่ที่โรงเรียนทุกปี

¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 (แผนกกฎหมาย) วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2464

- มาตรา 11 1. เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี เรียนจบประถมศึกษาแล้ว
2. เด็กทุพพลภาพทั้งกายหรือใจหรือเป็นโรคติดต่อ
3. เด็กอยู่ไกลโรงเรียน 80 เส้น ก้มกเว้นไม่ต้องมาโรงเรียนได้
- มาตรา 12 ขอยกเว้นในข้อ 11 สมุหเทศาภิบาลอนุญาตได้
- มาตรา 13 บิดามารดาผู้ปกครองขออนุญาตให้เด็กหยุดเรียนเพื่อช่วยทำงานของ บิดามารดาได้ปีละ 2 เดือน
- มาตรา 14 ให้เจ้าพนักงานตรวจโรงเรียนประถมใดเวลาใด ๆ
- มาตรา 15 ให้มีการสอบไล่ประโยคประถมศึกษา

ลักษณะที่ ๒. โรงเรียนขนาดเล็ก

- มาตรา 16 การตั้งโรงเรียนประถมศึกษาที่ใช้เงินแผ่นดิน ให้กระทรวงศึกษาจัดทำ

ลักษณะที่ ๓ โรงเรียนประชาบาล

- มาตรา 17 โรงเรียนประชาบาลนั้นประชาชนในหมู่บ้าน หรือนายอำเภอกำขึ้น เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว
- มาตรา 18 โรงเรียนที่ประชาชนตั้งให้กรรมการไม่เกินกว่า 5 คนจัดและรักษา
- มาตรา 19 ผู้ซึ่งออกเงินไม่ต่ำกว่าปีละ 10 บาท เป็นผู้เสียงเล็ดกรรมการได้
- มาตรา 20 โรงเรียนประชาบาลได้รับอนุญาตให้ตั้งแล้ว ให้จดทะเบียนสภากรรมการ เป็นบุคคลตามกฎหมาย
- มาตรา 21 กรรมการสภาเดียว จะจัดการโรงเรียนหลายโรงก็ได้ แต่ต้องให้ทำ บัญชีเงินแยกเป็นโรง ๆ ไป
- มาตรา 22 เงินที่จะเข้ากันตั้งโรงเรียนนั้นให้ส่งต่ออำเภอก่อน เมื่ออนุญาตให้ตั้ง โรงเรียนแล้ว จึงมอบให้กรรมการ
- มาตรา 23 หน้าที่ของสภากรรมการโรงเรียน เป็นผู้เก็บเงินจัดการรักษาโรงเรียน
- มาตรา 24 โรงเรียนที่ใดเงินไม่พอใช้ กรรมการต้องแจ้งความต่อนายอำเภอ และ ชำระเสสางไซหนี้สินโรงเรียน
- มาตรา 25 กระทรวงศึกษามีสิทธิที่จะซื้อของโรงเรียนที่ล้มก่อนผู้อื่น ๆ

- มาตรา 26 โรงเรียนที่นายอำเภอตั้ง ให้มีศึกษาธิการหรือผู้ช่วยจัดการควย
- มาตรา 27 โรงเรียนนายอำเภอตั้งให้ใช้เงินศึกษาพลีตามที่กำหนดในมาตรา 28
- มาตรา 28 ชายอายุ 18 จน 60 ต้องเสียศึกษาพลี 1 - 3 เว้นแต่คนทำงานไม่ได้ ภูษสามเณร พลทหารประจำการ คนที่ได้ออกเงินในกว่าศึกษาพลี
- มาตรา 29 หน้าที่ของนายอำเภอเกี่ยวกับโรงเรียนประชาบาล
- มาตรา 30 ผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งกรรมการศึกษา
- มาตรา 31 เสนาบดีศึกษาจ่ายเงินในงบประมาณช่วยโรงเรียนใด
- มาตรา 32 สภากรรมการหรือนายอำเภอรับของให้แก่โรงเรียนใด
- มาตรา 33 โรงเรียนประชาบาลอยู่ในบังคับกระทรวงศึกษา
- มาตรา 34 โรงเรียนนายอำเภอตั้งนั้นใช้เงินของโรงเรียนตำบลอื่นในอำเภอเดียวกันได้
- มาตรา 35 ถ้าบิดามารดาของนายอำเภอ ให้อายุเด็กจากโรงเรียนตำบลหนึ่งไป อีกตำบลหนึ่งได้
- มาตรา 36 ให้ผู้ว่าราชการ เลิกถอนโรงเรียนที่เห็นว่าไม่เป็นไปตามกฎหมายได้

ลักษณะที่ 4 โรงเรียนราษฎร์

- มาตรา 37 การโรงเรียนราษฎร์ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ และตามมาตรา 48 พระราชบัญญัตินี้ควย

ลักษณะที่ 5 สारวัดศึกษา

- มาตรา 38 ให้ตั้งสาร์วัดศึกษา ให้ใช้เงินโรงเรียนจ่ายเป็นเงินเคื่อน
- มาตรา 39 หน้าที่ของสาร์วัดศึกษาตรวจเด็กมาเรียนและตรวจบิดามารดาทำตามกฎหมายหรือไม่
- มาตรา 40 และมีหน้าที่ตรวจเด็กที่ไม่มาโรงเรียนว่าได้ทำการช่วยบิดามารดาอย่างไร

ลักษณะที่ 6 วิธีพิจารณาและลงโทษ

- มาตรา 41 เงินศึกษาพิเศษนั้น ถ้าใครไม่ไต่ทนายอำเภอมีอำนาจจับและขายเลหลังไต่
- มาตรา 42 ไต่ทนายอำเภอแจ้งแก่ผู้การให้ฟ้องนิคมารคาเด็กที่ทำผิดกฎหมายตามความที่ทราบ
- มาตรา 43 ถา นิคมารคาไม่ให้เด็กมาเรียน หรือไม่ทำทัณฑ์โทษ เมื่อเรียกปรับเงิน 50 บาท
- มาตรา 44 ถาทำผิดครั้งที่สอง จะต้องถูกจำ 10 วัน หรือปรับไม่เกินกว่า 100 บาท
- มาตรา 45 ถา นิคมารคาได้รับคำแจ้งความให้ส่งเด็ก แล้วเพิกเฉยเสีย
- เดือนหนึ่งให้ฟ้องศาลอาญา
- มาตรา 46 ถา นิคมารคาชี้แจงให้ศาลพอใจ ว่าไต่ทนายอำเภอให้เด็กไปโรงเรียนแล้ว แต่ไม่สำเร็จ ให้นิคมารคาพินโทษไต่ แต่ศาลจะตัดสินให้ไปอยู่โรงเรียนฝึกอาชีพ หรือ โรงเรียนอื่นตามกฎหมายนี้
- มาตรา 47 ผู้จางเด็กไซ ชัดขวาง ไม่ให้เด็กไปโรงเรียน ต้องปรับ 50 บาท
- มาตรา 48 ครูโรงเรียนราษฎรต้องเก็บบัญชีตามมาตรา 8 กฎหมายนี้ ถาไม่ทำต้องปรับ 50 บาท
- มาตรา 49 ผู้ใดขัดขวางเจ้าพนักงาน หรือผู้กระบัญญัติสั่งการโรงเรียนต้องปรับ 50 บาท
- มาตรา 50 การฟ้องตามกฎหมายนี้ให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ 7 ขอความเบ็ดเตล็ดและไขไปพลางก่อน

- มาตรา 51 โรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ก่อนกฎหมายนี้แล้ว ต้องทำตามกฎหมายนี้ภายในหนึ่งปี
- มาตรา 52 เจาเมืองพลเป็นพนักงาน มีหน้าที่รักษาพระราชบัญญัตินี้
- มาตรา 53 เสนาบดีศึกษา มีหน้าที่ออกข้อบังคับตามพระราชบัญญัตินี้

พระราชบัญญัติประถมศึกษาพระพุทธศักราช ๒๔๖๔

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า บัดนี้เป็นกาลสมควร จะจัดประถมศึกษาให้แพร่หลาย และให้เจริญยิ่งขึ้นในพระราชอาณาจักร และรอยกรองบทกฎหมาย ของข้อบังคับสำหรับประถมศึกษาวางลงไว้ให้เป็นระเบียบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตรา พระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้สืบไปดังนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้ชื่อว่า "พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช ๒๔๖๔"

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้เป็นกฎหมายจำเริญแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ แมกระนั้นก็ดีให้ใช้แต่เฉพาะอำเภอและตำบลที่ออกชื่อไว้ในบัญชีข้างท้ายนี้

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะทำบัญชีเพิ่มเติม เพื่อขยายการใช้ในอำเภอและตำบลอื่น ๆ ได้อีกต่อไป เมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะทำดังนี้

มาตรา ๓ บทวิเคราะหัตถ์ในพระราชบัญญัตินี้

คำว่า "โรงเรียนประถมศึกษา" หมายความว่า โรงเรียนรัฐบาล

โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์

คำว่า "โรงเรียนรัฐบาล" หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่กระทรวง

ศึกษาธิการตั้งและดำรงอยู่ด้วยเงินในงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น

คำว่า "โรงเรียนประชาบาล" หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชน

อำเภอหนึ่งหรือตำบลหนึ่งตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่

นายอำเภอตั้งขึ้น และดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่เวลานั้น อยู่ใน

ความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ ในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบล

หนึ่งตำบลเดียวกันจะตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลอยู่มากกว่าโรงเรียน

หนึ่งก็ได้ ถ้าเป็นการจำเป็น

คำว่า "โรงเรียนราษฎร์" หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่บุคคลคนเดียว

หรือหลายคนรวมกันตั้งและดำรงอยู่ตามพระราชบัญญัติ โรงเรียนราษฎร์

คำว่า "เด็ก" หมายความว่าทั้งเด็กชายและเด็กหญิงไม่ว่าในทีใด

ลักษณะที่ 1 ขอนบังคับต่าง ๆ

มาตรา 4 ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลย่อมให้เปล่า คือว่าไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน

แผนกชั้นคดีโรงเรียนรัฐบาลบางโรงเรียนซึ่งจัดเป็นพิเศษ ให้เรียกค่าสอนจากเด็กใดตามอัตราที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด

มาตรา 5 / เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางอำเภอและตำบลโดยเฉพาะท้องที่ เขตอายุ 7 ปีที่เวลานี้อาจเขียนขึ้นเป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปีได้ ตามที่กระทรวงศึกษาธิการจะชี้แจง เวลาเรียนในปีหนึ่งต้องไม่น้อยกว่า 320 เวลา (หรือ 800 ชั่วโมง)

มาตรา 6 การเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้ให้กินความดังนี้

1. การที่เด็กผู้มีชื่อในบัญชีตามมาตรา 8 เรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรอื่น ที่เสนามาตั้งกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบเท่ากับหลักสูตรประถมศึกษาใด

2. การที่เด็กเรียนอยู่ในโรงเรียนที่เวลานั้นจริง ๆ ไม่ขาดเกิน 30 วัน ติด ๆ กันโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือโดยปราศจากเหตุผลที่พึงได้

มาตรา 7 เมื่อเด็กคนใดอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ ยังอ่านและเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องเขียนเขตที่บังคับให้เรียนอยู่ในโรงเรียนออกไปอีกจนกว่าเด็กคนนั้นจะอ่านและเขียนภาษาไทยได้พอสมควร ยกเสียแต่เด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังความคิด ซึ่งเห็นได้ว่าคงจะเรียนให้ถึงฐานะดังนั้นไม่ได้

มาตรา 8 ในเดือนสุดท้ายของปีหนึ่ง ๆ นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กทั้งปวง ซึ่งมีที่อยู่กินในท้องที่ของตนในเวลานั้น ซึ่งจะมีอายุถึงเขตที่จะต้องเข้าเรียนในระหว่างปีต่อไป

นายอำเภอต้องแจ้งความควยลายลักษณะอักษรตอบตามารดาหรือ

ผู้ปกครองเด็กทุกคนที่มีชื่อในบัญชีให้ส่งเด็กนั้นเข้าเรียนอยู่ในโรงเรียน
ประถมศึกษาระหว่างปีต่อไป ตั้งแต่เวลาที่นายอำเภอเห็นว่าจะเป็นการ
สะดวก และได้อำหนดไว้ในแจ้งความนั้น

ในนายอำเภอส่งบัญชีเด็กที่เข้าให้แก่ครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษา
ในท้องที่ของตนโรงละฉบับ

มาตรา 9

โรงเรียนประถมศึกษาทุก ๆ โรง ครูใหญ่จะต้องใช้สมุดบันทึก 3 เล่ม
ต้องทำให้ทันเวลาเสมอ และถูกต้องตามข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ
สมุด 3 เล่มนี้คือ

1. ทะเบียนนักเรียนแสดงรายรับและรายจ่าย
2. บัญชีเรียกชื่อ
3. สมุดหมายเหตุรายวัน

มาตรา 10

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะไต่ถามเด็กคนใดคนหนึ่ง จากการเรียน
อยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาใด ถ้ามีความรู้หรือผู้ปกครองร้องว่าเด็ก
คนนั้นรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว

แต่ถ้าไต่ถามเด็กดังนี้ บิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องส่งเด็กนั้นให้
ศึกษาธิการอำเภอปีละครั้งหนึ่งเพื่อสอบไล่ดูว่าศึกษาที่ได้รับนั้นเป็นอย่างไร
ในเวลานั้น ถ้าปรากฏว่าไม่เพียงพอหรือไม่ได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษา
หรือหลักสูตรที่เทียบได้ปานนั้น เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเมื่อใดทราบ
จากรายงานของนายอำเภอว่าเป็นดังนั้นแล้วจะถอนยกเว้นเสียก็ได้

มาตรา 11

การยกเว้นจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจะให้ใดแก่ที่มีลักษณะ
ดังนี้อีกด้วยคือ

1. เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี เมื่อได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษา
หรือหลักสูตรอื่นที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบได้ปานนั้น
และสอบได้ปานนั้น
2. เด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังกายหรือกำลังความคิด หรือ เป็น
โรคติดต่อ

3. เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกิน 3200 เมตร หรือที่ไม่สามารถจะไปถึงโรงเรียนใดควยเหตุใดเหตุหนึ่งอันไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

มาตรา 12 การยกเว้นทั้งปวงตามมาตรา 11 ผู้ว่าราชการในโต แต่เมื่อใดยกเว้นไปแล้วของรายงานขออุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล จะถอนการยกเว้นที่ผู้ว่าราชการจังหวัดโตให้ไปนั้นเสียก็ได้

มาตรา 13 จะให้การยกเว้นชั่วคราวจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาได้ชั่วเวลาไม่เกินกว่า 2 เดือนในปีหนึ่งติด ๆ กันไป หรือไม่ติด ๆ กัน เมื่อมีความจำเป็นหรืออุปการของเด็กหรือของควยลายลักษณะอักษร - การยกเว้นชั่วคราวนี้ จะให้โตเฉพาะต่อเมื่อปรากฏว่า การเป็นอยู่ของบิดามารดาหรืออุปการของต้องอาศัยการงานที่เด็กทำ หรือจำเป็นต้องใช้เด็กสำหรับการสัการหรือการพิการกรรม ซึ่งมิฉะนั้นจะหาไปไม่ได้ทีเดียว

นายอำเภอเป็นผู้ให้ยกเว้น แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะถอนการยกเว้นที่นายอำเภอโตให้ไปนั้นเสียก็ได้ เมื่อเห็นว่าควรระงับนั้น

มาตรา 14 โรงเรียนประถมศึกษาทุกโรงเรียน ต้องให้เจ้าพนักงานของรัฐบาลผู้มีตำแหน่งนี้จะตรวจ ๆ โตไม่ว่าเวลาใด ผู้มีตำแหน่งดังที่ว่านี้คือ หัวหน้ากรมกองต่าง ๆ ในกระทรวงศึกษาธิการ ขาหลวงตรวจการศึกษาประจำภาค ศึกษาธิการมณฑล ศึกษาธิการจังหวัด พนักงานตรวจการศึกษาประจำแขวง และศึกษาธิการอำเภอแห่งกระทรวงศึกษาธิการ กับทั้งอุปราช สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด

โรงเรียนประถมศึกษาทั้งปวง นายอำเภอจะไปตรวจเพื่อสอดส่องควว่าเด็กในท้องที่ของตนโตเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติโต และส่วนโรงเรียนประชาบาลไปตรวจเพื่อทำหน้าที่จัดการและคุมครองตามที่กล่าวไว้ในลักษณะ 3 แห่งพระราชบัญญัติโต

มาตรา 15 การสอบไล่ประโยคประถมศึกษา อันเป็นการสอบไล่ให้ประกาศนียบัตรประโยคประถมศึกษานั้น ให้เด็กทุกคนที่ได้รับประถมศึกษาตามชอบบังคับ

ของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวแก่เรื่องนี้เขาสอบได้ การสอบได้ให้วิชา
แห่งหลักสูตรประโยคประถมศึกษา หรือหลักสูตรที่เสนามติกระทรวงศึกษาธิการ
เห็นว่าเทียบได้ปานนั้น

การสอบได้ที่ว่ามีจากพนักงานของกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้สอบทั้งสิ้น

ลักษณะที่ 2 โรงเรียนรัฐบาล

มาตรา 16 การตั้ง การดำรงอยู่ และการจัดโรงเรียนรัฐบาล ย่อมเป็นไปตามข้อบังคับ
ซึ่งเสนามติกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจออกใช้สำหรับโรงเรียนรัฐบาล

ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล

มาตรา 17 / โรงเรียนประชาบาลทั้งดังนี้

1. ทวยประชาชนในหมู่บ้านหนึ่งหรือตำบลหนึ่งมีใจสมัครตั้ง เมื่อ
ได้ยื่นเรื่องราวต่อผู้ว่าราชการจังหวัดโดยทางนายอำเภอ และได้รับ
อนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้ตั้งแล้ว หรือ

2. ถ้าประชาชนไม่สมัคร หรือไม่สามารถทำดังนั้น ในนายอำเภอ
เป็นผู้ตั้งเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้วอย่างเดียวกัน

มาตรา 18 / โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนทั้งนั้น ให้สภากรรมการจัดการเป็นผู้จัดตั้ง
และดำรงไว้ สภากรรมการจัดการหนึ่งให้จำนวนกรรมการจัดการไม่เกิน
5 คน และผู้ที่สมัครออกเงินสำหรับการตั้งขึ้นและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนที่ว่า
นี้เป็นผู้ตั้ง

มาตรา 19 / การตั้งกรรมการจัดการนั้น ดังนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียนนี้ เมื่อประชาชนจำนวนหนึ่งได้ลงชื่อ
สมัครออกเงิน และได้ออกเงินแล้วได้จำนวนเงินซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัด
เห็นว่าพอที่จะจัดตั้งโรงเรียนได้เมื่อใด ผู้ที่ลงชื่อสมัครออกเงินและได้ออก
เงินแล้วตามอัตราที่อุปราชหรือสมุหนายกกำหนดตามที่เห็นเป็นการ
สมควร ซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 5 บาท มีสิทธิให้คะแนนเลือกใด
คนละคะแนนในการตั้งกรรมการจัดการ

ซึ่งใช้ในการดำรงโรงเรียน ผู้ที่ลงชื่อออกเงินเลือกตั้งกรรมการจัดการ
ในเดือนต้นของทุกปี เว้นเสียแต่ผู้ที่ลงชื่อออกเงินคนใดไม่ได้ออกเงินสำหรับ
การดำรงอยู่แห่งโรงเรียนตามอัตราที่อุปราชหรือสมุหนายกกำหนดตามที่
เห็นเป็นการสมควรซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 5 บาท ต่อปีตามคราวเป็น
อันไม่มีลิมิตที่จะให้คะแนนเลือกตั้งใด

แต่อย่างไร ๆ การตั้งกรรมการจัดการนั้น ยังไม่ถือว่าถูกต้องตาม
กฎหมายจนกว่าจะได้เสนอญัตติราชการจังหวัดและได้รับความเห็นชอบแล้ว

กรรมการจัดการที่ตั้งขึ้นนี้ อาจได้ความช่วยเหลือจากเงินบำรุงโรงเรียน
ตามที่ญัตติราชการจังหวัดกำหนดให้เป็นปี ๆ ไป ควบคู่ความเห็นชอบของ
อุปราชหรือสมุหนายก

มาตรา 20) เมื่อประชาชนได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นในหมู่บ้านหรือตำบล
หนึ่งนั้น และได้ตั้งกรรมการจัดการแล้ว กรรมการจัดการตั้งนี้ต้องไปจก
ทะเบียนที่ว่าการอำเภอตามท้องที่

จำเดิมแต่ได้จดทะเบียนแล้ว กรรมการจัดการนั้นรวมกันทั้งสภาเป็น
บุคคลตามกฎหมาย หารือเป็นบุคคลตามกฎหมายเป็นคน ๆ ไม่

มาตรา 21) กรรมการจัดการหนึ่งสภาเดียวกันจะตั้งให้จัดการสองโรงเรียนหรือมากกว่า
สองโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบลหนึ่งตำบลเดียว
กันได้

แต่แม้อย่างนี้ก็ดี ให้เป็นหน้าที่ของสภากรมการจัดการที่จะทำ
งบประมาณรายไครายจ่ายเป็นโรง ๆ ไป

มาตรา 22) เงินที่จำต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลซึ่ง
ประชาชนตั้งขึ้น เก็บจากประชาชนตามที่สมัครออกให้ เงินที่ประชาชน
สมัครออกให้ นั้น เก็บด้วยวิธีต่อไปนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียนให้ส่งต่อนายอำเภอ นายอำเภอต้องจัด
การรักษาเงินนั้นในความคุ้มครองของญัตติราชการจังหวัดตามคำสั่งแห่งของ
กระทรวงศึกษาธิการ ควบเรื่องนี้ จนถึงเวลาที่ได้อนุญาตจากญัตติราชการ

จังหวัดให้จัดตั้งโรงเรียน และไต่ถามกรรมการจัดการแล้ว ตั้งแต่เวลานั้น
ในนายอำเภอมอบเงินที่เก็บไว้ไต่ถามนั้นแก่สภากรรมการจัดการ

ข. สำหรับการดำรงโรงเรียนอยู่ สภากรรมการจัดการเป็นผู้เก็บ
เงินที่ประชาชนสมัครออกให้เป็นรายปี
หน้าที่ของสภากรรมการจัดการนั้นดังนี้

มาตรา 23 /

ก. เก็บเงินที่ประชาชนสมัครออกให้ทุกปี

ข. ดูแลการเงินของโรงเรียน (ทั้งรายรับรายจ่าย) ให้เรียบร้อย
และปฏิบัติให้เป็นที่ยอมรับในการซื้อขาย เขา ให้เขาสมบัติของโรงเรียน

ค. รักษาและดำรงโรงเรียนให้เป็นไปตามที่ควรจะเป็น กับจัดการ
สถานที่เรียนและเครื่องใช้ให้ควรแก่การ

ง. ช่วยเหลือผู้ตรวจการของกระทรวงศึกษาธิการ สภาการศึกษา
และกรรมการศึกษา เมื่อต้องการให้ช่วยเหลือ

มาตรา 24 /

เมื่อประชาชนไม่สามารถจะดำรงโรงเรียนที่ตั้งขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุผล
อย่างใด ๆ ก็ดี สภากรรมการจัดการต้องแจ้งความต่อนายอำเภอ

ในเวลาเดียวกันนั้น สภากรรมการจัดการต้องตั้งผู้ชำระบัญชีคนหนึ่ง
หรือหลายคน ซึ่งนายอำเภอเห็นด้วยแล้วจะเป็นผู้มีอำนาจชำระสะสาง
กิจการของโรงเรียนนั้น จัดการใช้หนี้สินและแบ่งทรัพย์สินสมบัติที่คงอยู่
ให้แก่ผู้ลงทะเบียนออกเงิน ให้มีผู้ชำระบัญชีมีอำนาจบังคับให้ผู้ลงทะเบียน
สมัครออกเงินที่ยังค้างอยู่ในเวลาที่สมโรงเรียนนั้นให้เสร็จสิ้น

ทรัพย์สินที่คงมีอยู่ของแบ่งใหญ่ให้ผู้ลงทะเบียนออกเงินตามส่วน
ของเงินที่ได้ออกจริง ๆ แต่ผู้ใดส่วนแบ่งนั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้ออกเงินมา
ติดต่อกัน 3 ปี หรือถ้าโรงเรียนนั้นดำรงมาไม่ถึง 3 ปี ก็ต้องเป็นผู้ที่
ได้ออกเงินมาตั้งแต่แรกตั้ง

ผู้ชำระบัญชีต้องเป็นผู้จัดการใช้หนี้ เหตุฉะนั้น ถ้าทรัพย์สินสมบัติที่คง
มีอยู่ของโรงเรียนปรากฏว่าไม่เพียงพอที่จะใช้หนี้สินของโรงเรียนให้

เสร็จสิ้นไป ในยุวาระบัตินี้มีอำนาจที่จะเรียกส่วนที่ขาดนั้นจากผู้หลังชื่อ
สมัครออกเงินได้ แต่หาใหญ่ที่ลงชื่อสมัครออกเงินนั้น ออกกันเป็นส่วน
ตามจำนวนเงินที่ได้ออกครั้งหลังที่สุด

มาตรา 25

เมื่อการเป็นไปตามมาตรา 24 ในกระทรวงศึกษาธิการมีสิทธิที่จะขอ
สมบัติที่เคลื่อนที่ได้ หรือที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ซึ่งเป็นของโรงเรียน
จากสภากรรมการจัดการก่อนผู้นั้นที่ขอชื่อ เว้นไว้เสียแต่ถ้ากระทรวง
ศึกษาธิการไม่ได้ออกความหมายต่อสภากรรมการ จัดการภายใน
3 เดือน นับตั้งแต่วันที่สภากรรมการได้ออกความ ให้อธิบายว่ากระทรวง
ศึกษาธิการสละสิทธิตั้งนั้นแล้ว

มาตรา 26

ถ้ากระทรวงศึกษาธิการจะขอการกำหนดราคา ให้ไปถึงราคา
ที่สภากรรมการจัดการได้ขอมา และราคาของสมบัตินั้น ในปัจจุบันประ
กอบกัน ถ้ามีการโต้แย้งควยเรื่องนี้ ในรองต่อศาลแพ่งของจังหวัดที่
โรงเรียนตั้งอยู่ ให้ศาลที่ว่ามีอำนาจ เป็นผู้ที่จะกำหนดราคานั้นสมบัติ
โรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง ในนายอำเภอเป็นผู้จัด มี
ศึกษาธิการอำเภอเป็นผู้ช่วยตามหน้าที่ นอกจากนี้จะตั้งข้าราชการอื่น ๆ
ในอำเภอเป็นผู้ช่วยเหลือในการปฏิบัติหน้าที่อีกก็ได้เมื่อเห็นว่าเป็น
การสมควร

มาตรา 27 /

เงินที่จำเป็นต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียน
ประชาบาลซึ่งนายอำเภอตั้ง ให้เก็บจากประชาชนในอำเภอเป็นรายปี
เป็นศึกษาพลี ตามที่จะกล่าวในข้อต่อไป หรือตามวิธีอื่นซึ่งอุปราช
หรือสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้วางระเบียบการเก็บ เมื่อกำหนดและอยู่ใหญ่
บานในท้องที่อำเภอเห็นด้วยตั้งนั้นแล้ว

มาตรา 28 /

ชายฉกรรจ์ทุกคนอายุ 18 ปี ถึง 60 ปี จำต้องเสียศึกษาพลี
ศึกษาพลีนี้ต้องไม่ต่ำกว่า 1 บาท หรือไม่เกินกว่า 3 บาท เก็บตาม
อัตราและเก็บภายในเวลาที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดเป็น
ปี ๆ ไป ควบคุมความเห็นชอบของกระทรวงศึกษาธิการ

บุคคลต่อไปนี้โดยยกเว้นไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

1. ผู้ที่ทำการหาเลี้ยงชีพไม่ได้
2. ภิกษุ สามเณร บาดหลวง ครูสอนศาสนาคริสต์นิกาย และครูสอนศาสนาอิสลาม ส่วนครูสอนศาสนาอิสลามนั้นให้กำหนดในสุเหร่าแห่งหนึ่งไม่เกินกว่า 3 คน

3. พลทหารบก พลทหารเรือ พลตำรวจภูธร และพลตำรวจพระนครบาลประจำการที่กองเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติ

4. ผู้ที่ในปีเดียวกันนั้นได้สมัครออกเงินให้ในการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลในอำเภอเดียวกันแล้ว ยกเสียแต่ว่า ถ้าจำนวนเงินที่ออกไปแล้วนั้นน้อยกว่าค่าเล่าเรียนที่ต้องเสีย จำต้องออกส่วนที่ยังขาดอยู่

มาตรา 29

หน้าที่ของนายอำเภอมีดังนี้

ก. ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งให้เป็นผู้ตรวจสอดส่องดูว่าสภาพการณ์การจัดการ โดยปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา 23 หรือไม่

ข. ในส่วนโรงเรียนประชาบาล ให้เป็นผู้เก็บเงินทุกปี มาตรา 27 ดูแลการเงิน (ทั้งรายรับรายจ่าย) ให้เรียบร้อย และปฏิบัติให้เป็นไปตามสมควรในการซื้อ ขาย เช่า ให้เช่า สมบัติของโรงเรียนในความคุ้มครองของคูวาราชการจังหวัด ตามคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการด้วยเรื่องนั้น

ค. รักษาและดำรงโรงเรียนให้เป็นตามที่สมควรจะป็น กับจัดสถานที่และเครื่องใช้ให้ควรแก่การณ

มาตรา 30

คูวาราชการจังหวัดจะตั้งกรรมการศึกษา อันประกอบด้วยบุคคลที่สมควรและมีฐานะทางด้อยกว่าได้ เมื่อได้รับมอบอำนาจจากอุปราชหรือสมุหนายกแล้ว หน้าที่ของกรรมการศึกษานั้นมีดังนี้

1. ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้ง ให้เป็นผู้ตรวจรา กุลงบประมาณ บัญชีเงินของโรงเรียนปีละครั้ง และตรวจสอดส่องว่าโรงเรียนได้จัดตั้งอยู่หรืออย่างไร

2. ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง ให้เป็นผู้อยู่

นายอำเภอหรือแม่บ้านที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของนายอำเภอ เมื่อได้รับ
คำสั่งผู้ว่าราชการจังหวัดให้ทำดังนี้

มาตรา 31 /

กระทรวงศึกษาธิการอาจให้เงินอุดหนุนแก่โรงเรียนประชาบาล เงิน
อุดหนุนดังนี้กระทรวงศึกษาธิการจ่ายให้จากงบประมาณของกระทรวง
ศึกษาธิการ แก่สภากรรณการจัดการหรือนายอำเภอแล้วแต่ประเภท
โรงเรียน แต่อย่างไร ๆ ไม่ให้ถือว่าการที่ให้อุดหนุนดังนี้เป็นการให้
ลดเงินที่มีผู้สมัคออก หรืออัตราเงินที่ต้องเสียตามบังคับไว้ในมาตรา 27

มาตรา 32 /

สภากรรณการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทโรงเรียน มีอำนาจ
ที่จะรับทรัพย์สินใด ๆ ที่เอกชนหรือคณะมอบให้ หรือให้เป็นมรดก
ไว้โดยพันธุกรรม เพื่อบำรุงโรงเรียน

ถ้าทรัพย์สินที่มอบให้ หรือให้เป็นมรดกไว้นั้น ผู้ให้หรือความบัง
ไว้อย่างไรควย สภากรรณการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภท
โรงเรียน รับไม่ได้เป็นอันขาด นอกจากได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัด

มาตรา 33 /

โรงเรียนประชาบาลทั้งปวงอยู่ใต้ขอบบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ
เกี่ยวแก่เวลาของโรงเรียน หลักสูตร หนังสือที่จะใช้ ระเบียบการ
ปกครอง การปิดโรงเรียนชั่วคราวเมื่อมีโรคระบาดเกิดขึ้น ความสมควร
และการสุขาภิบาลแห่งสถานที่ของโรงเรียนและสิ่งทั่วไปที่เกี่ยวข้องการสอน
และความสะอาดของนักเรียน

ครูใหญ่และครูของโรงเรียนประชาบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด
เป็นผู้ตั้งและถอน ควยความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

มาตรา 34 (

ในส่วนโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอตั้ง นายอำเภอมีอำนาจที่จะโอน
เงินที่เก็บได้ในตำบลหนึ่ง ซึ่งจำนวนเงินที่เก็บตามมาตรา 27 ปรากฏว่า
เหลือใช้สำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลในตำบลนั้นไปใช้เท่า
ที่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลในอีกตำบลหนึ่งใน
ท้องที่อำเภอเดียวกัน ซึ่งเงินที่เก็บได้ปรากฏว่าไม่เพียงพอสำหรับการ
ดำรงอยู่แห่งโรงเรียน

การที่จะจัดตั้งนี้ต้องรายงานเสนอผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อรับความ

เห็นชอบ

มาตรา 35

นายอำเภอมีอำนาจที่จะส่งให้ส่งเด็กที่มีอายุเกินในท้องที่ตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่งไปยังโรงเรียนที่อยู่ในท้องที่อีกตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่ง เมื่อปรากฏว่าควรตั้งนั้น คอยเด็กที่อยู่ใกล้โรงเรียนที่ว่านั้นกว่าโรงเรียนอื่นในท้องที่ซึ่งเด็กมีอายุเกิน นายอำเภอจะทำการนี้คือเมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองของเด็กชดเชย สภากรรมการจัดการ นายอำเภอ หรือกรรมการศึกษาที่เกี่ยวข้องของแล้วแต่การณ ต้องจัดการทั้งปวงเพื่อให้เด็กไปนั้น คอยการตกลงคิดทดแทนกันระหว่างโรงเรียนที่เกี่ยวข้อง หรือคชการคิดค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปในงบประมาณของโรงเรียนในท้องที่ที่เด็กอยู่เกินเพื่อใช้ให้แก่โรงเรียนที่ว่านั้น

ถ้ามีการโต้แย้งเกิดขึ้นคชการไขมาตรานี้ ในรองต่อผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเป็นผู้ตัดสินเด็ดขาด และสั่งในเรื่องนี้

มาตรา 36

ถ้ากรรมการจัดการไม่ปฏิบัติให้เพียงพอตามบทพระราชบัญญัตินี้ เมื่อใดอนุญาตให้จัดตั้งและจัดการโรงเรียนประชาบาลแล้ว ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแจ้งความควยลายลักษณะอักษรให้ทำตามภายในเวลาอันสมควร

ถ้าสภากรรมการจัดการไม่ทำตามดังนั้นไซ้ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดถอนอนุญาตที่ให้ตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลต่อไป

เมื่อการณเป็นดังนั้นแล้ว โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นนั้น ให้เป็นอันเลิก และให้จัดการชำระตามความแห่งมาตรา 24.

และมาตรา 25 แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะตั้งผู้ชำระบัญชีเองก็ได้ ถ้าเห็นสมควรจะทำการนี้

ลักษณะที่ 4 โรงเรียนราษฎร์

มาตรา 37

การตั้ง การดำรงอยู่ และการจัดโรงเรียนราษฎร์ ให้อยู่ในความครอบงำของพระราชนิติโรงเรียนราษฎร์

ลักษณะที่ 5 สารวัดศึกษา

มาตรา 38 ในพระราชกฤษฎีกาตั้งสารวัดศึกษาใด และสารวัดศึกษานั้นให้ได้รับเงินเคื่อนตามอัตราที่พระราชกฤษฎีกาเป็นผู้กำหนด ควบคุมความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหนเทศาภิบาล

เงินเคื่อนสารวัดศึกษาที่ขึ้นสำหรับอำเภอใด ให้ใช้จากรายได้ประจำปีของโรงเรียนประชาบาลในอำเภอ นั้น รายได้ดังนี้ได้แก่รายรับทั้งปวงของโรงเรียน เช่น กับเงินที่ผู้สมัคออกให้ เงินศึกษาฟรี เงินอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ (ถ้าได้อุดหนุน) ฯลฯ เงินที่โรงเรียนประชาบาลโรงเรียน หนึ่ง ๆ จำต้องให้ ให้เป็นจำนวนตามส่วนส่วของรายได้

นายอำเภอต้องเก็บค่าเงินเคื่อนสารวัดศึกษาจากสภากรรมการจัดการเป็นรายปี หรือเอาจากเงินของโรงเรียนประชาบาลที่ตนเป็นผู้จัดเอง แล้วแต่ประเภทโรงเรียน

มาตรา 39 สารวัดศึกษามีหน้าที่ ที่จะสอบบัญชีเด็กตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 8 เพื่อให้ทราบว่าได้เรียนอยู่ตามความต่องการแห่งแรงความของนายอำเภอหรือไม่ เมื่อมีความรุดคาญปกครองหรือเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแรงความที่ว่านั้น ในสารวัดศึกษาแรงความควยลายลักษณะอักษรใหญ่ปฏิบัติตามภายในเวลาอันสมควร สารวัดศึกษามีหน้าที่ ที่จะแรงความแก่บิดามารดาผู้ปกครองหรือเด็กเองควยลายลักษณะอักษรใหญ่ปฏิบัติในเพียงพอตามบัญญัติที่อีกควย เมื่อเด็กขาดการเรียนตามมาตรา 6 (2)

ถ้าบิดามารดาผู้ปกครองหรือเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแรงความตักเตือนของสารวัดศึกษาเช่นนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในสารวัดศึกษารายงานควยลายลักษณะอักษรต่อนายอำเภอ เพื่อบังคับให้เด็กเรียน

มาตรา 40 นอกจากที่กล่าวแล้วให้สารวัดศึกษามีอำนาจสืบสวน และสอดส่องความีเด็กรับใชงานอะไร รับใชอยู่ในโรงเรียนหรือในร้านโรงอะไร ฯลฯ จนเป็นที่ชัดเจนไม่ให้เด็กใดเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้

ถ้าว่าเด็กไม่ได้เรียนอยู่ในโรงเรียนเพราะเหตุที่รับใชการงานตาม

ที่ว่านี้ ในสารวัตรศึกษาแจ้งความควยลายลักษณะอักษรแก่ผู้ไซ ให้จัดการ
อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่สะดวก ในหัดักไคเรียนอยู่ในโรงเรียนตาม
พระราชบัญญัติในเวลาอันสมควร ถ้าผู้ไซไม่จัดการทั้งนั้นไซ ในสารวัตร
ศึกษารายงานควยลายลักษณะอักษร คอนายอำเภอ นายอำเภอจะเป็นผู้แจ้ง
ความควยลายลักษณะอักษร ต่อผู้ไซนั้นในปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ

ลักษณะที่ 6 วิธีพิจารณาและการลงโทษ

มาตรา 41/ ถ้าผู้ใดต้องเสียเงินศึกษาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 27 หรือสภากรรมการจัดการ
ที่ท้องเสียเงินเคื้อนสารวัตรศึกษาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 38 ไม่เสียให้ควย
เหตุใด ๆ ก็ดี ให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะเอาเงินจำนวนนั้นให้ไคควยการบิต
และขายทอดตลาดทรัพย์สินสมบัติของผู้นั้น หรือทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียนประชาบาล
ที่เงินศึกษาหรือค่าเงินเคื้อนสารวัตรศึกษาคิดคางแล้วแต่การจั้นเพียงพอกับจำนวน
เงินที่คิดคาง กับทั้งค่าใช้จ่ายของการขายทอดตลาดนั้นควย

มาตรา 42/ บิตามารคาหรือผูปลูกครองคนใดที่ไครับแจ้งความของนายอำเภอให้ส่งเด็กเขา
โรงเรียนประถมศึกษา ไม่ปฏิบัติตามแจ้งความนั้น ในนายอำเภอแจ้งความแก่
บิตามารคาหรือผูปลูกครองคนนั้นอีกครั้งหนึ่ง ถ้าบิตามารคาหรือผูปลูกครองคนนั้น
ยังชักขึ้นไม่ทำตามคำขึ้นแจ้งของนายอำเภออยู่อีก ผู้นั้นมีความผิดฐานละหุโทษ
และอยู่ในฐานที่จะตองถูกกฎหมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น

ถ้าผู้นั้นไม่มีขอแลกคื้อนพิงพิงไค ศาลคดีอาญานั้นจึงบังคับเรียกประกัน
บนในผู้นั้นสัญญาว่า ตอไปจะปฏิบัติให้เด็กไคเรียนอยู่ในโรงเรียน ให้กำหนด
จำนวนเงินค้ำประกันเมื่อผิดพิงค้อน แต่อย่างมาไม่เกิน 50 บาท

ถ้าบิตามารคาหรือผูปลูกครองที่ว่ำนนั้นชักขึ้นที่จะทำค้อน หรือไม่มาประกัน
ให้ตามที่ศาลเห็นสมควรจะเรียก ผู้นั้นมีความผิดของระวางโทษปรับไม่เกิน
50 บาท

มาตรา 43 ถ้าบิตามารคาหรือผูปลูกครองคนใดตองโทษตามมาตรา 42 แล้วยังชักขึ้นไม่
ปฏิบัติให้เด็กไคเรียนอยู่ในโรงเรียน ให้หมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น
และผู้นั้นตองระวางโทษจำคุกไม่เกิน 10 วัน หรือปรับไม่เกิน 100 บาท
หรือทั้งปรับทั้งจำกับคำผิดพิงค้อนก็ไคปรับควย

- มาตรา 44 บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดที่เด็กของตนขาดโรงเรียนเกิน 30 วัน ตามมาตรา 6 ให้นายอำเภอแจ้งความแก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองผู้นั้นให้ ปฏิบัติตามบทพระราชบัญญัติ ถ้ายังขัดขืนไม่ปฏิบัติตาม คือปล่อยให้เด็กขาด อีกระหว่างปีเดียวกันโดยไม่ได้รับอนุญาต หรือโดยปราศจากเหตุผลที่ฟังได้ ผู้นั้นมีความผิดฐานละหุโทษ และอยู่ในฐานที่จะต้องถูกกฎหมายเรียกไปยังศาล คืออำนาจชั้นต้นตามที่บังคับไว้ในมาตราข้างตน และให้ผู้นั้นต้องโทษอย่างเดียวกัน แลตลอดทั้งหนึ่ง
- มาตรา 45 ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดแสดงให้ศาลอาญาชั้นต้นเห็นเพียงพอว่าได้ใช้ ความพยายามอันควรทุกอย่างที่จะให้เด็กไปเรียนอยู่ในโรงเรียน ศาลจะ ปลอยบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนนั้นในพนโทษ แต่ว่าอาจจะตัดสินให้ส่งเด็ก ไปไว้ในโรงเรียนฝึกอาชีพที่กำหนดเวลา หรือจนกว่าจะสิ้นเวลาที่บังคับให้ เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้
- แต่อย่างไร ๆ ต้องนำเด็กนั้นมาขึ้นศาล
- มาตรา 46 ผู้ใดจ้างคนใดจงใจขัดขวางต่อสภารวศึกษาหรือนายอำเภอแล้วแต่ การณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ หรือขัดขวางไม่ให้เด็กเรียนอยู่ในโรงเรียนควยการ ไม่ปฏิบัติตามแจ้งความของนายอำเภอ ตามมาตรา 40 ผู้นั้นมีความผิดฐาน ละหุโทษและให้ปรับไม่เกิน 50 บาท
- มาตรา 47 ครูใหญ่โรงเรียนราษฎรคนใดไม่ใช้สมุทบันทึก และทำให้ทันเวลาคามที่บังคับ ไว้ในมาตรา 9 ผู้นั้นมีความผิดต้องโทษปรับไม่เกิน 50 บาท
- มาตรา 48 ผู้ใดจงใจขัดขวางต่อผู้ตรวจการตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 14 แห่งพระราชบัญญัติ นี้ หรือนายอำเภอหรือผู้รั้งที่ใดตั้งให้ชำระสะสางกิจการของโรงเรียน ประชาบาลในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน 50 บาท
- มาตรา 49 การฟ้องเอาโทษผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เป็นหน้าที่ของพนักงาน อัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ 7 ขอความเบ็ดเตล็ด

- มาตรา 50 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้ง ซึ่งมีอยู่แล้วในเวลาใช้พระราชบัญญัตินี้
ต้องปฏิบัติใหญ่ของตามที่บังคับไว้ภายในปีหนึ่ง นับแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัติ
เกี่ยวแก่อนี้ผู้ต้องสมัครออกเงินซึ่งมีสิทธิที่จะเลือกตั้งกรรมการ
จัดการ ต้องตั้งกรรมการจัดการและยื่นคำร้องต่อผู้ว่าราชการจังหวัด
ตามมาตรา 17 เมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว เงินที่เก็บ
ไว้ได้สำหรับการนี้ทั้งสิ้น จะมอบให้สภากรรมการจัดการ
- มาตรา 51 สำหรับดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ ในกรุงเทพมหานคร ให้ถือว่า
เสนาบดีกระทรวงนครบาลเป็นผู้ทำหน้าที่ตามมาตราต่าง ๆ ข้างบนนี้ ซึ่ง
ตกอยู่แก่ผู้ว่าราชการหรือสมุหเทศาภิบาล และนครจังหวัดหรืออธิบดีกรมพระนครบาล
เป็นผู้ทำหน้าที่ซึ่งตกอยู่แก่ผู้ว่าราชการจังหวัด แล้วแต่ระเบียบการปกครอง
ท้องถิ่นในกรุงเทพมหานคร
- มาตรา 52 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะออกกฎเสนาบดีเพื่อดำเนินการ
ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยตามพระราชบัญญัตินี้ กฎเสนาบดีเมื่อได้รับ
พระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชบัญญัตินี้
พระราชบัญญัตินี้ตราไว้แต่ ณ วันที่ 1 กันยายน พระพุทธศักราช 2464
เป็นปีที่ 12 ในรัชกาลปัจจุบันนี้

พระราชบัญญัติประถมศึกษาแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2473

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการ
 คำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริว่า บัดนี้สมควรที่จะพระราชทานพระมหากรุณาแก่อำนาชประชาราษฎร์
 มีใตทองเสียเงินศึกษาพลีตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยบหมาดราคอไปนี้

มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติประถมศึกษาแก้ไขเพิ่มเติม
 พุทธศักราช 2473

มาตรา 2 ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา 3 ให้ยกเลิกความในมาตรา 27 มาตรา 28 และ มาตรา 34
 แห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

มาตรา 4 ให้เติมความว่า "หรือควยเงินรัฐบาลออกชวยการประถมศึกษา" ต่อท้ายความ
 ว่า "ทุนทรัพย์ของประชาชนที่วานั้น" ในวรรค 4 แห่งมาตรา 3 ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา
 พุทธศักราช 2464

มาตรา 5 ให้ตัดคำว่า "เก็บเงินทุกปีตามมาตรา 27" ออกจากบทบัญญัติใน
 มาตรา 29 วรรค ข. แห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

มาตรา 6 ให้ตัดคำว่า "หรืออัตราเงินที่ทองเสียตามที่บังคับไว้ในมาตรา 27"
 ออกจากบทบัญญัติในมาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

มาตรา 7 ให้ตัดความตั้งแต่คำว่า "รายได้ดังนี้ใดแก่" จนถึงคำ "ตามส่วนของ
 รายได้" ในวรรค 2 แห่งมาตรา 38 ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

ประกาศมา ณ วันที่ 4 กรกฎาคม พุทธศักราช 2473 เป็นปีที่ 6 ในรัชกาลปัจจุบัน

ภาคผนวก ข.

งานประมาณการกระทรวงการ (ศึกษา) ¹

กระทรวงธรรมการ

วันที่ 22 เดือน มิถุนายน ร.ศ. 131

ขอเคารพลาละของวิไลพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในสมัยนี้ข้าพระพุทธเจ้ามีปรีวิตกในการศึกษามาก เพราะบ้านเมืองก็เร่งรัดเขา
ถึงแม้ว่าการที่จัดทำชั่ว 10 ปี ตาคคนจะเห็นแปลกทันใด แต่ก็ยังรู้สึกวาลาชาเสียจริง ๆ เพราะ
การศึกษางอกงามชา ยิ่งตงตนลงทนนอยผลที่จะไคยยิ่งชาไม่ทันแกการอยุอย่างนั้น บ้านเมือง
เราในทุกวันนี้ ถ้าจะคุดแต่เงิน ๆ ภายนอก ก็หนาหมคตาใส่ พอรับแซกโค แศลายในอยุชาว
อิดโรยหิวโหย เพราะหยอนความรูอย่าง 1 ทนทวีพบกพรองอย่าง 1 เหมือนกับคนหนุ่ม ๆ
ที่แกงตัวบ่อ ๆ แศหาทุนเรื่อนมิไคณั้น แทจริงเมื่อเรายังอยุในลักณะที่ยากจนเช่นนี้ เห็นควย
เกล้า ๆ ทัโปลิสี่ที่จะไคนต่อไป ควรไคนในทางอิคอนอมี่ไคมากขึ้น กล่าวคือรัฐบาลควรที่จะลง
ทุนรอนในการงานที่เบนโปรคักตีฟไคมากกว่าอันโปรคักตีฟ พระบาทสมเด็จรพระเจาอยุหัวใน
รัชกาลก่อนไคทรงเอาพระราชหุระมาก ในทางท่นำรงบ้านเมืองฝ่ายที่จะไคหนาหมคตาใส่
คูกังคางมพอยแล้ว จนเมืองงานบรมราชาธิเชกครั้งนี้ ก็รับแซกโคไคโดยไม่ตองทำอะไรมากนัก
ค่อไปไคจึงควรเปลี่ยนโปลิสี่เขาหากการสำคัญที่ยังบกพรอง เห็นควยเกล้า ๆ คังนี้

แต่เมื่อจะว่าควรวีธีวางแผนการคลังแล้ว ไม่ใช่เช่นนั้น เห็นด้วยเกล้า ๆ
ว่าวิธีเก็บเงินฟลาดที่เดียว ซึ่งอำนาจการให้เงินและตัดเงินไปตกอยู่แก่คลัง คืออย่างไร คือวิธีว่า
งบประมาณการคลังนั้น คลังดูแลทางที่จะตัดเงินลงไปไหนอย่าให้พ้อจ่ายอย่างเดี๋ยวนั้น
แจกกระทรวงไปว่ากันทีละกระทรวง ผลที่สุดอยู่แก่ใครมีปากเสียงที่ทองเกรงใจมากก็ได้เงินมาก
ใครไม่ทองเกรงใจก็รวบรวีรวบขวางเอาเป็นแล้ว เมื่อใดเลขลงตัวว่าเงินจ่ายไม่ลงเงินใดแล้ว

1 กองจดหมายเทศาภิบาล เอกสารราชกาลที่ 6 เอกสาร-ก. 18.1/11

ก็เป็นหมันของคลัง กราบบังคมทูลรายงานขึ้นมาก็เป็นอันใดความว่า เจ้ากระทรวงทั้งหลาย
ใดตกลงแล้วแท้จริง เมื่อไม่ตกลงจะทำอย่างไร เงินไม่มีให้เอาที่ไหน ไม่มีให้ยืมตกลง
อยู่เอง แต่ขึ้นบกพร่องอยู่ที่ความขัดแย้งกันที่ว่า การที่จะทำสิ่งนี้ สิ่งนั้น และสิ่งโน้น ไหนจะมี
น้ำหนักกว่ากัน ไหนจะเป็นโปรคักตีฟและ เอนโปรคักตีฟ ไหนจะจำเป็นและไม่จำเป็น ถ้าจะ
ไปตามเสียงเจ้าของกระทรวง ต่างก็ว่าจำเป็นด้วยกันทั้งนั้น ขาดศูนย์กลางที่จะตัดสิน ที่ไป
คอยอำนาจของคลังก็ไม่ใช่ทางที่ชอบ เพราะคลังก็ยอมมีอินเตอเรสที่จะรักษาตัวเลขของคลังเป็น
ใหญ่กว่าอื่น และถึงงบประมาณตัวเอง คลังก็ว่าใครคนเดียวนั้น ทั้งหน้าที่กระทรวงและหน้าที่คลัง
แท้จริงคลังคนเดียวไม่ใช่รัฐบาล และคลังก็ไม่ใช่ไปรมินิสเตอ ทั้งคลังก็ไม่ใช่พระราชาธิบดี
ถาคลังใช้วิธีอันมากก็ให้ประโยชน์แก่แผ่นดินเป็นน้ำหนักมาก เมื่อมีฉันทราชนาก็เป็นผู้สัพเพ
หาใช่คลังไม่ ในข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้าฯ ถวายขอคงประมาณกระทรวงต่าง ๆ สำหรับ
ศก 130 มาในข้อนี้ ตามตัวเลขนั้นจะเห็นว่า เกษตรกับกรรมการซึ่งเป็นกระทรวงสำคัญและ
โปรคักตีฟ เป็นเงินน้อยที่สุด ยกเสียแต่ต่างประเทศซึ่งนับว่าไม่มีอะไร ที่ใดกราบบังคมทูล
พระกรุณามั่นแท้จริงก็เชื่อด้วยเกล้าฯ อยู่แล้วว่า คงใดทรงพระปรีชาญาณสอดส่องอยู่แล้ว จึง
ได้โปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการออกตรวจการงานนี้เพื่อเหตุนี้ แต่ไม่พบวิศก เพราะว่าการกรรมการ
จะตรวจสำเร็จก็นับเป็นปี ๆ การศึกษากำลังฝึกเคื่อง และแห่งแล่งมาชานาน จึงจำต้อง
กราบบังคมทูลมาในที่นี้ เพื่อขอพระบารมีปกเกล้าฯ พอให้ได้นำได้ประชุมขึ้นเพื่อจะโคชขาย
กิ่งไม้ไผ่บาง ความประสงค์ในที่นี้ก็คือจะขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่า ราชการ
กระทรวงนี้จะมีน้ำหนักสำคัญเพียงใด ควรจะวางเกณฑ์พระราชทรัพย์ให้ใช้จ่ายเป็นส่วนเท่าใด
แห่งเงินรายได้ในปีหนึ่ง ๆ ประจุการทหารบกทหารเรือฉนั้น ถ้าใดพระราชทานวางเกณฑ์
เสียเช่นนี้แล้ว การวางงบประมาณก็คงไม่มีปัญหา ความข้อนี้ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะพูด
ในที่ประชุม และในหนังสือราชการใด ก็เพราะเป็นการที่เกี่ยวข้องแก่ทุนรอนของกระทรวงทั่วไป
ใครเลยจะเห็นชอบ จึงขอพระบารมีปกเกล้าฯ เพื่อให้เป็นพระราชวินิจฉัยลงไปในที่ตามกลาง
ประชุมนี้เช่นขอ 1

ขอ 2 ขอพระราชทานกราบบังคมทูลถึงความสวดแห่งการงาน ซึ่งเกี่ยวกับ
กระทรวงพระคลัง ความข้อนี้ก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวมาก เพราะยอมทรงทราบในฝ่ายละของ
มูลพระบาทอยู่แล้วว่า ระเบียบแบบแผนของคลังยอมทำความขัดข้องให้แก่กระทรวงอื่น ๆ

อย่างไร กระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงที่มีคนมากนับเป็นหมวดเป็นกองไต่ของ ๆ กระทรวง
 กลาโหม กระทรวงที่มีคนมากก็สัฟเฟอในข้อที่เกี่ยวกับคลังมาก เพราะควบคุมคนยอมเขาออก
 โยภายสับสนอทุกวันวัน อันจะห้ามไม่ได้ เมื่อเปลี่ยนคน ๆ 1 หรือคิดเงินมา 1 ก็ต้อง
 คัดกับคลัง แล้วก็เป็นอันต้องได้รับความลำบากแทบเลือดตากระเด็นอยู่เองทุกเมื่อทุกวัน ต้อง
 เสียเวลาด้วยเรื่องเช่นนี้กินเวลาของการงานที่เป็นเนื้อแท้มีน้อย ยิ่งคลังไม่คิดถึงหัวอกผู้อื่น
 วางแต่แบบไว้สำหรับถ่วงเวลาตัดประโยชน์ราชการเขาเลยด้วยยิ่งช้าระมาณมาก ตัวอย่างเช่น
 มีกฎว่า งบประมาณหรือใบเปลี่ยนแปลงประจำปีต้องขึ้นวันนั้น เกื่อนนั้น ถ้าคลาดไปวันเดียวเป็น
 ไม่นับ แต่คลังเองไม่ได้มีกฎว่า เมื่อเขายื่นแล้วจะพิจารณาภายในกี่วัน เปลี่ยนแปลงขึ้น
 แต่ ธันวาคม ศก 128 จนถึงศก 130 ไม่เคยยอมก็ใด ผู้ยื่นคัดค้านมีอำนาจที่จะลงโทษได้ในตัว
 คือไม่จ่ายเงินให้ แต่คลังคิดเท่าไร ๆ ใดโดยไม่มีการมีอำนาจที่จะปรับปรุงอะไร วิธีก็ใช้อย่าง
 ครองกฤษใจแก่แขกอินเดียและพม่าเช่นนี้ เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าควรเลิกเสียจริง ๆ เพราะวิธี
 ของเขาเป็นวิธีที่จะตัดอำนาจของชาวเมือง ซึ่งไม่ใช่ทางที่เราจะใช้แก่ราชการของเราเอง
 ความเจริญของคลังไม่ใช่อยู่แก่หาทางตัดเงินที่จะใช้ประโยชน์ต่อราชการ ควรอยู่แก่ทางที่จะ
 หาเงินให้ไต่มาในทางที่ฉลาดที่ควร และตัดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และวางใจให้เกิดผล
 อย่าให้ขาดหาย แต่เงินคลังเองก็หาย จ่ายให้แก่คน ๆ เดียว 2 พันก็ใด ซึ่ง
 ลักษณะของกระทรวงพระคลังเป็นเช่นนั้น หลวมตัวมามาก คุ้นกลัวอันตรายอย่างยิ่ง
 งบประมาณกระทรวงพระคลังเอง 3 ล้านนั้นเห็นจะแพงไป ขาพระพุทธเจ้านึกถึงการคลังแล้ว
 ไต่เสียใจอยู่เสมอ เพราะคลังเป็นหม่อมาของราชการ ไม่มีเขากรอกหม่อราชการก็สัฟเฟอ
 คดีให้เขาไม่ทันกัน ราชการก็สัฟเฟอ เกรงรัฐและจะเป็นอันตรายด้วยโรคาภายในอันหนึ่ง
 ซึ่งคนละอย่างกับเรื่องทหาร น่าจะต้องมีออกาในเขที่สามารถและเห็นแก่ราชการทั่วไปมาวิธีฟอม
 เสียโดยเร็ว ซึ่งขาพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลโดยไม่รู้สึกหว่ากเสียวเช่นนี้ เพราะถ้อยด้วยเกล้า ๆ
 ว่าชีวิตรออยู่ภายใต้ฝ่ามือของสุลัพระบาทเท่านั้น ทั้งใดเห็นตัวอย่างเรื่องทหารที่ไม่มีใครนึกว่าจะเป
 มาเป็นใด ก็ทำให้อุสักรวังเหตุต่าง ๆ ในราชการมากขึ้น เมื่อเห็นอะไรอันจะมาข้างหน้า
 จะนิ่งไว้ไม่ได้ ก็จำต้องกราบบังคมทูลโดยตรง ขอพระบารมีปกเกล้า ๆ ไต่พระราชทานอภัยในข้อนี้
 ส่วนขอคัดกับคลังนั้น ขาพระพุทธเจ้าเห็นทางที่จะบำบัคไต่ โดยทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ๆ ให้กระทรวงธรรมการได้รับพระบรมราชานุญาตเงินเป็นกอนอย่างกระทรวงกลาโหม

เพราะการบังคับมามากคล้ายกันบ้าง 1 แต่แท้จริงยังมีข้อบกพร่องกว่า ๑๖ ประการ การ
งานวางระเบียบยากกว่ากลาโหมด้วย ระบบการตั้งปวงก็ขอพระราชทานเดินวิธีตามรอย
กระทรวงกลาโหม ในข้อที่เกี่ยวกับคลังอย่างเดียวกัน เว้นไว้แต่ที่ลักษณะแตกต่างกันจึงจะได้คิด
อันเป็นเรื่อง ๆ ไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า วิสุทฐสุริยศักดิ์ ขอเดชะ

งบประมาณรายจ่ายกระทรวงต่าง ๆ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2455)

งบพิเศษ	15,554,614
กระทรวงมหาดไทย	11,837,373
กระทรวงกลาโหม	11,365,460
กระทรวงนครบาล	4,482,968
กระทรวงโยธาธิการ	4,117,449
กระทรวงทหารเรือ	4,000,000
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ	3,151,978
กระทรวงยุติธรรม	3,017,284
กระทรวงเกษตรธิการ	2,032,991
กระทรวงธรรมการ	1,362,950
กระทรวงต่างประเทศ	963,382

๒๓

ภาคผนวก ก.

คำแนะนำของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 2

เรื่อง วิชาเพาะปลูกเป็นส่วนสำคัญสำหรับพระราชบัญญัติประถมศึกษา¹

พระราชประสงค์ในการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เพื่อจะให้ราษฎรมีความรู้
ควรแก่ศตภาพ หลักสูตรประถมที่วางไว้จึงมีสำคัญ 2 ส่วน คือส่วนวิชาสามัญศึกษากับวิชา
วิชาสามัญศึกษา ทั้ง 2 ส่วนนี้สำเร็จโดยบริบูรณ์ จึงจะครบองค์แห่งการอบรม ผู้จะเรียนสูงขึ้น
ไปกว่าที่บังคับ คือเรียนมัธยม จะเว้นวิชาสามัญไว้อ่อนใด จึงยอมให้เรียนจบประถมปีที่ 3 แล้ว
เลยชั้นมัธยมศึกษาทีเดียว แต่ส่วนมากที่ผู้คนเรียนเพียงเท่าที่บังคับต้องเรียนจบประถมบริบูรณ์ คือ
ประถมปีที่ 5 ในบัดนี้ พวกนี้มีอัตราเป็นกสิกรเกือบทั้งหมด เพราะสยามเป็นประเทศเพาะปลูก
เหตุฉะนั้น วิชาอาชีพอันเป็นส่วนวิชาสามัญในประถมจึงต้องเป็นวิชาเพาะปลูกร้อยละ 90 เช่น
เลี้ยงนิตหนอยนอกนั้นจึงเป็นวิชาพาณิชยหรือหัตถกรรมโดยจะเพาะที่กล่าวว่าโดยจะเพาะก็เพราะ
วิชาพาณิชยหรือหัตถกรรมย่อมอยู่ในวิชาเกษตรกรรมด้วยเหมือนกัน

วิชาเพาะปลูกต้องออกแรงมาก ต้องทำงานกลางแจ้ง ธรรมดาคนหนุ่มสาวไม่
จำเป็นยอมหมกหมุ่นเล็กน้อยไปแสวงงานเบา ถ้ายิ่งสอนแต่หนังสืออันเป็นภาคสามัญศึกษาคณะ
พระราชบัญญัตินี้จะให้โทษในทางที่ราษฎรถึงภูมิลำเนาไร่นาไปหาการเสียบน หรือการปลูก
ในร่ม ที่เป็นการเบาะแสร้ง และพากันกลัวว่า เหตุฉะนั้นต้องอบรมภาควิชาสามัญศึกษาตามหลักสูตร
ประถมในบริบูรณ์ การจึงจะประกอบความคุณ และปราศจากโทษต่อพระราชประสงค์
การอบรมเด็กร้อยละ 90 เศษในภาคและคนทางกสิกรรม ไม่ใช่ของง่าย ถ้าเขาครูสอนสอน
ก็เท่ากับเอาเบ็ดขี้จันทน์ จักต้องฝึกหัดครูกสิกรรมขึ้น จนได้จำนวนพอแก่ศิษย์ การปลอมในไป
เรียนที่เบาบางกับปลูกกรองนั้นไม่เป็นประโยชน์ ครูกสิกรรมที่ฝึกขึ้นนี้ต้องเป็นคนไม่กลัวเลื่องงานหนัก
จึงจะเป็นผู้ชำนาญการเพาะปลูกได้จริง และเป็นผู้สามารถถ่ายทอดนิสัยนั้นให้แก่ศิษย์ของตัวได้จริง

¹ กองจากหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6. เอกสาร. ๓๖. 2/14

เหตุฉะนั้นทุกมลของหัตถ์ครูประชาบาล สำหรับสอนวิชาเพาะปลูกในมณฑลของตัว
 เองจนพอ ต้องตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูกลุ่กรรรมในมณฑลไม่น้อยกว่ามณฑลละโรง และต้องให้เป็น
 โรงเรียนกินอยู่ประจำ เพื่ออบรมนิสัยนักเรียนครูให้เจริญตามหน้าที่ที่จะต้องใช้เขาต่อไป
 การฝึกหัดนี้ ส่วนวิชาอาศรัยครูกลุ่กรรรมที่ฝึกหัดไปจากโรงเรียนครูกลุ่กรรรมพระประโทณโก แต่
 การอ่านหนังสือสลับข้อความหนักจนเคยกลายเป็นไม่หนัก จะต้องผู้ใหญ่คือศึกษาธิการอ่านวย
 เอง และทำตนให้เป็นตัวอย่างเอง การฝึกหัดอบรมสำเร็จจริงแล้ว ไคครูประชาบาล
 เชนนี้ สอนวิชาอาชีพในโรงเรียนประถมประชาบาลเป็นจำนวนพอแก่ศิษย์แล้ว จึงเป็นอันได้ไ้ขึ้น
 พระราชบัญญัติประถมศึกษาจึงเป็นอันได้จัดเต็มที่มีเทศคุณและบำบักโทษ ต้องสำเพียกคำว่า
ไคนิสัยข้อสุความหนักจนเคยกลายเป็นไม่หนัก กับ จำนวนพอแก่ศิษย์ ที่ซึ่งบัญญัติประกาศไว้
 เพราะความสำเร็จข้อสองอย่างนี้ประกอบกันโดยบริบูรณ์ ฉาบพร่องอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ
 ทั้งสองอย่างก็บำบักโทษไม่ได้เป็นเพียงแต่

วันที่ 15 มีนาคม 2465

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์

จางวางเอก

เสนาบดี

ภาคผนวก ง.

บันทึกเรื่องศึกษาประชาบาล ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาคำรงราชานุภาพ¹

เมื่อประชุมอภิรัฐมนตรีสภา ณ วันพุธที่ 6 มกราคม มีปัญหาเรื่องการศึกษาประชาบาล คือที่บังคับให้เด็กต้องเล่าเรียนทุกคนนั้น ว่าเหตุใดจึงไม่จัดในกรุงเทพฯ ไปจัดเสียแต่ตามหัวเมือง ขาพระพุทธรเจ้าไกรรวบมังคมทูลว่า เคยเกี่ยวของมากับปัญหาเรื่องนี้แต่ก่อนบางจะเรียนเรียงเปรมันที่ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เพื่อประกอบกระแสพระราชดำริห์ในเรื่องปัญหาต่อไป

เมื่อต้นรัชกาลที่ 6 จะเป็นในปี พ.ศ. 2455 หรือ 2456 จำไม่ได้แน่ ขาพระพุทธรเจ้ายังว่าการกระทรวงมหาดไทย ลงไปตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช กลับมาในเรือรบสุครีพ และเรือไปทอดสมอที่เกาะสีชัง ไคขึ้นไปดูโรงเรียนดัดสันดาน ซึ่งเจ้าพระยามรราชจัดตั้งขึ้น เมื่อครั้งยังว่าการกระทรวงนครบาล พอสรุปเหตุผลเหตุเกิดแต่ผูกครองปล่อยให้เด็กยังไม่รู้เขียนสา มีเวลาว่างมากนัก จึงมักประพฤติชั่วควยถูกขี้ขวนในเวลาเที่ยวเตร่ตามอำเภอใจ ทางที่จะแก้ไขได้อย่างดีก็คือ ให้เด็กอายุขนาดนั้นใช้เวลาอยู่ในโรงเรียน จึงเกิดความคิดเห็นว่าถึงเวลาที่รัฐบาลจะต้องตั้งกฎหมายบังคับให้เด็กในกรุงเทพฯ ทุกคนต้องเล่าเรียน อย่าปล่อยให้เที่ยวคนอง จึงจะระงับมิให้เด็กเป็นโจรไคเมื่อคิดออกมาถึงนโยบายที่จะจัดการใดให้การสำเร็จ โดยมีพระราชรู้สึกเดือดร้อน และมีใคของเปลืองเงินแผ่นดินเกินกว่าที่กระทรวงพระคลัง ๗ จะพอจ่ายไค มาระลึกขึ้นถึงความที่เป็นอยู่ในพื้นเมือง ถ้าวาโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ๗ ความนิยมในการศึกษามีอยู่ในพื้นพลเมืองมากแล้วชนนึ่งสังเกตเห็นไคความีบุคคลแม้นที่เปนมาวไพรส่งบุตรหลานไปเข้าโรงเรียนโดยใจสมัครมากอยู่แล้ว สถานที่เล่าเรียนก็มีทั้งโรงเรียนหลวงแล โรงเรียนเชลยศึกไค ซึ่งตั้งขึ้น

1

กองจกหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 เอกสาร ศ. 2/4

ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ๗ บันทึกลงวันที่ 14 มกราคม 2468

รับจ้างสอน กับทั้งวัดซึ่งพระสงฆ์รับสอนให้เปล่า ๆ มีอยู่ทั่วทุกตำบล ถึงรัฐบาลจะตั้งกฎหมาย บังคับให้เด็กทุกคนต้องเข้าโรงเรียน ก็เห็นจะไม่รู้สึกเดือดร้อนทั่วไป ควบเป็นการที่ราษฎร พอใจทำกันอยู่แล้วเป็นอันมาก จะต้องบังคับแต่จำนวนคนซึ่งเป็นส่วนน้อย อีกประการหนึ่งสถานที่ เล่าเรียนก็มีอยู่แล้วทั้งที่จะเรียนได้โดยต้องเสียค่าสอนและเรียนได้เปล่า พอจะสอนเด็กได้ ทุกชั้นโดยรัฐบาลไม่ต้องออกเงินค่าก่อสร้าง หรือจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มเติมขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อแลเห็นเค้าเงื่อนอันเปรียบเหมือนหนึ่ง "ทุน" มีอยู่ดังกล่าวมา จึงคิดต่อไปถึงระเบียบการ ที่รัฐบาลควรจะทำอย่างไรในการบังคับเด็กทุกคนในกรุงเทพฯ ให้เข้าเรียน คิดเห็นว่าควร จะจัดระเบียบเป็นชั้น ๆ เป็นลำดับกัน ดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ

ชั้นที่ 1 ตั้งพระราชบัญญัติว่า เด็กอายุเท่านั้นขวบ จนถึงเท่านั้นขวบต้องเข้าเรียน ราษฎรปกครองเด็กไม่ส่งเข้าเล่าเรียน ปรับเป็นเงินครึ่งหนึ่งไม่เกินเท่านั้น

ในชั้นนี้มุ่งหมายเพียงไม่ให้ราษฎรปกครองเด็กซึ่งอายุถึงกำหนดควรเข้าเรียนให้อยู่เปล่า แต่ที่เขาจะส่งเข้าเล่าเรียนในสถานศึกษาอย่างใด และแห่งใดสุดแต่ใจราษฎรปกครอง ส่วนค่าสอน ก็แล้วแต่ราษฎรปกครองเด็กจะตกลงกันเองไม่ต้องเกี่ยวข้องกับ

ชั้นที่ 2 เมื่อใดที่พระราชบัญญัติบังคับให้ส่งเด็กเข้าเล่าเรียนแล้ว คราวนี้กรม ศึกษาธิการลงมือทำบัญชีสถานที่เล่าเรียนของราษฎร ให้อำเภอมีจำนวนโรงเรียนอย่างขึ้นใด อยู่ที่ไหน ไท่ใด ใครเป็นครู และมีจำนวนนักเรียนเท่าใด

ชั้นนี้มุ่งหมายเพียงให้มีความติดต่อในระหว่างกรมศึกษาธิการกับเจ้าของโรงเรียน อย่างพอต้องขอมบังคับกวัดกันรบกวนให้เขาเกิดเบื่อหน่าย หรือมุ่งหมายเพียงให้ทางไมตรีในระหว่าง ราษฎรปกครองเด็กกับเจ้าของโรงเรียน และในระหว่างเจ้าของโรงเรียนกับกรมศึกษาธิการ สนิท สนมกัน ในการดำเนินโดยสะดวกเสียอีกชั้นหนึ่งก่อน

ชั้นที่ 3 เมื่อการบังคับเด็กเข้าเล่าเรียน ทำได้ดังกล่าวนำทั้ง 2 ชั้นแล้ว กรมศึกษาธิการจึงลงมือจัดตั้งระเบียบในโรงเรียน ควบกำหนดโรงเรียนเป็นชั้น ๆ เป็นคนว่า โรงเรียนของรัฐบาลจัดระเบียบและขอมบังคับเต็มที่ โรงเรียนเขตนอกที่ที่มีกำลังแลความสามารถ วางระเบียบให้สอนวิชาสูงกว่าโรงเรียนซึ่งกำลังแลความสามารถน้อย มีการตรวจตราแลให้อุปการะของรัฐบาลเป็นอันค้ำกัน ตามความสามารถของเจ้าของโรงเรียน ที่จะเลี้ยงกล่อมเด็ก เขเข้าเล่าเรียนไต่มา และที่จะสอนเด็กได้ดีกว่ากัน

ขั้นที่ 4 เมื่อวางระเบียบการบังคับเด็กให้เล่าเรียนในกรุงเทพฯ (อันประมาณว่าจะทำให้สวดทุกชั้นได้ดังกล่าวนั้นในเวลา 3 หรือ 4 ปี) แล้ว จึงศึกษาการจักออกไปถึงหัวเมือง อาศรัยแบบแผนที่จัดขึ้นในกรุงเทพฯ เป็นหลักการที่จะจัดขยายต่อออกไปถึงหัวเมืองก็จะไม่ลำบากอันใด

ข้าพระพุทธเจ้าได้เชิญเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ เมื่อยังเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการมาชี้แจงความคิดเห็นให้ทราบ เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ บอกว่ากำลังคิดระเบียบการศึกษาสำหรับประเทศสยามอยู่แล้ว คิดจะวางระเบียบทุกชั้นแต่ตั้งพระราชบัญญัติจัดการทั่วไปทั้งพระราชอาณาเขต

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าความคิดของเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ เป็นคนละอย่างกัน กับความคิดของข้าพระพุทธเจ้า แต่เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้รับผิดชอบในการศึกษาตามหน้าที่ จึงมิได้โต้เถียง ระวังความที่คิดไว้

ต่อมาในไม่ช้า ข้าพระพุทธเจ้าก็ออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในเวลาเมื่อออกแล่นั้น วันหนึ่ง เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ มาหา มาปรึกษาถึงเรื่องที่ใดทำความคิดวางระเบียบการศึกษาสำหรับประเทศสยามทุกเหล่า ฯ ถวาย ไทพระราชนานไปให้กระทรวงพระคลัง ฯ ตรวจ กระทรวงพระคลัง ฯ คัดค้าน ไม่ยอมจ่ายเงินตามความคิด จึงเป็นอันชักค้อย ข้าพระพุทธเจ้าขอบันทึกของเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ มาพิจารณา เห็นะวางการที่จะจัดเป็นชั้น ๆ ตลอดเวลาราว 30 ปี กระจำนเงินแผ่นดินที่จะต้องจ่ายเพิ่มขึ้นโดยลำดับจนถึงปีละ 25 ล้านบาท ข้าพระพุทธเจ้าจึงบอกเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ว่า ที่การคิดชักนั้นเห็นเป็นเพราะเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ก็จะไม่มีย่อยอยู่ได้จัดการตลอดทุกชั้นถึงความคิดจะดีเท่าใด จะหมายให้กระทรวงพระคลัง ฯ ซึ่งมีใช้เจ้าหน้าที่การศึกษาเข้าใจ ความคิดอย่างเช่นเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ นั้นไม่ได้ กระทรวงพระคลัง ฯ ย่อมพิจารณาแต่ยอดเงินที่จะต้องจ่ายเมื่อเห็นกะยอดเงินมากมายหลายสิบล้านเช่นนั้นก็ยอมตกใจ จึงชักขวาง ถ้าจะให้สำเร็จควรคิดวางระเบียบการให้ระยะสั้นลงเพียง 5 ปี 6 ปี ยอดเงินที่จะจ่ายก็จะน้อยลง เมื่อสิ้นระยะนั้นถ้าการที่คิดได้ประโยชน์จริงถึงภาค ถึงจะขอเงินเพิ่มอีกก็เห็นจะไม่ชักข้อง ไค้แจงไปแก่เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ เช่นนี้ ทราบว่าต่อมาเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ได้ไปแก้ไขความคิด กระทรวงพระคลัง ฯ ตกลงยอมจ่ายเงินเพิ่มให้ปีละ 5 พันบาท แต่จะวางระเบียบการอย่างไร

ชาพระพุทธรูปเจ้าหาทราบไม่

ต่อมาเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้มาปรึกษา
 ชาพระพุทธรูปเจ้าครั้งหนึ่งว่าคิดจะจัดการศึกษาประชาชน บังคับเด็กให้เล่าเรียนทั่วทั้งพระราช
 อาณาจักร โดยวิธีเก็บเงินศึกษาพลีมาใช้ในการตั้งโรงเรียนฝึกสอนราษฎร ชาพระพุทธรูปเจ้าได้
 คัดค้านความคิด เห็นว่ามีข้อขัดข้อง 2 ข้อคือ

1. การบังคับเก็บเงินศึกษาพลี เมื่อราษฎรยังไม่เห็นประโยชน์การศึกษา
 จะเป็นเหตุให้ราษฎรรู้สึกเคืองครอน เลยรังเกียจการศึกษาที่รัฐบาลจัด

2. จัดการแพร่หลายโดยเร็วเช่นนั้น ในตาที่จะตรวจ และมือที่จะจับจะ
 ไม่พอ การที่จัดตั้งเกี่ยวของด้วยเงินทองมากมาย จะเกิดยุ่งเหยิง

ก็การที่จะวางระเบียบบังคับให้เด็กทุกคนต้องศึกษานั้นที่จริงเป็นการสมควรยิ่งนัก
 แต่ชาพระพุทธรูปเจ้าเห็นว่าควรจะต้องจัดในกรุงเทพฯ ก่อน เมื่อจัดในกรุงเทพฯ สำเร็จแล้ว
 จึงคิดจัดขยายต่อไปถึงหัวเมืองโดยลำดับ แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตอบว่า ความคิดที่
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์จะจัดนั้น ได้ปรึกษาสมุหเทศาภิบาลรับทุกคนแล้วว่าจะทำได้ดังความคิดนั้น
 ชาพระพุทธรูปเจ้าตอบว่า สมุหเทศาภิบาลนั้นถึงมีจำนวนเพียง 16 คน ตามความคุ้นเคยของ
 ชาพระพุทธรูปเจ้าแตกออกมา ความสามารถนึกกันเป็น 3 ชั้น ชั้นที่ 1 เช่นกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
 เจ้าพระยาบวรราชนายก เมื่อยังเป็นพระยาสุโขทัยวิจิตร และพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอสมีย์)
 ทั้ง 3 นี้แปลน แม้จะให้จัดการอันใดเพียงบอกให้รู้เขาก็ทำได้ บางทีเขาอาจจะทำไวก่อน
 โดยคาดความคิดของรัฐบาลลูกก็มี ชั้นที่ 2 จะสั่งให้จัดการอันใดบอกให้ทราบโดยพิสดาร
 จึงทำได้ ชั้นที่ 3 ถึงสั่งอย่างไร ๆ ก็ยากที่จะเข้าใจ จะให้จัดการอันใดมักต้องเรียกตัวเขา
 มาพบปะชี้แจงกันจนพอใจ จึงจะไปทำการนั้นได้ ฉะนั้น คำที่รับรองไม่ควรจะถือว่าราคาเหมือนกัน
 ถ้าจะจัดวางการตามความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ชาพระพุทธรูปเจ้าแนะนำให้เตรียมคน
 ที่ขึ้นของกระทรวงศึกษาธิการไว้สำหรับตรวจตราให้พอแก่การ ได้พูดกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีดังนี้

ต่อมาปรากฏว่าได้ตั้งพระราชบัญญัติประถมศึกษาตามความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์
 มนตรี เมื่อ พ.ศ. 2464 พระราชบัญญัตินั้นไม่เป็นไปโดยสะดวกมาแต่แรก เพราะกระทรวงพระคลังฯ
 ไม่รับรู้เห็นเกี่ยวของด้วยเรื่องเก็บเงินศึกษาพลีอย่างหนึ่ง กระทรวงนครบาลรองชดของไม่ยอมให้
 ใช้พระราชบัญญัติในกรุงเทพฯ อย่างหนึ่ง เกี่ยวกับปัญหาซึ่งทรงพระราชวินิจฉัยนับนี้ แต่ข้อที่

กระทรวงนครบาลซึ่งของไม่ยอมให้ไซ้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ๖ อ้างว่า การที่จะ
บังคับเก็บเงินศึกษาพลีในกรุงเทพฯ ๖ จะเป็นการยาก ควบทุกวันนี้ในกรุงเทพฯ ๖ คนทั้งหลาย
ไม่ต้องถูกบังคับให้เสียเงินศึกษาพลี การศึกษาก็เจริญแพร่หลายอยู่แล้ว ใครใดประโยชน์นั้น
ก็เสียค่าศึกษาโดยใจสมัคร ถ้าตั้งข้อบังคับให้จำเป็นต้องเสียทั่วไปก็จะเกิดรู้สึกเดือดร้อน เสมือน
ตั้งภาษีขึ้นใหม่อีกทางหนึ่ง เห็นว่าประโยชน์ในการศึกษาซึ่งจะได้เพิ่มขึ้นกว่าที่มีอยู่แล้ว ไม่เท่า
กับความเดือดร้อนลำบากที่จะเกิดขึ้นเพราะเก็บเงินศึกษาพลี ฝ่ายกระทรวงศึกษาธิการอ้างว่า
หลักของพระราชบัญญัติประถมศึกษา อยู่ที่บังคับให้เด็กทุกคนต้องเรียน แต่ให้เรียนได้เปล่า
การเก็บเงินศึกษาพลีจึงจำเป็น หากไม่ก็จะต้องเรียกค่าเล่าเรียนควบบังคับให้เรียนควบทั้ง 2
สถาน ดิฉันคัดค้านอยู่ดังนี้ จึงมิได้จัดการศึกษาประถมศึกษาตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ

การศึกษาประถมศึกษาซึ่งบังคับขึ้นตามหัวเมืองโดยลอย่างใด จะไม่กล่าวถึงในบันทึก
นี้ ควบเป็นทางเรื่องกับปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในอิฐมนตรีสภาว่า "ทำไมจึงไม่บังคับเด็กในกรุงเทพฯ ๖
ทุกคนให้เล่าเรียน" ส่วนปัญหานี้เมื่อมาพิจารณาหาคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการ อันปรากฏ
อยู่ในหนังสือประมวลศึกษา มีเนื้อความว่า การที่เก็บเงินศึกษาพลีนั้น เพื่อเอามาใช้จ่ายจัดตั้ง
โรงเรียนให้เด็กในตำบลนั้นเองได้เล่าเรียน โดยมีต้องเสียค่าสอน ดังนั้นความที่กล่าวนั้นสันนิษฐาน
อีกนัยหนึ่งก็คือว่า ถ้าที่ตำบลใดไม่มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งโรงเรียนขึ้นสอนเด็กให้เรียนได้
เปล่า ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเก็บเงินศึกษาพลีในที่ตำบลนั้น ดิฉันจึงจำเป็นต้องตอบด้วยความที่
ปรากฏดังกล่าวนั้น เห็นว่าที่ในกรุงเทพฯ ๖ มีสถานที่เล่าเรียนบริบูรณ์อยู่แล้ว มีทั้งโรงเรียน
หลวง โรงเรียนเซนต์กิติ ซึ่งเด็กเขาเล่าเรียนด้วยใจสมัครยอมเสียค่าสอนอยู่โดยมาก
พระสงฆ์ในวัดทั้งปวงซึ่งเป็นที่สอนวิชา และสอนให้เปล่าเป็นประเพณีมาแต่โบราณก็มีอยู่ทั่วทุกตำบล
และมีเด็กเล่าเรียนอยู่มากเหมือนกัน แม่เด็กชนาถาหรือที่ไม่อยากเสียค่าฝึกสอน ก็จะพอหาที่
เล่าเรียนได้เปล่าทั่วกันหมด เพราะฉะนั้นความจำเป็นที่จะเก็บเงินศึกษาพลีในกรุงเทพฯ ๖ ชื่อว่า
ไม่มีตามหลักแห่งการศึกษาประถมศึกษา ถ้าเพียงแต่ประกาศบังคับให้เด็กทุกคนในกรุงเทพฯ ๖
เล่าเรียนแล้ว แต่จะเล่าเรียนที่ใดตามใจ เช่นนี้ก็ไม่เป็นการลบหลู่พระราชบัญญัติประถมศึกษา
หรือเสียหลักการศึกษาประถมศึกษา

ข้าพระพุทธเจ้าได้พบกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งแจ้งขอวินิจฉัยซึ่งว่ามา
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตอบว่า ถ้าให้เด็กสามารถเรียนได้เปล่าตามใจสมัคร ถึงจะไม่เก็บ

เงินศึกษาพลีในกรุงเทพฯ ก็ได้ออมาหาพระพุทธเจ้าโตพบเจ้าพระยาบรมราช พุทกันถึงวินิจัย
 นั้น เจ้าพระยาบรมราชตอบว่า ถ้าไม่เก็บเงินศึกษาพลี ก็จะบริหารจัดการบังคับเด็กในกรุงเทพฯ ๗
 เขาเล่าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ไต่ความคั่งนี้

ควรมีควรรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

พระเจ้านบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ภาคผนวก จ.

ประวัติย่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เกิดเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2410 เป็นโอรสใหญ่ในพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ในสมัยเยาว์วัยเรียนหนังสือกับหม่อมเจ้าหญิงปุก ซึ่งเป็นอาว์ ต่อมาได้เข้าศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจึงเข้ารับราชการขึ้นกระทรวงธรรมการ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2435 สมเด็จพระมหาปาตมวราชาภาพไปรับราชการ ณ กระทรวงมหาดไทย จึงได้ย้ายหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ไปเป็นเลขานุการประจำพระองค์ และเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจ

ปี พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรป พระมนตรีพจนกิจจึงตามเสด็จไปเป็นพระอภิบาล และต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

ปี พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กลับมารับราชการในกรุงเทพฯ เป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กหลวง และในปี พ.ศ. 2445 ได้ย้ายไปเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

ปี พ.ศ. 2454 เจ้าพระยาวิชิตรวงศวิไลโรแสนามดีกระทรวงธรรมการลาออกจากตำแหน่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีและเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา

ปี พ.ศ. 2456 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งท่านได้รับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการจนถึง พ.ศ. 2458 จึงกราบถวายบังคมลาออก และถึงอสัญกรรมเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2459

ภาคผนวก ฉ.

ประวัติย่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นบุตร

พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เกิดเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2419

เริ่มเรียนหนังสือไทยจากโรงเรียนศาลาวัคโกลูบาน คือโรงเรียนวัดบพิตรพิมุข สอบไล่ได้ชั้น 5 ภาษาอังกฤษตามหลักสูตรหลวง แล้วสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรครูจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ออกรับราชการในกรมศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2435 ต่อมา พ.ศ. 2437 ได้เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์

พ.ศ. 2439 กระทรวงธรรมการส่งไปศึกษาวิชาการเพิ่มเติมที่วิทยาลัย Borough Road College ณ ประเทศอังกฤษ และถูกเรียกตัวกลับ พ.ศ. 2441 ในระหว่างที่เดินทางไปกลับประเทศไทยได้แวะดูการศึกษาของประเทศอินเดียด้วย และได้เข้ารับราชการเป็นครูในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์

พ.ศ. 2443 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยหัวหน้ากองตรวจกรมศึกษาธิการ และสอนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ด้วย

พ.ศ. 2454 เป็นผู้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2455 เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2456 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

พ.ศ. 2457 เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

พ.ศ. 2459 เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2460 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485